

तालिम पुस्तिका

रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

सहयोग:

रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम पुस्तिका

यस प्रकाशनलाई शैक्षिक तथा अन्य गैर-व्यावसायिक प्रयोजनका लागि स्रोत पूर्णरूपमा उल्लेखसहित पुनः प्रकाशित वा प्रतिलिपि गर्न अनुमति दिइएको छ । तर व्यावसायिक प्रयोग वा बिक्रीका लागि यस प्रकाशनको पुनःउत्पादन गर्न रेड कार्यान्वयन केन्द्र र रिकफ्ट नेपाल को लिखित अनुमति बिना निषेध गरिएको छ ।

प्रकाशन: रेड कार्यान्वयन केन्द्र र सेन्टर फर पिपल एण्ड फरेष्टस् (रिकफ्ट नेपाल)

© रिकफ्ट नेपाल, (December 2025) मंसिर २०८२, ललितपुर, नेपाल

ISBN: 9789937196567

उद्धरण: रेड कार्यान्वयन केन्द्र, (२०२५), रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम पुस्तिका, रिकफ्ट नेपाल

रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

तालिम पुस्तिका

नेपाल सरकार
वन तथा वातावरण मन्त्रालय

{ ०१ ५३३९१२६ }
{ ०१ ५३१५२६१ }

रेड कार्यान्वयन केन्द्र

बबरमहल, काठमाण्डौ

मिति : वि.स. २०८२/०८/०८

ने.स. ११४६ थिंलाथ्व चतुर्थी-४, सोमवार

मानवीय गतिविधिका कारण हरितगृह र्याँसको उत्सर्जन बढ्नु गरी जलवायु परिवर्तन भईरहेको कुरा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तर-सरकारी समूह (Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC) ले पुष्टि गरेको छ । जलवायु परिवर्तनका असरले जैविक विविधता, प्राकृतिक स्रोत, स्थानीय जीविकोपार्जन प्रणाली तथा मानव जीवनका विभिन्न क्षेत्रहरूमा गहिरो प्रभाव पारिरहेको छ । यस चुनौतीलाई सामूहिक रूपमा सम्बोधन गर्न विश्व समुदायले संयुक्त राष्ट्रसंघीय जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी प्रारूप महासन्धी (UNFCCC), क्योटो प्रोटोकल, पेरिस सम्झौता लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय विभिन्न कानुनी तथा संस्थागत संरचना, रणनीति र मापदण्डहरू तर्जुमा गरी रेडप्लसको कार्यान्वयन हुँदै आएको छ ।

यही अन्तर्राष्ट्रिय प्रयासको निरन्तरता स्वरूप विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्दै वन कार्बन संचितिको संरक्षण, दिगो व्यवस्थापन र वन कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यले रेडप्लस (REDD+) को अवधारणा विकास भएको हो । क्यानकुन सम्झौता र वासा फ्रेमवर्क अन्तर्गत तय गरिएका निर्देशन र मापदण्ड अनुसार नेपालले रेडप्लस कार्यान्वयनतर्फ महत्वपूर्ण प्रगति हासिल गरेको छ ।

नेपालमा समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापनमा आदिवासी जनजाति तथा स्थानीय समुदायको सहभागिता, सामाजिक तथा सांस्कृतिक मूल्य मान्यता, प्रथाजनिक अभ्यास र ज्ञानमा आधारित वन संरक्षणको विशेष महत्व रहेको छ । स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, महिला तथा संझुटासत्र समुदायहरूको सार्थक सहभागिता, हक अधिकारको संरक्षण र क्षमताको सुदृढीकरण गर्नु रेडप्लस कार्यान्वयनको मूल आधार हो ।

रेडप्लसको अवधारणा र अभ्यासहरू नयाँ भएकोले कार्यान्वयनको लागि स्थानीय समुदाय देखि संघीय स्तरका सरोकारवालाहरू यसको बारेमा अद्यावधिक हुनु अपरिहार्य छ । यस पृष्ठभूमिमा रेडप्लसको बहुआयामिक विषयवस्तु, प्रविधिगत पक्ष, संस्थागत संरचना, सामाजिक तथा वातावरणीय सुरक्षा मापदण्ड, लाभ बाँडफाँड जस्ता विविध समसामयिक विषयवस्तुहरूलाई समेटेर समुदायका साथै जिल्ला, प्रदेश र संघीय स्तरमा समेत सहजकर्ताहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी सहजीकरण क्रियाकलापमा सघाउ पुर्याउने उद्देश्यले यो "रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका" तयार गरिएको हो ।

यो तालिम पुस्तिका रिफाइट नेपालको पहिलो, रेड कार्यान्वयन केन्द्रको संयोजकत्व तथा नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ र सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ नेपालको सहकार्यमा तयार गरिएको छ । यो पुस्तिका तयार पार्न महत्वपूर्ण योगदान तथा नेतृत्वदायी भूमिकाका निर्वाह गर्ने रिफाइट नेपाल प्रति रेड कार्यान्वयन केन्द्र विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छ ।

यस तालिम पुस्तिकामा समावेश गर्नुपर्ने विषयवस्तुको पहिचान, सत्र संरचना, तालिम सामग्री लगायतका विषयमा आफ्नो प्राविधिक ज्ञान, व्यवहारिक अनुभव र विषयगत अन्तर्दृष्टि प्रस्तुत गर्नुभएका विज्ञ, सहजकर्ता, सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरू, पुस्तिका पुनरावलोकन एवम समीक्षा समितिका सदस्यहरू र परामर्शदाताहरू प्रति हामी आभारी छौं । यहाँहरूबाट प्राप्त सुझावहरूले सामग्रीलाई अझ परिष्कृत, व्यावहारिक र सान्दर्भिक बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

यो तालिम पुस्तिकामा रेडप्लसका विषयमा हालसम्म विकसित अवधारणा र विषयवस्तुहरू समेट्ने प्रयास गरिएको छ । यस पुस्तिकको प्रयोगबाट नेपालमा रेडप्लसका बारेमा स्थानीय समुदाय, जिल्ला, प्रदेश र केन्द्रिय स्तरमा समेत सहजीकरण गर्न सक्ने सक्षम सहजकर्ताहरू तयार गर्न सहयोग पुग्ने विश्वास लिएका छौं । साथै यो रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका सहजीकरण गर्ने प्रयोजनका लागि आधारभूत सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न सबै सरोकारवाला, समुदाय, विकास साझेदार र सरकारी निकायलाई अनुरोध गर्दछौं ।

त्यस्तै, नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ र सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ नेपालको सक्रिय सहभागिताले यो पुस्तिकालाई थप समावेशी र व्यवहारिक बनाउन महत्वपूर्ण योगदान पुगेको छ । यसका लागि नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ र सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ नेपाल प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छौं ।

अन्त्यमा, रेड कार्यान्वयन केन्द्र सबै सरोकारवालासँग निरन्तर समन्वय र सहकार्य गर्दै रेडप्लस कार्यान्वयनलाई अझ सुदृढ बनाउन आफ्नो प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछ । पुस्तिका तयारी गर्ने यात्रामा समन्वय, नेतृत्व प्रदान गर्ने सम्पूर्ण सहकर्मीहरूलाई पुनः धन्यवाद दिन चाहन्छौं । अन्त्यमा यो पुस्तिका तयार पार्न आर्थिक सहयोग पुर्याउने कवारी कोष (Kawari Fund) लाई धन्यवाद दिन चाहन्छौं ।

(नवराज पुडासैनी)

केन्द्र प्रमुख/सह-सचिव

कृतज्ञता

मानवीय गतिविधि जस्तै ऊर्जा उत्पादन, औद्योगिक सञ्चालन, जीवाष्म ईन्धनको प्रयोग, वन विनाश र क्षयीकरण लगायतका कारण अत्यधिक हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन भई जलवायु परिवर्तन भइरहेको छ। विशेष गरी विकासोन्मुख देशहरूमा वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट हुने कार्बन उत्सर्जन कम गर्न र वनको दिगो व्यवस्थापन गरी कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गर्न विकासोन्मुख देशहरूले गरेको प्रयासहरूलाई योगदानका आधारमा प्रोत्साहन गर्नेगरी विकसित देशहरूले वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराउने सहमतिको रूपमा रेडप्लसको अवधारणाको विकास र अभ्यास शुरु भएको हो।

वन क्षेत्रमा रेडप्लस कार्यक्रम लागू गर्दा, यी वनमा आश्रीत रहेका तथा वनको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोग गर्दै आएका आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा सकारात्मक र नकारात्मक दुवै किसिमका प्रभावहरू पर्न सक्छन्। त्यसकारण, रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा यसको समग्र विषयवस्तु, रेडप्लसबाट प्राप्त हुन सक्ने लाभ र प्रतिकूल प्रभावका साथै रेडप्लस कार्यक्रममा समुदायको सहभागिता, अधिकार र भूमिकाका बारेमा सरोकारवाला आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायलाई पूर्ण रूपमा सचेत तथा सु-सुचित गरी अर्थपूर्ण सहभागीताको सुनिश्चितता गर्नु आवश्यक हुन्छ।

यसै सन्दर्भमा रेडप्लसका बारेमा समुदाय स्तर र राष्ट्रिय तहमा क्षमता अभिवृद्धिका साथै सचेतनामूलक र अन्य आवश्यक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न वि.सं. २०६७ र २०७० सालमा तत्कालिन वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, रेड फोरेस्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन इकाई र रिफ्ट तथा अन्य संघ-संस्थाहरूको सहकार्यमा रेडप्लस तालिम सहयोगी पुस्तिका प्रकाशन भएको थियो।

यस बीचमा, रेडप्लससँग सम्बन्धित नयाँ अवधारणा र व्यवहारिक प्रयोगहरू, साथै नेपालमा रेडप्लसको तयारी चरण (२०११-२०१८) पश्चात् कार्यान्वयन चरणमा क्षमता वृद्धिका लागि आवश्यक तालिमहरू सञ्चालन गर्न मार्गदर्शन र स्रोत सामग्रीहरू अद्यावधिक गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको थियो। यसैले रेडप्लस, जुरिस्डिक्शनल रेडप्लस र लिफ साझेदारीका आधारभूत सिद्धान्तहरू, जस्तै नेपालमा रेडप्लसको नीतिगत र संस्थागत विकास, कार्बन व्यापार, रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट तथा वितरण, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका प्रमुख सरोकार र भूमिका, रेडप्लस सुरक्षा मापदण्ड लगायतका विविध पक्षहरू समेटि प्रस्तुत तालिम पुस्तिका तयार गरिएको छ।

यो तालिम पुस्तिका कवारी कोषको आर्थिक सहयोगमा रिफ्ट नेपालको पहल र रेड कार्यान्वयन केन्द्रको संयोजकत्व तथा नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ एवम् सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ नेपालको सहकार्यमा तयार गरिएको छ।

यो तालिम पुस्तिका तयार गर्ने क्रममा रिफ्टले यस अघि तयार पारेको रेडप्लस सम्बन्धी प्रशिक्षण पुस्तिका, नेपालमा सञ्चालित अन्य रेड परियोजनाका अनुभवहरू र सिकाइहरू मुख्य आधारको रूपमा लिईएको छ। विभिन्न निकायहरूले रेडप्लसका सन्दर्भमा सञ्चालन गरेका परियोजना तथा संलग्न व्यक्तिका अनुभवहरूलाई समेत उचित स्थान दिई यो पुस्तिका प्रकाशनको क्रममा सहकार्य गर्न पाउँदा हामीलाई खुशी लागेको छ। रेडप्लस सम्बन्धी विभिन्न बिषयहरू विकास भइरहेको हुँदा यसमा सङ्ग्रहित स्रोत सामग्रीहरू समय सापेक्ष परिवर्तन गर्दै लैजानु आवश्यक छ।

यो तालिम पुस्तिका तयारी तथा लेखन कार्यमा नेतृत्वदायी भूमिका प्रदान गर्नु हुने श्री दिलराज खनाललाई विशेष धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं। यसैगरी यस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका तयारीको क्रममा समिक्षा तथा पुनरावलोकन समितिमा बिज्ञको रूपमा रही अमूल्य सुझाव तथा सल्लाह प्रदान गर्नु भएकोमा डा. एक राना प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछौं।

यसैगरी, समिक्षा तथा पुनरावलोकन समितिमा रही अमूल्य सुझाव तथा सल्लाहहरू प्रदान गर्नु भएका रेड कार्यान्वयन केन्द्रका उप-सचिव प्रकाश थापा, अधिकृत गोविन्द श्रेष्ठ, रिकफट नेपालका उप-निर्देशक प्रदीप बुढाथोकी र कार्यक्रम संयोजक झलक पौडेल, नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघका वरिष्ठ उपाध्यक्ष श्री बुद्ध बहादुर घर्ति, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघका वरिष्ठ उपाध्यक्ष श्री विर्ख बहादुर शाही, युएनरेड एफएओ नेपालका राष्ट्रिय संयोजक डा. मोहन पौडेल, इमर्जेन्टका राष्ट्रिय प्रतिनिधि डा. शम्भु दंगाल प्रति आभार व्यक्त गर्दछौं। यस पुस्तिकालाई लैंगिक तथा सामाजिक समावेशी दृष्टीकोणबाट विश्लेषण गरी लैंगिक तथा सामाजिक समावेशी मैत्री बनाउन भूमिका प्रदान गर्नुहुने वन तथा भू-संरक्षण विभागका उप-सचिव सृजना श्रेष्ठ र डिभिजन वन कार्यालय, भक्तपुरका अधिकृत सरस्वती अर्याल प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं।

यस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको तयारी प्रक्रियामा प्रत्यक्ष र परोक्ष रूपमा संलग्न रहनु भएका सम्पूर्ण व्यक्तित्व र संस्थाहरूप्रति हामी हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छौं।

अन्ततः, यस पुस्तिका तयारीको प्रारम्भिक चरण देखि निरन्तर मार्गदर्शन, सुझाव, सल्लाह तथा सहयोगका लागि रेड कार्यान्वयन केन्द्रका प्रमुख श्री नवराज पुडासैनी (सह-सचिव) प्रति विशेष हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं।

पुस्तिकाको प्रमाणीकरण (Validation) कार्यशाला/गोष्ठीमा गरिएको समीक्षा र प्रदान गरिएका सुझावहरूले यस प्रकाशनको गुणस्तर र प्रयोगिकता दुवैमा विशेष योगदान पुऱ्याएकोमा हामी सम्पूर्ण सहभागीप्रति आभारी छौं। अन्त्यमा, सम्पूर्ण समन्वय, सहकार्य र निरन्तर प्रतिबद्धताका लागि रिकफट नेपालका कार्यक्रम संयोजक झलक पौडेल प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं।

धन्यवाद।

सुधा खड्का
राष्ट्रिय निर्देशक,
रिकफट नेपाल

Abbreviations

CBFM	Community Based Forest Management
FPIC	Free, Prior Informed Consent
GESI	Gender Equity and Social Inclusion
IPCC	Inter Governmental Panel for Climate Change
NDC	National Determined Contribution
REDD	Reducing Emission from Deforestation and Forest Degradation
SIS	Safeguards Information System
SoI	Summary of Information

विषय सूचि

कृतज्ञता

परिचय

१. पृष्ठभूमि	१
२. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको लक्ष्य र उद्देश्यहरू	२
३. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका तयारी विधि र विषयवस्तुको छनौट	२
४. तालिम सत्र सञ्चालन विधि	४
५. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको प्रयोग र सीमाहरू	४
६. तालिम मूल्याङ्कन विधि	५
सत्र १: तालिम शुभारम्भ, सहभागी परिचय र तालिम व्यवस्थापन	७
सत्र २: जलवायु परिवर्तनको अवधारणा, यसका कारण र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका	१३
सत्र ३: रेडप्लसको अवधारणा र रेडप्लसमा सहभागी हुनआवश्यक प्रमुख दस्तावेजहरू	१९
सत्र ४ : जुरिस्टिडक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम	२६
सत्र ५ : कार्बन व्यापार र कार्बन बजार	३२
सत्र ६ : वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायहरू	४३
सत्र ७: नेपालमा रेडप्लसको नीतिगत र संस्थागत विकास	५१
सत्र ८: राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) र मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV)	६०
सत्र ९ : लिफ साझेदारीता	६७
सत्र १०: रेडप्लस परियोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा अनुसरण गरिने दस्तावेजहरू	७३
सत्र ११ : रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट योजना	८०
सत्र १२ : रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवाल र भूमिकाहरू	८८
सत्र १३ : रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्ड	९४
सत्र १४ : रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति	१०१
सत्र १५. रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरण	१०७
सत्र १६: वयस्क सिकाईको अवधारणा र सामुदायिक सहजीकरण सीप तथा विधिहरू	११६
सत्र १७ : रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम बारे सहजीकरण योजना	१२४

तालिम पुस्तिका: रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

परिचय

१. पृष्ठभूमि
२. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको लक्ष्य र उद्देश्यहरू
३. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका तयारी विधि र विषयवस्तुको छनौट
४. तालिम सत्र सञ्चालन विधि
५. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको प्रयोग र सीमाहरू
६. तालिम मूल्याङ्कन विधि

१. पृष्ठभूमि

मानवीय गतिविधिका कारण तीव्रगतिमा भइरहेको जलवायु परिवर्तनलाई विश्वव्यापी सङ्कटका रूपमा लिइएको छ। ऊर्जा उत्पादन, औद्योगिक क्षेत्रको सञ्चालन, जीवाश्म इन्धनमा आधारित यातायातका साधनको प्रयोग र फोहर व्यवस्थापनका साथै वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारण ठूलो परिमाणमा कार्बनडाईअक्साईड लगायतका हरितगृह ग्याँसहरू उत्सर्जन हुने गर्दछन्, जसका कारण वायुमण्डलमा हरितगृह ग्याँसको तह बढ्न गई जलवायु परिवर्तन भइरहेको कुरा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तर-सरकारी समूह (Intergovernmental Panel on Climate Change - IPCC) ले पुष्टि गरेको छ। त्यसैले जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारकका रूपमा रहेको हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनको परिमाणलाई क्रमशः घटाउँदै लाने उपायहरू अवलम्बन गर्नका लागि विश्वव्यापी रूपमा सबै देशहरू सहमत भएका छन्। यही सहमतिका आधारमा विश्वव्यापी रूपमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी प्रारूप महासन्धि १९९२" (United Nations Framework Convention on Climate Change- UNFCCC), क्योटो अभिसन्धि १९९७" (Kyoto Protocol) र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पेरिस सम्झौता २०१५" (Paris Agreement) को तर्जुमा र कार्यान्वयन हुँदै आएको छ। यी महासन्धि तथा सम्झौताका पक्षराष्ट्रहरूको सम्मेलनबाट उक्त विश्वव्यापी दस्तावेजको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि मार्गदर्शन प्रदान गरिदै आएको छ।

यसै क्रममा खासगरी विकासोन्मुख देशहरूमा वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारण हुन जाने कार्बन उत्सर्जन घटाउन वा कटौती गर्नमा र वनको दिगो व्यवस्थापन गरी कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गर्न यी देशहरूले गरेको योगदानका आधारमा उक्त योगदानलाई उत्प्रेरणा वा प्रोत्साहन गर्नेगरी विकसित देशहरूले वित्तीय स्रोत उपलब्ध गराउने विषयमा पनि जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी महासन्धिका पक्षराष्ट्रहरूको विभिन्न सम्मेलनमा सहमति भएको छ। यही सहमतिका आधारमा रेडप्लस अवधारणाको विकास र अभ्यास सुरु भएको हो। रेडप्लस (Reducing Emissions from Deforestation and Forest Degradation and roles of Conservation of Forest Carbon, Sustainable Management of Forests, and Carbon Stock Enhancement- REDD+) भन्नाले विकासोन्मुख देशहरूमा वन विनाश र वन क्षयीकरण कटौती गर्दै वन कार्बन मौज्दातको संरक्षण, वनको दिगो व्यवस्थापन, र वन कार्बन मौज्दात अभिवृद्धि गर्ने कार्यलाई जनाउँदछ। जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी महासन्धिका पक्षराष्ट्रहरूको सन् २००७ देखि सन् २०१५ का बीचमा सम्पन्न भएका विभिन्न सम्मेलनहरूले रेडप्लसको संरचना विकासका लागि कैयौँ महत्वपूर्ण निर्णयहरू गरेका थिए, जसको कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय स्तरमा सरकारले र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा बहुपक्षीय संस्थाहरूले विभिन्न संस्थागत संरचना, रणनीति र मापदण्डहरू तर्जुमा गरी रेडप्लसको कार्यान्वयन हुँदै आएको छ।

रेडप्लस वन क्षेत्र र समुदायमा लागू हुने कार्यक्रम हो। रेडप्लस कार्यक्रम लागू गर्दा देशव्यापी रूपमा एकै पटक लागू नगरी देशको कुनै निश्चित भू-भाग (जस्तै: प्रादेशिक तह) मा मात्र लागू गर्ने गरिएको छ, जसलाई जूरिस्टिडकशनल रेडप्लस कार्यक्रम भन्ने गरिन्छ। वन क्षेत्रमा रेडप्लस वा जूरिस्टिडकशनल रेडप्लस कार्यक्रम लागू गर्दा उक्त वनमा जीवन निर्भर रहेका र वनको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोग गर्दै आएका आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा सकारात्मक र प्रतिकूल गरी दुवै किसिमका प्रभावहरू पर्न सक्ने कुरा स्पष्ट भईसकेको छ। त्यसैले रेडप्लसको समग्र विषयवस्तु, रेडप्लसबाट प्राप्त हुन सक्ने सकारात्मक लाभ र प्रतिकूल प्रभावका साथै रेडप्लसमा समुदायको सहभागिता, अधिकार र भूमिकाको बारेमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय समेत सचेत र सक्षम हुनु पर्दछ भन्ने कुरालाई सबैले महत्व दिदै आएका छन्।

यही सन्दर्भमा रेडप्लसका बारेमा समुदाय स्तरका साथै स्थानीय तह, जिल्ला वा प्रदेश र संघीय स्तरमा समेत क्षमता अभिवृद्धिका लागि सचेतनामूलक र अन्य आवश्यक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सक्ने सक्षम सहजकर्ता तथा स्रोत व्यक्तिहरू तयार गर्ने उद्देश्यले यो "रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका" तयार गरिएको छ। यस पुस्तिकाको प्रयोगबाट नेपालमा रेडप्लसका बारेमा समुदाय स्तरका साथै स्थानीय, जिल्ला वा प्रदेश र संघीय स्तरमा समेत क्षमता अभिवृद्धिका लागि सहजीकरण गर्न सक्ने सक्षम सहजकर्ता

तथा स्रोत व्यक्तिहरू तयार गर्नमा सहयोग पुग्नेछ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ । प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका निर्माण गर्ने कार्य आफैमा एक गतिशील प्रक्रिया भएकाले यस पुस्तिकालाई तालिम सञ्चालनका क्रममा प्राप्त भएका सिकाई सँगसँगै परिमार्जन गर्दै लैजानु उपयुक्त हुने भएकोले भविष्यमा सोही अनुसार तालिम पुस्तिका परिमार्जन गर्दै लगिनेछ ।

२. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको लक्ष्य र उद्देश्यहरू

लक्ष्य: रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन हुने क्षेत्रमा वन उपभोक्ता समूहका साथै आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, सरोकारवाला नागरिक समाज, स्थानीय तहका प्रतिनिधि र वन प्राविधिकहरूलाई रेडप्लस सम्बन्धी सचेतना र क्षमता अभिवृद्धिका लागि सहजीकरण गर्न सक्ने सहजकर्ता तथा स्रोत व्यक्तिहरू तयार गर्ने ।

उद्देश्यहरू

१. रेडप्लस सम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिममा प्रशिक्षकको भूमिका निर्वाह गर्ने सहजकर्ताहरूलाई तालिमको सत्र सञ्चालनका लागि सत्रको विषयवस्तु पहिचान र सत्र सञ्चालन विधि बारे मार्गदर्शन प्रदान गर्ने ।
२. रेडप्लसका विषयमा विभिन्न तहमा आवश्यकता अनुसार सहजीकरण गर्न सक्ने स्रोत व्यक्ति तयार गर्न सघाउने ।
३. प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम पश्चात् रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन भएको क्षेत्र तथा समुदायमा सहजीकरण गर्न जाने सहजकर्ता वा स्रोत व्यक्तिहरूलाई सहजीकरण योजना बनाउन मार्गदर्शन प्रदान गर्ने ।

३. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका तयारी विधि र विषयवस्तुको छनौट

३.१ प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका तयारी विधि

यस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिका तयारी र यसमा समावेश गरिएका विषयवस्तुहरू पहिचान तथा छनौटका लागि हालसम्म नेपालमा रेडप्लसको तालिम सञ्चालनका लागि रेड कार्यान्वयन केन्द्र, रिकफ्ट र अन्य विभिन्न परियोजना तथा संघ संस्थाहरूले तयार गरेका तालिम पुस्तिकाहरूको अध्ययन तथा समीक्षा गरिएको थियो । त्यसैगरी अन्तर्राष्ट्रिय परियोजना तथा संघ संस्थाले तयार गरी प्रयोग गर्दै आएका यस्तै प्रकृतिका तालिम सहजीकरण पुस्तिकाहरूको पनि अध्ययन गरिएको थियो । तालिमका मुख्य विषयवस्तु पहिचानका लागि जलवायु परिवर्तन महासन्धिको सचिवालयको वेबसाईटमा रहेको रेडप्लससम्बन्धी हबमा राखिएका सामग्री र विश्व बैंकको वन कार्बन साझेदारी सहयोग (Forest Carbon Partnership Facility - FCPF) का साथै Lowering Emission by Accelerating Forest Finance (LEAF) Coalition का मापदण्डहरू पनि अध्ययन तथा समीक्षा गरिएको थियो । तालिमका लागि यसरी पहिचान गरिएका सत्र र सो अन्तर्गत समावेश गर्नुपर्ने सम्भावित विषयवस्तुहरूको खाका तयार गरी रेड कार्यान्वयन केन्द्र सहित रहेको विज्ञ समूहमा पटक पटक परामर्श तथा छलफल गरिएको थियो । यसरी अध्ययन तथा समीक्षाका साथै विभिन्न परामर्श र छलफलबाट प्राप्त सुझावहरूका आधारमा यस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकामा समावेश गरिएका विषयवस्तु पहिचान र छनौट गरिएको थियो ।

३.२ तालिम सत्रका विषयवस्तुहरू

जलवायु परिवर्तन, यसका कारण, जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका, रेडप्लसको विश्वव्यापी विकासक्रम, जलवायु परिवर्तन महासन्धिको पक्षराष्ट्रका सम्मेलनले पारित गरेका रेडप्लससम्बन्धी मापदण्डहरू, विभिन्न बहुपक्षीय संयन्त्रहरूले रेडप्लसको परिणाम वा नतिजामा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment – RBP) का लागि विकास गरेका मापदण्डहरू, रेडप्लसको राष्ट्रियस्तरमा भईरहेको तयारी तथा परीक्षण र कार्यान्वयनका क्रममा तर्जुमा भएका नीतिगत, संस्थागत र कानूनी संयन्त्र, रेडप्लस कार्यान्वयनमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सरोकार र भूमिका जस्ता रेडप्लसका बहुआयामिक पक्षहरूलाई ध्यानमा राखी यस तालिम पुस्तिकामा रेडप्लस सम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षणका लागि निम्न विषयवस्तुहरू समावेश गरिएको छ र यस पुस्तिकालाई सकेसम्म सरल किसिमले प्रयोग गर्न सकियोस् भनी पुस्तिकालाई विषयवस्तुको प्रकृति अनुसार १७ वटा सत्रमा विभाजन गरिएको छ ।

सत्र		तालिम शिर्षकहरू
पहिलो दिन		
१	तालिम शुभारम्भ, सहभागी परिचय र तालिम व्यवस्थापन	
२	जलवायु परिवर्तनको अवधारणा, यसका कारण र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका	
३	रेडप्लसको अवधारणा र रेडप्लसमा सहभागी हुन आवश्यक प्रमुख दस्तावेजहरू	
४	जुरिस्टिडक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम	
दोस्रो दिन		
५	कार्बन व्यापार र कार्बन बजार	
६	वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व तथा वनको दिगो व्यवस्थापन एवं वन कार्बन अभिवृद्धिका बाधा अड्चनहरू र सम्बोधनका उपायहरू	
७	नेपालमा रेडप्लसको नीतिगत र संस्थागत विकास	
तेस्रो दिन		
८	राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) र मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV)	
९	लिफ साझेदारीता	
१०	रेडप्लस परियोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा अनुसरण गरिने दस्तावेजहरू	
११	रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट योजना	
चौथो दिन		
१२	रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवाल र भूमिकाहरू	
१३	रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्ड	
१४	रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति	
१५	रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरण	
पाँचौ दिन		
१६	वयस्क सिकाइको अवधारणा र सहजीकरण सीप तथा विधिहरू	
१७	रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम बारे सहजीकरण योजना	

द्रष्टव्यः तालिमका यी प्रत्येक विषयमा सहजीकरणका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत सामग्री, सत्र सञ्चालन विधि र समयका बारेमा सम्बन्धित सत्रमा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

यस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको तयारी गरी प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम सञ्चालन गर्दा चार दिनको तालिम अवधि तय गरी प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम सञ्चालन गरिएको थियो । तालिम सञ्चालनका क्रममा रेडप्लसका आधारभूत र जानै पर्ने विषयहरूका बारेमा छलफल गरी आधारभूत ज्ञानको विकास गरी अभ्यास गर्न र सहजीकरण योजना बनाउन समेत गरी पाँच दिनको तालिम आवश्यक पर्ने अनुभव प्राप्त हुन आएको छ । त्यसैले यस प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकामा पाँच दिनको तालिम अवधि राखिएको छ । यद्यपि, यस पुस्तिकामा समावेश गरिएका विषयवस्तुहरूका बारेमा तालिमका सहभागीहरूको स्तर अनुसार र उपलब्ध स्रोतका आधारमा तीन देखि पाँच दिनको अवधि तय गरी रेडप्लस सम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम सञ्चालन गर्न सकिनेछ । यसरी छोटो अवधिको तालिम सञ्चालन गर्दा पनि रेडप्लसमा प्राविधिक र सामाजिक पक्षहरूका बीचमा सन्तुलन कायम गर्नेगरी विषयवस्तु तय गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिममा यस भन्दा पहिला नै यस किसिमको तालिम लिएका र रेडप्लसका बारेमा केही ज्ञान तथा अनुभव भएका व्यक्तिहरू सहभागी भएको अवस्थामा तीन दिनको तालिम अवधि तय गरी प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिमलाई रेडप्लसको विषयवस्तुको स्पष्टता र अभ्यासमा केन्द्रित गर्न सकिनेछ ।

४. तालिम सत्र सञ्चालन विधि

प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको एउटा उद्देश्य प्रशिक्षकका लागि विषयवस्तु केन्द्रित प्रस्तुतीकरण र छलफललाई सरल र प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुर्याउनु हो । त्यसैले यस पुस्तिकामा तय भएका विषयवस्तुका बारेमा प्रशिक्षकहरूले प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम सञ्चालन गर्दा र सहजकर्ताहरूले समुदाय वा अन्य विभिन्न स्तरमा सहजीकरण गर्दा सहभागी केन्द्रित सिकाई पद्धति, वयस्क सिकाई सिद्धान्त र प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन पद्धतिमा आधारित हुनेछ । प्रशिक्षक प्रशिक्षण सञ्चालन गर्दा विषयवस्तुको प्रकृति, सहजकर्ताको योजना र सहभागीहरूको रुचिका आधारमा मस्तिष्क मन्थन विधि (Brain Storming Method), प्रस्तुति र प्रश्नोत्तर विधि (Presentation and Question/Answer Method), सामुहिक छलफल तथा अन्तरक्यात्मक विधि (Plenary Discussion and Interaction Method), स्नोबलिङ विधि (Snowballing Method), फीस बोवेल विधि (Fishbowl Method), समूह कार्य विधि (Group Work Method), घटना अध्ययन विधि (Case Study Method) लगायतका सहभागितामूलक विधिहरू प्रयोग गर्न सिफारिस गरिएको छ । सत्रको विषयवस्तुको प्रकृति र उपलब्ध स्रोत साधन तथा समयका आधारमा अन्य उपयुक्त विधिहरू प्रयोग गर्न प्रशिक्षक तथा सहजकर्ताहरू स्वतन्त्र छन् ।

५. प्रशिक्षक प्रशिक्षण पुस्तिकाको प्रयोग र सीमाहरू

यो तालिम पुस्तिका रेडप्लस तथा वनमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका विषयमा समुदाय स्तरका साथै स्थानीय तह, जिल्ला तथा प्रदेश स्तरमा सचेतना तथा क्षमता अभिवृद्धिका लागि सहजीकरण गर्ने स्रोत व्यक्ति तथा सहजकर्ताहरूको क्षमता अभिवृद्धि र सहजीकरण सीप विकास सम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम सञ्चालन गर्ने प्रशिक्षकहरूको मार्गदर्शनका लागि तयार गरिएको हो । रेडप्लस सम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिममा सहभागी हुने स्रोत व्यक्ति तथा सहजकर्ताहरूका लागि पनि यो तालिम पुस्तिका सहयोगी हुनेछ । यस तालिम पुस्तिकाको प्रयोग गरी प्रशिक्षकहरूले आफ्नो जिम्माको सत्र सञ्चालन गर्दा प्रभावकारी रूपमा प्रशिक्षक प्रशिक्षण सञ्चालन गर्न सक्नेछन् भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

यसैगरी यस तालिम पुस्तिकामा राखिएको संक्षिप्त अध्ययन सामग्रीको अध्ययन र उपयोगबाट स्रोत व्यक्ति तथा सहजकर्ताहरूले पनि आफ्नो क्षमता बढाउन सक्नेछन्। यद्यपि, सहजकर्ता उत्पादन गर्ने प्रशिक्षण प्रशिक्षक तालिम सञ्चालन गर्ने प्रशिक्षक र समुदायमा सहजीकरण गर्ने स्रोत व्यक्ति वा सहजकर्ताले यस पुस्तिकामा तय भएका तालिमका विषयवस्तुको आधारभूत विषयमा तालिम तथा सहजीकरणपूर्व गहन रूपमा अध्ययन गरी विषयवस्तुमा आफू स्पष्ट भई अरूलाई पनि स्पष्टसँग बुझाउन सक्ने क्षमता हासिल गरेको हुनेछन् भन्ने अपेक्षा गरिएको छ। यो तालिम पुस्तिका प्रयोग गरी सरकारी निकाय देखि समुदायसम्मका प्रतिनिधिहरूलाई तालिम प्रदान गर्न सकिने छ, यद्यपि, रेडप्लसका कतिपय विषयहरूमा स्पष्टताका लागि विषयवस्तुहरूको गहनताका कारण अध्ययन गर्नुपर्ने भएकोले रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षणमा सम्भव भएसम्म कम्तीमा दश कक्षा उत्तीर्ण गरेका व्यक्तिहरूलाई सहभागी गराएमा प्रभावकारी हुनेछ।

प्रशिक्षकहरूले आफ्नो जिम्मामा रहेको सत्रका विषय, पृष्ठभूमि, उद्देश्य, समय, सत्र सञ्चालन विधि, प्रशिक्षणका लागि आवश्यक पर्ने प्रस्तुतिको सामग्री, सत्रलाई सहभागी मूलक बनाउनका लागि आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू र प्रशिक्षकलाई दिइएका अन्य मार्गदर्शनहरूको राम्रोसँग अध्ययन गर्नु आवश्यक हुनेछ। यसैगरी प्रशिक्षकले मुख्य रूपमा सहजीकरण तथा प्रस्तुतिको सामग्री तयार गर्दा आफूलाई दिइएको समय र आफूले तालिमका सहभागीहरूलाई दिन चाहेको सन्देशलाई ध्यान दिनु पनि आवश्यक हुनेछ। यस तालिम पुस्तिकामा तय भएका विषयमा प्रशिक्षण सञ्चालन गर्दा उक्त विषयमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका सामाजिक-सांस्कृतिक अधिकार तथा प्रथाजनित अभ्यास, महिलाको समान अधिकार र सामाजिक समावेशीकरणको अवधारणालाई एकाकार र मूलप्रवाहीकरण गर्ने कुराहरूलाई विशेष ध्यान दिनु पर्नेछ।

यो तालिम पुस्तिकामा रेडप्लसका विषयमा हालसम्म विकसित अवधारणा र विषयवस्तुहरू समेट्न प्रयास गरिएको छ। यद्यपि, रेडप्लसको निरन्तर परीक्षण तथा अभ्यास भईरहेकोले यस क्रममा तालिमका विषयवस्तुहरू आवश्यकता अनुसार समय समयमा परिमार्जन हुन सक्नेछन्। रेडप्लसका सन्दर्भमा प्रयोग हुँदै आएका शब्द तथा शब्दावलीहरूको बुझाइ र व्याख्या गराइमा पनि परिवर्तन आउन सक्छ। त्यसैगरी यस तालिम पुस्तिकामा प्रयोग भएका कतिपय तथ्याङ्कहरू परिमार्जन तथा फेर-बदल हुन सक्छन्। त्यसैले तालिम प्रशिक्षकहरूले अद्यावधिक गरिएको पुस्तिका र थप वा परिमार्जन भएका स्रोत सामग्री एवं तथ्य तथ्याङ्क प्रयोग गर्नेतर्फ ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ।

६. तालिम मूल्याङ्कन विधि

तालिमका सहभागीहरूले यस तालिममा भाग लिन आउँदा रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका बारेमा के कस्तो बुझाइ रहेको छ र तालिम पश्चात् के कस्तो ज्ञान र क्षमता विकास गरे र यस विषयमा सहजीकरण गर्न सक्षम भएका छन् वा छैनन् भन्ने बारेमा स्पष्ट हुनका लागि सहभागीहरूको तालिमपूर्वको ज्ञानको स्तर र तालिम पश्चात् को ज्ञानको स्तरबारे मूल्याङ्कन हुनु आवश्यक छ। यसका लागि प्रश्नावलीका माध्यमबाट सहभागीहरूको तालिमपूर्व र तालिम पश्चात् मूल्याङ्कन गरिने छ। तालिममा सहभागीहरूको मूल्याङ्कनका लागि प्रयोग गरिने प्रश्नावलीहरू अनुसूची १ मा रहेको छ। यसैगरी तालिमको अन्तिम सत्रमा सहभागीहरूबाट सूक्ष्म सत्र (Micro Session) प्रस्तुत गर्न लगाई सहभागीहरूले रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका बारेमा समुदायमा सहजीकरण गर्न सक्षम भएको सुनिश्चित गरिनु पर्नेछ।

तालिम पुस्तिका: रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

पहिलो दिन

- १ तालिम शुभारम्भ, सहभागी परिचय र तालिम व्यवस्थापन
- २ जलवायु परिवर्तनको अवधारणा, यसका कारण र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका
- ३ रेडप्लसको अवधारणा र रेडप्लसमा सहभागी हुन आवश्यक प्रमुख दस्तावेजहरू
- ४ जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम

सत्र १:

तालिम शुभारम्भ, सहभागी परिचय र तालिम व्यवस्थापन

१. पृष्ठभूमि/परिचय

तालिमको सुरुआतमा तालिम हलको वातावरण तथा दृश्य र बस्ने स्थान सबैका लागि सहज र आनन्ददायी हुनु उपयुक्त हुन्छ। यसले तालिममा सिकने सिकाउने प्रकृतिलाई धेरै सहज बनाउँछ। यसैगरी तालिमका सहभागीहरूले आयोजकबाट न्यानो र सौहार्दपूर्ण स्वागतको अपेक्षा गरेका हुन्छन्। त्यसैले सहभागीहरूलाई तालिमको गन्तव्यमा पुग्नका लागि अभिप्रेरित गर्दै मन्तव्यबाट स्वागत गर्नु उपयुक्त हुन्छ। सहभागीहरूलाई स्वागतका क्रममा प्रारम्भमा नै फूलको गुच्छा वा कुनै अविस्मरणीय उपहारद्वारा पनि स्वागत गर्न सकिन्छ।

यस तालिममा उपस्थित सहभागीहरू आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय तथा विभिन्न सरोकारवाला निकाय वा संघ संस्थाका पदाधिकारी तथा सदस्यहरू हुन सक्छन्। उनीहरूका बीच एक-आपसमा चिनजान वा परिचय भएको हुन पनि सक्छ र नहुन पनि सक्छ। तालिमलाई सहभागितामूलक र प्रभावकारी बनाउन सहभागीहरू बीच एक-आपसमा चिनजान हुनु जरूरी हुन्छ। सहभागी परिचयका लागि सहजकर्ताले विभिन्न किसिमका सहभागितामूलक र रोचक विधिहरूको प्रयोग गर्न सक्दछन्।

तालिम किन आयोजना गरिएको हो र तालिमको अन्त्यमा के उपलब्धि हुन्छ भन्ने बारेमा सहभागीहरूलाई स्पष्ट पार्नुका साथै सहभागीहरूले तालिमबाट के अपेक्षा गरेका छन् भन्ने बारेमा छलफल हुनु उपयुक्त हुन्छ, जसका आधारमा तालिमको उद्देश्य र सहभागीहरूको अपेक्षा बीच तालमेल हुन जान्छ। यसैगरी तालिम सञ्चालन गर्दा के कस्ता विधि तथा तौरतरीकाहरू प्रयोग हुन्छन् भन्ने बारेमा पनि संक्षिप्त रूपमा जानकारी गराएमा सहभागीहरू सोही अनुरूप आफूलाई अगाडी बढाउन सक्दछन्।

सहभागीहरूलाई तालिम सञ्चालन हुने अवधि र समय, सहभागीहरूले पाउने सुविधा तथा बसोबास एवं खाना र खाजाको व्यवस्थाका साथै सुरक्षा प्रबन्धका बारेमा स्पष्ट पार्न सकिएमा सहभागीहरूको ध्यान विषयवस्तुमा केन्द्रित हुन्छ। यसका साथै तालिममा सहभागी र सहजकर्ताहरूले पालन गर्नुपर्ने केही नियम तथा मूल्यमान्यताहरू, दैनिक मूल्यांकन र मनोरञ्जनका लागि जिम्मेवारी बाँडफाँट जस्ता कार्यहरू सहभागितामूलक रूपमा तय गरिएमा तालिमलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न सहज हुन्छ।

त्यसैले सहभागीहरूलाई स्वागत गर्ने, परिचय गर्ने गराउने, तालिमको उद्देश्य बताई सहभागीहरूको अपेक्षासँग तालमेल मिलाउने, तालिम सञ्चालन विधिहरू बारे बताउने, तालिमको व्यवस्थापन पक्षबारे स्पष्ट पार्ने, सहभागीहरूको जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्ने, सहभागीहरूको पूर्व मूल्याङ्कन गर्ने जस्ता कार्यहरू गर्नको लागि यो प्रारम्भिक सत्रको व्यवस्था गरिएको छ।

२. सत्रको उद्देश्य

यो सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुराहरूमा सक्षम हुनेछन्:

- सहभागी तथा सहजकर्ताहरूले एक-अर्का बीच परिचित हुन (नाम, आबद्ध संस्था र ठेगाना) ।
- तालिममा भाग लिन आउनुको अपेक्षा बताउन र तालिमको उद्देश्यबारे आफ्नो धारणा व्यक्त गर्न ।
- रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा बारम्बार प्रयोग हुने केही शब्दहरू बारे आफ्नो धारणा व्यक्त गर्न ।
- तालिममा बस्दा पालन गर्नुपर्ने नियम तथा मूल्यमान्यताहरू बारे प्रतिबद्धता व्यक्त गरी सोको सूची बनाउन ।
- दैनिक मूल्याङ्कन र मनोरञ्जनका लागि जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्न ।
- सहभागीहरूको पूर्व-मूल्याङ्कन सम्बन्धी प्रश्नावलीको फारम भर्न ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

यस पुस्तिकामा सहजीकरण विषयवस्तु भन्नाले प्रशिक्षकले तालिम सहजीकरणको क्रममा समावेश गर्ने विषयवस्तु/मार्गनिर्देशन, प्रस्तुति सामग्री भन्नाले विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गर्न तयार पारिएको प्रस्तुति सामग्री (जस्तै PowerPoint स्लाइड, इन्फोग्राफिक्स, ब्राउन पेपरमा लेखिएको सामग्री, भिडियो) तथा अन्य गतिविधिहरू रहेका छन् । त्यसैगरी तालिम सामग्रीहरू भन्नाले प्रशिक्षणार्थीहरूलाई वितरण गरिएका वा तालिमको क्रममा प्रयोग गरिने सामान (जस्तै टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर आदि) रहेका छन् ।

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- संक्षिप्त मन्तव्य
- सामूहिक परिचय
- सामूहिक छलफल

तालिम सामग्री

- सहभागीलाई कपी र पेन
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- तालिमको उद्देश्य लेखिएको प्रस्तुति र न्यूजप्रिन्ट
- रेडप्लससँग सम्बन्धित शब्द/शब्दावलीहरू लेखिएका ३० वटा मेटाकार्ड
- रेडप्लससँग सम्बन्धित उक्त ३० वटा शब्द/शब्दावलीहरूको प्रस्तुति सामग्री (सहभागीहरूका बीचमा स्पष्टताका लागि)
- तालिमका विषयवस्तु लेखिएको प्रस्तुतिको सामग्री र वितरण गर्ने तालिमको दैनिक पाठ योजना
- तालिमपूर्वको मूल्याङ्कन प्रश्नावली (सोही प्रश्नावली तालिम पश्चात् को मूल्याङ्कनका लागि पनि प्रयोग हुने)

४. सहजीकरण क्रियाकलापका लागि मार्गदर्शन

क) संक्षिप्त मन्तव्य

१. आयोजकको तर्फबाट सहभागीहरूलाई हार्दिक स्वागत गर्ने ।
२. तालिम आयोजक बारे संक्षिप्त जानकारी गराउँदै तालिम शुभारम्भ भएको जानकारी गराउने ।
३. आयोजकका तर्फबाट संक्षिप्त मन्तव्य व्यक्त गर्नुपर्ने भएमा एक वा दुई जनाले संक्षिप्त मन्तव्य व्यक्त गर्ने ।

ख) परिचय कार्यक्रम

१. सहभागीहरूका बीच एक-आपसमा परिचय गराउनका लागि विभिन्न सहभागितामूलक विधिहरूको उपयोग गर्न सकिनेछ । परिचयका लागि सहजकर्ताले कुनै विधि बनाएको भए सोही विधि प्रयोग गरी सहभागीहरूको परिचय गराउन सकिने छ । तालिममा समय व्यवस्थापनको दृष्टिकोणले परिचय कार्यक्रमलाई छोटो बनाउनु पर्ने भएमा सहभागीहरूलाई नाम, ठेगाना र पद भन्नेगरी व्यक्तिगत परिचयको कार्यक्रम राख्न सकिन्छ ।
२. समय उपलब्ध भएको अवस्थामा सहभागीहरूको परिचय गराउनका लागि सहजकर्ताले निम्न विधि प्रयोग गर्न सक्ने छन्:
 - सहभागी संख्या बराबर हुनेगरी रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरणका सन्दर्भमा बारम्बार प्रयोग हुने शब्दहरू विभिन्न रङका मेटाकार्डहरूमा मार्करले लेखेर अग्रिम रूपमा तयार गर्ने ।
 - सहभागीहरूलाई गोलाकारमा उभिन अनुरोध गर्ने र सबै सहभागीहरूलाई रेडप्लस सम्बन्धी शब्दहरू लेखिएका एक एक वटा मेटाकार्ड लिन अनुरोध गर्ने ।
 - सहभागीहरूले एक आपसमा चिनजान नभएका वा कम चिनजान भएका साथीहरू बीच दुई दुई जनाको जोडी बन्न अनुरोध गर्ने ।
 - जोडी छनौटको काम सकिए पछि एकले अर्को जोडी साथीको नाम, ठेगाना र हाल कुनै समुदाय, संस्था वा निकायमा रहेको भए पद समेत लेखी जोडी साथी मध्ये एकले अर्को साथीको उक्त परिचय दिन अनुरोध गर्ने ।
 - यसैगरी सहभागीहरूले लिएका मेटाकार्डमा लेखिएको शब्दको बारेमा जोडी साथी बीच एक-आपसमा छोटो छलफल गरी उक्त शब्दको भावार्थका बारेमा जोडी साथीको बुझाइ के रह्यो भन्ने एकले अर्काको बुझाइका बारेमा एक एक वाक्य बताउन अनुरोध गर्ने ।
३. यसरी परिचय कार्यक्रम सकिए पछि परिचय कार्यक्रमबाट के सिकाई प्राप्त भयो भनी सहभागी मध्येबाट २ महिला र २ पुरुषबाट एक एक वाक्य व्यक्त गर्न लगाउने ।

ग) अपेक्षा सम्बन्धी छलफल

१. सहभागीहरूलाई यस तालिममा के अपेक्षा लिएर आउनु भएको छ ? रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण सम्बन्धी कुन विषयमा क्षमता विकास गर्न चाहनुहुन्छ ? आदि प्रश्न गर्दै निम्न कार्यहरू गर्ने:
 - सहभागीहरूले अपेक्षा बारे सोच्न र मेटाकार्डमा अपेक्षा लेख्नका लागि दुई मिनेटको समय दिने र यसरी मेटाकार्डमा लेखिएका अपेक्षाहरूलाई सम्भव भएसम्म वर्गीकरण गरी तालिम हलको कुनै उपयुक्त ठाउँमा टाँसी संक्षिप्त छलफल चलाउने ।

- यसरी लिखित रूपमा व्यक्त भएका अपेक्षा मध्ये यस तालिममा कुन अपेक्षाका बारेमा छलफल गर्न सकिन्छ र कुन अपेक्षाका बारेमा छलफल गर्न सकिँदैन भनी सहभागीहरूलाई स्पष्ट पार्ने ।
२. सहभागीले व्यक्त गरेका अपेक्षा र तालिम आयोजकले राखेको उद्देश्यका बीचमा मेल खान्छ वा खाँदैन एक पटक छलफल गरौं भनी अपेक्षासम्बन्धी छलफललाई टुङ्ग्याउने ।

घ) तालिमको उद्देश्यबारे छलफल

१. यस तालिमको देहायको उद्देश्यहरूलाई स्लाइडमा तयार गर्ने र सोही कुरालाई न्यूजप्रिन्टमा लेखेर पनि तयार गर्ने ।

- रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन हुने क्षेत्रमा आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, सरोकारवाला नागरिक समाज, स्थानीय तहका प्रतिनिधि र वन प्राविधिकहरूको रेडप्लससम्बन्धी सचेतना र क्षमता अभिवृद्धिका लागि सहजीकरण गर्न सक्ने सहजकर्ताहरू तयार गर्ने ।
- रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन भएको क्षेत्र तथा समुदायमा सहजीकरण गर्न जाने सहजकर्ता वा स्रोत व्यक्तिहरूलाई सहजीकरण योजना बनाउन मार्गदर्शन प्रदान गर्ने ।

२. यसरी तयार गरिएका उद्देश्यहरू सहभागीहरूलाई पढेर सुनाउने ।
३. सहभागीहरूको अपेक्षा र तालिमका उद्देश्यहरू बीचमा तालमेल खाए नखाएको बारेमा संक्षिप्त चर्चा गर्ने र उद्देश्यले नसमेटेका अपेक्षाहरूलाई पनि उपयुक्त समयमा छलफल गरिने कुरा बताउँदै उद्देश्यसम्बन्धी छलफल टुङ्ग्याउने ।

ङ) तालिमका विषयवस्तु र तालिम सञ्चालन विधि बारे जानकारी

१. सहभागीहरूलाई यस तालिम पुस्तिकाको प्रारम्भिक खण्डमा उल्लेख गरिएको तालिकामा उल्लिखित विषयहरूको प्रस्तुति सामग्री बनाई प्रस्तुतीकरण गरी तालिमका मुख्य विषयवस्तुहरू जानकारी गराउने ।
२. तालिमका विषयवस्तुका बारेमा सहभागीको कुनै जिज्ञासा रहेमा संक्षिप्त छलफल गरी स्पष्ट पार्ने ।
३. तालिमका विषयवस्तु बारे विस्तृत जानकारीका लागि सहभागीहरूलाई यसै तालिम पुस्तिकामा रहेको दैनिक तालिम पाठ योजनाको प्रतिलिपि उपलब्ध गराउने ।
४. तालिम सञ्चालनका क्रममा प्रशिक्षकहरूले विषयवस्तुको प्रकृति, प्रशिक्षकको योजना र सहभागीहरूको रुचिका आधारमा मस्तिष्क मन्थन विधि, प्रस्तुति र प्रश्नोत्तर विधि, सामूहिक छलफल तथा अन्तरक्रियात्मक विधि, स्नोबलिड विधि, फीस वोवेल विधि, समूह कार्य विधि, घटना अध्ययन विधि लगायतका सहभागितामूलक विधिहरू प्रयोग गर्न सक्ने कुरा जानकारी गराउने तर यी विधिहरूका बारेमा छलफल नगर्ने ।

च) सहभागीहरूको पूर्वमूल्याङ्कन

यस तालिममा विभिन्न पृष्ठभूमिमा कार्यरत आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको प्रतिनिधित्व गरी समुदायमा कार्यरत रहेका व्यक्तिहरू सहभागी भएका हुनेछन् । यी सहभागीहरूमा रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका बारेमा सामान्य

जानकारी भएको वा नभएको अवस्था हुन सक्छ । यस विषयमा सहभागीहरूमा रहेको पूर्वज्ञानको अवस्था पहिचान गरिएमा तालिम प्रशिक्षकहरूलाई सत्र सञ्चालन गर्न सहज हुनुका साथै सहजकर्ताहरूले हासिल गर्ने पर्ने क्षमताको स्तर पहिचान हुने भएकोले सहभागीहरूमा तालिम पूर्व विषयवस्तुका बारेमा रहेको ज्ञानका विषयमा मूल्याङ्कन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसका लागि सहभागीहरूलाई यसै तालिम पुस्तिकामा रहेको विषयवस्तुमा आधारित वस्तुगत प्रश्नावली उपलब्ध गराई निम्न कार्यहरू गर्ने:

१. प्रश्नावली अध्ययन गर्न दुई मिनेटको समय प्रदान गर्ने ।
२. वस्तुगत प्रश्नावलीको उत्तर दिन लगाई उत्तरसहितको प्रश्नपत्र जम्मा गर्ने ।
३. सहभागीहरूको उत्तरलाई सहजकर्ताले समीक्षा गरी पछि कुनै उपयुक्त समयमा प्राप्त उत्तरको नतिजाका आधारमा सहभागीहरूको ज्ञानको स्तरबारे संक्षिप्त जानकारी गराउने ।

छ) तालिम व्यवस्थापन

१. तालिमका सहभागीहरूको लागि आवास, खाना, यातायात र अन्य सुविधाका बारेमा आयोजकले गरेको व्यवस्था बारे संक्षिप्त जानकारी गराउने र कुनै जिज्ञासा भएमा स्पष्ट पार्ने ।
२. तालिमको दैनिक व्यवस्थापनका लागि सामूहिक रूपमा छलफल गरी निम्न तालिका बनाई सहभागीहरू मध्येबाट जिम्मेवारी किटान गर्ने:

क्रियाकलापहरू	जिम्मेवारी (व्यक्तिको नाम)				
	पहिलो दिन	दोस्रो दिन	तेस्रो दिन	चौथो दिन	पाँचौ दिन
दैनिक सिकाई समीक्षा तयारी					
तालिम व्यवस्थापन सुझाव					
मनोरञ्जन कार्यक्रम					

३. दैनिक जिम्मेवारी लिने क्रममा सकेसम्म सहभागीहरूलाई स्वेच्छिक रूपमा आफ्नो भूमिका आफै छनौट गर्न दिने ।
४. दैनिक सिकाई समीक्षा तयारी गर्नेले दिनभर सिकेका नयाँ कुराहरू बढीमा एक पेज मात्र लेखी अर्को दिनको सुरुमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने जिम्मेवारी रहेको कुरा अवगत गराउने ।
५. तालिम व्यवस्थापनका बारेमा सुझाव तयार गर्नेले तालिममा प्रशिक्षणका विषयवस्तु र प्रशिक्षक शैली, प्रस्तुति सामग्री, खाना तथा खाजा, आवास, पानी, शौचालय आदि विषयमा सुधार गर्नुपर्ने विषयमा दैनिक रूपमा एक पेज मात्र लेखी सकारात्मक सुझाव दिन अनुरोध गर्ने ।
६. मनोरञ्जनका लागि एक जनले संयोजन गर्ने जिम्मेवारी लिएपनि सामुहिक रूपमा मनोरञ्जन कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने कुरामा जोड दिने ।
७. तालिममा स्वास्थ्य सुरक्षाका मापदण्डहरू पालना गर्न अनुरोध गर्ने र भूकम्प लगायतका प्राकृतिक प्रकोप आई परेमा सुरक्षित स्थानमा जम्मा हुने कुरा जानकारी गराउने ।

ज) तालिममा पालना गर्नुपर्ने मूल्यमान्यता

तालिमका सहभागीहरूले निम्न मूल्य मान्यता पालना गर्नुपर्ने कुरा अवगत गराउँदै यी बुँदाहरूलाई सबैले देख्ने स्थानमा टाँसेर राख्ने र यी विषयमा छलफल पश्चात् प्रारम्भिक सत्र समापन भएको जानकारी गराउने:

१. छलफलमा भाग लिँदा हात उठाएर पालैपालो बोल्ने ।
२. एकले अर्कालाई विचार अभिव्यक्त गर्न उत्प्रेरित गर्ने र एक अर्काप्रति सम्मान गरेर बोल्ने ।
३. एक आपसमा व्यक्तिगत वा सामूहिक आक्षेप नलगाउने ।
४. एकले अर्काको सामाजिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, भाषिक आदि मूल्य मान्यताको सम्मान गर्ने ।
५. तालिमका विषयवस्तुहरूमा छलफल गर्दा सामाजिक-सांस्कृतिक विविधता, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई एकाकार र मूलप्रवाहीकरण गर्ने कुरालाई महत्व दिने ।
६. लैङ्गिक हिंसामा शून्य सहनशिलताको मापदण्ड लागूहुने ।
७. समयको पालना गर्ने र मध्यपान तथा धुम्रपानको विषयमा तालिम आयोजक र होटल व्यवस्थापनले तय गरेका मापदण्डहरूको पालना गर्ने ।

सत्र २:

जलवायु परिवर्तनको अवधारणा, यसका कारण र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका

१. पृष्ठभूमि/परिचय

विश्वव्यापी मानवीय गतिविधिका कारण वायुमण्डलमा हरितगृह ग्याँसको अधिक उत्सर्जन भएकोले पृथ्वीमा तापक्रम वृद्धि भई तीव्र रूपमा जलवायु परिवर्तन भइरहेको छ, जसका कारण हिउँ पग्लने तथा हिमताल विस्फोट, समुद्र सतहको वृद्धि, जलचक्रमा व्यापक उतार चढाव, कृषि उत्पादनमा जोखिम तथा नयाँ स्वास्थ्य समस्या जस्ता कैयौँ विश्वव्यापी चुनौतीहरू सृजना भएका छन्। त्यसैले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लागि विश्वका सबै देशहरूले साझा रूपमा र खासगरी पश्चिमा विकसित मुलुकहरूले विशेष र अतिरिक्त दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने गरी विश्वव्यापी कानूनी र संस्थागत संयन्त्रहरूको विकास भएको छ। जलवायु परिवर्तनको प्रभावबाट आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय र यसभित्रका पनि खासगरी महिला र संस्कटासन्न समुदायहरू थप जोखिममा परेका छन्। परिणामतः जलवायु परिवर्तनको विषय समुदायस्तरसम्म एक आम चासो को विषय बनेको छ। त्यसैले जलवायु विज्ञान र जलवायु परिवर्तन, यसका कारण तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका विषयमा सहजीकरण गर्ने समुदायस्तरका सहजकर्ताहरूले यस विषयमा स्पष्ट ज्ञान हासिल गरी समुदायस्तरमा सहजीकरण गर्न सक्ने क्षमता विकास गर्न गराउनका लागि यो सत्र राखिएको छ।

वन क्षेत्रले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलन दुवैमा सघाउ पुर्याउँदै आएको हुन्छ। यद्यपि, यस सत्रमा जलवायु अनुकूलनका बारेमा छलफल गरिने छैन। वन क्षेत्रलाई कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जनको स्रोतको रूपमा लिइन्छ। हरितगृह ग्याँस (विशेषतः कार्बनडाइअक्साइड) को उत्सर्जनमा वन विनाश र वन क्षयीकरणको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ भन्ने कुरा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तरसरकारी समूह (IPCC) ले स्पष्ट गर्दै आएको छ। वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाइएमा यसबाट एकातर्फ कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन (सामान्यतः कार्बन उत्सर्जन भन्ने गरिन्छ) न्यूनीकरण हुने र अर्कोतर्फ वनको दिगो व्यवस्थापन गरिएमा वायुमण्डलमा अन्य कारणले उत्सर्जन भएको कार्बनडाइअक्साइड पनि रूख बिरुवाले अवशोषण (Sequestration or Removal) गरी वनमा सञ्चिति (वन क्षेत्र कार्बनडाइअक्साइड भण्डारणको रूपमा) हुन सक्दछ। त्यसैले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको (व्यवस्थापन गर्ने तरिका: वन विनाश र वन क्षयीकरण न्यूनीकरण गरी उत्सर्जन घटाई वा कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन स्रोतको भूमिका न्यूनीकरण गर्ने र वनको संरक्षण र व्यवस्थापन गरी अवशोषण र सञ्चितिको भूमिका अभिवृद्धि गर्ने) महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। यस प्रकृत्यामा नेपाल लगायत सबै देशमा रहेका सामुदायिक वन लगायतका समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन पद्धति र प्रथाजनित वन व्यवस्थापन पद्धतिले पनि जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन्। त्यसैले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र वन व्यवस्थापनका बीचमा गहन अन्तरसम्बन्ध भएकोले उक्त अन्तरसम्बन्धका विषयमा सहजकर्ताहरूका बीच थप स्पष्टताका लागि यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- जलवायु परिवर्तनको क्षेत्रमा बारम्बार प्रयोग हुने कम्तिमा ५ वटा शब्द तथा शब्दावलीहरूको भावार्थ बताउन ।
- मौसम र जलवायु बीचको फरक बताउन ।
- जलवायु परिवर्तनको परिभाषा बताउन ।
- जलवायु परिवर्तनका मुख्य कारणहरूका साथै कुन कुन कार्य तथा क्षेत्रबाट हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन हुन्छ भन्ने कुराको सूची बताउन ।
- जलवायु परिवर्तनका कुनै ३ वटा मुख्य प्रभाव तथा चुनौतीहरू वर्णन गर्न ।
- वन क्षेत्रबाट हुने कार्बन उत्सर्जनको अवस्था र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिकाबारे व्याख्या गर्न ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर र छलफल

तालिम सामग्री

- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरण विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- जलवायु परिवर्तनको अवधारणा, जलवायु परिवर्तनका कारण, हरितगृह ग्याँस र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका विषयमा प्रशिक्षकले तयार गरेको प्रस्तुतिको सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. प्रारम्भमा सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - जलवायु भनेको के हो ?
 - जलवायु र मौसम एउटै हो कि फरक छ ?
३. सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी संक्षिप्त छलफल चलाई जलवायु र मौसमका बारेमा स्पष्ट पार्ने ।
४. जलवायु परिवर्तनका विषयमा बारम्बार प्रयोग हुने केही मुख्य शब्द तथा शब्दावलीका बारेमा तयार पारिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गर्दै उक्त शब्दहरूको भावार्थ बताउँदै छलफलबाट सहभागीको बुझाइमा स्पष्टता ल्याउने ।
५. केही सहभागीहरूलाई एक दुई वटा मुख्य शब्दहरूका बारेमा समुदायमा के भनेर बुझाउनु हुन्छ भनी प्रश्न गरी उनीहरूलाई नै केही शब्दको बुझाइ अभिव्यक्त गर्न लगाउने ।
६. शब्द तथा शब्दावलीहरूको छलफल पछि मुख्य रूपमा देहायका विषयमा तयार पारिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गर्दै यी विषयहरूका बारेमा सहभागीहरूलाई स्पष्ट गर्दै जाने:
 - जलवायु परिवर्तनका कारण, जलवायु विज्ञान र जलवायु परिवर्तनको अवधारणा
 - हरितगृह ग्याँस र हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनका क्षेत्रहरू (ऊर्जा, उद्योग, यातायात, वन तथा कृषि र फोहर व्यवस्थापन)
 - वन क्षेत्रबाट हुने कार्बन उत्सर्जनको अवस्था
 - हरितगृह प्रभाव
 - जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र सृजित विश्वव्यापी मुख्य चुनौतीहरू
 - नेपालमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावहरू
 - आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा रहेका सङ्कटासन्न समुदायमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव
 - जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका उपायहरू
 - जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका
७. प्रस्तुतिका लागि सामग्री तयार गर्दा र प्रस्तुतीकरण तथा छलफल गर्दा माथि उल्लिखित विषयहरू बाहेक कुनै थप विषयहरू पनि समावेश गर्न सकिनेछ र यी मध्ये कुनै विषय हटाउन पनि सकिने छ । तथापि, सहभागीहरूले जान्ने पर्ने विषयहरू भने नछुटाई प्रस्तुति र छलफल चलाउनु उपयुक्त हुन्छ ।
८. प्रस्तुतिका प्रत्येक विषयहरूमा सहभागीहरूलाई स्पष्ट गर्दै समय समयमा प्रश्नोत्तर गरी छलफल चलाउँदै विषयवस्तुमा स्पष्टता र निष्कर्ष निकाल्दै जाने ।

९. सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्न गरी सत्र मूल्याङ्कन गर्ने:

- जलवायु परिवर्तन भनेको के रहेछ ?
- जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारण के रहेछ ?
- हरितगृह ग्याँसले कसरी जलवायु परिवर्तन गराउँदो रहेछ ?
- कुन कुन क्षेत्रबाट (हरितगृह ग्याँसका प्रमुख कारण र स्रोत) हरित गृह ग्याँस उत्सर्जन हुँदो रहेछ?
- जलवायु परिवर्तनका मुख्य प्रभाव तथा चुनौतीहरू के के रहेछन् ?
- जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण भनेको के रहेछ ?
- जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका कस्तो रहन्छ ?

१०. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै सत्र समापन गर्ने ।

जलवायु परिवर्तनको अवधारणा, यसका कारण र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा वनको भूमिका

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- कुनै स्थानमा छोटो (कुनै विशेष समय) अवधिको हावापानी (तापक्रम, वर्षा, वायुको चाप) को अवस्थालाई मौसम भनिन्छ।
- विश्व मौसम संगठन (World Meteorological Organization) का अनुसार जलवायुलाई कुनै खास क्षेत्रमा लामो अवधिमा, सामान्यतया ३० वर्ष वा सोभन्दा बढी समयको औसत मौसमी अवस्थाको रूपमा परिभाषित गरिन्छ। जलवायु विज्ञानले तापक्रम, वर्षा, हावा र अन्य मौसमी तत्वहरूमा हुने ढाँचा र भिन्नताहरूको जाँच गर्छ।
- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्तरसरकारी समूह (IPCC) का अनुसार, जलवायु विज्ञान भनेको पृथ्वीको जलवायु प्रणाली र समयसँगै यसको परिवर्तनहरूको अध्ययन गर्ने विषय हो, जसले प्राकृतिक रूपमा भएको परिवर्तनशीलता र मानव-सृजित प्रभाव समेत गरी दुवैलाई समेटेर अध्ययन गर्छ।
- जलवायु परिवर्तन भन्नाले तापक्रम र मौसमको ढाँचामा दीर्घकालीन परिवर्तनलाई जनाउँछ।
- सन् १८०० को दशकदेखि, मुख्यतया कोइला, तेल र ग्याँस जस्ता जीवाश्म इन्धनहरूको अत्याधिक धेरै खपत गर्ने मानवीय गतिविधिहरूबाट उत्सर्जन भएको हरितगृह ग्याँस नै जलवायु परिवर्तनको मुख्य कारक तत्व भएका छन्।
- IPCC का अनुसार, हरितगृह ग्याँस (Green House Gases- GHGs) उत्सर्जनको मुख्य स्रोत जीवाश्म इन्धनको अधिक उपयोग गरी ऊर्जाको उत्पादन तथा सोको यातायात, निर्माण जन्य कार्य र भवनहरूमा प्रयोगका साथै कृषि कार्य तथा वन फँडानी जस्ता भूमिसँग सम्बन्धित गतिविधिहरू पनि हुन्। हरितगृह ग्याँस (GHGs) उत्सर्जनको अन्य महत्त्वपूर्ण योगदानकर्ताहरूमा औद्योगिक प्रक्रियाहरू र फोहरमैला पनि समावेश छन्।
- क्योटो प्रोटोकल (सन् १९९७) को अनुसूची A अनुसार हरितगृह ग्याँस अन्तर्गत कार्बन डाइअक्साइड (CO₂), मिथेन (CH₄), नाइट्रस अक्साइड (N₂O), हाइड्रोफ्लोरोकार्बन (HFCs), परफ्लोरोकार्बन (PFCs), सल्फर हेक्जाफ्लोराइड (SF₆) र Nitrogen trifluoride (NF₃) पर्दछन्। यसका साथै Ozone (O₃) र Water Vapor (H₂O) लाई पनि हरितगृह ग्याँसको रूपमा लिईन्छ।
- IPCC ले सन् २०२२ मा तयार गरेको प्रतिवेदन अनुसार, कृषि, वन, र अन्य भू-उपयोग (Agriculture, Forest and Other Land Use - AFOLU) क्षेत्र (जसमा वन पनि समावेश छ) ले विश्वव्यापी हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनमा लगभग २२% योगदान गर्दछ। मानवीय गतिविधिका कारण हुने वन विनाश र वन क्षयीकरण यसका लागि मुख्य जिम्मेवार छन्।
- Green House Effect हरितगृह प्रभाव भन्नाले पृथ्वीको वायुमण्डलमा रहेका माथि उल्लेखित लगायतका हरितगृह ग्याँसहरूले सूर्यबाट आएको तापलाई पृथ्वीबाट फर्कने क्रममा अवशोषण गरी पृथ्वीलाई तताउने प्रक्रियालाई जनाउँछ। यी ग्याँसहरूले पृथ्वीको सतहबाट निस्किएको अवरक्त विकिरण (Infrared Radiation) लाई अवशोषण गर्छन् र त्यसको केही भागलाई पुनः पृथ्वीतर्फ फर्काउँछन्, जसले गर्दा त्यो ताप अन्तर्क्षतर्फ निस्कन पाउँदैन। मानवीय गतिविधिहरूले यी ग्याँसहरूको उत्सर्जन अधिक बढाएका छन्, जसका कारण अत्यधिक ताप वृद्धि र जलवायु परिवर्तन भएको छ।
- UNFCCC का अनुसार, जलवायु परिवर्तनका प्रमुख प्रभावहरूमा समुद्री सतहमा वृद्धि, जलवायु क्षेत्रहरूमा परिवर्तन, खाद्य सुरक्षा र जलस्रोतमा खतरा, पूर्वाधारमा क्षति, र मानव स्वास्थ्य र कल्याणमा नकारात्मक प्रभावहरू समावेश छन्। यी प्रभावहरूबाट विशेष गरी सबैभन्दा गरीब र सबैभन्दा विपन्न जनसंख्या बढी जोखिममा छन्।

११. प्राकृतिक र वातावरणसँगको घनिष्ठ सम्बन्ध र जीविकोपार्जनको लागि प्राकृतिक स्रोतहरूमा निर्भरताका कारण जलवायु परिवर्तनले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय (Indigenous Peoples-IPs and Local Communities- LCs) लाई उल्लेखनीय रूपमा असर गर्छ। यी प्रभावहरूमा परम्परागत जीविकोपार्जनमा अवरोध, विस्थापन, खाद्य र पानीको असुरक्षा, चरम मौसमी घटनाहरू र स्वास्थ्य जोखिमहरू रहेका छन्।
१२. जलवायु परिवर्तनले नेपाललाई प्राकृतिक प्रकोपमा वृद्धि, कृषि प्रणालीमा परिवर्तन, र जैविक विविधता र जलस्रोतमा खतरा सृजना गरी उल्लेखनीय रूपमा असर गर्छ। विशेष गरी, हिमनदीहरू पग्लने, वर्षाको ढाँचामा परिवर्तन, र बाढी पहिरो जस्ता बारम्बार हुने चरम मौसमी घटनाहरू प्रमुख चिन्ताका विषय हुन्।
१३. जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका मुख्य उपायहरू हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन घटाउने र कार्बन सञ्चिति (Carbon Sink) बढाउने कुरामा केन्द्रित छन्। यसमा नवीकरणीय ऊर्जा स्रोतहरूमा रुपान्तरण हुने, ऊर्जा दक्षता सुधार गर्ने, दिगो यातायात प्रवर्धन गर्ने, र वन क्षेत्रबाट हुने कार्बन उत्सर्जन घटाउने जस्ता कृषिकलापहरू समावेश छन्।
१४. नेपालले विश्वव्यापी रूपमा उत्सर्जन गर्ने हरितगृह ग्याँसको मात्रा अत्यन्त न्यून (०.०२७% - ०.०६%) भएता पनि वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाएर पनि वनबाट हुने कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ। वन क्षेत्रले कार्बन सञ्चितिको रूपमा काम गरेर, वायुमण्डलबाट कार्बन डाइअक्साइड सोसेर रूख र माटोमा भण्डारण गरेर पनि जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।
१५. थप अध्ययन: तालिमका क्रममा यस सत्र अन्तर्गत प्रशिक्षकले प्रस्तुत गरेको प्रस्तुति सामग्रीहरू अध्ययन गर्न सकिनेछ।

मुख्य सन्देश

- जलवायु परिवर्तन स्पष्ट रूपमा विज्ञान र तथ्यले प्रमाणित भएको र वैज्ञानिकहरूले सहमती जनाएको अवस्था हो।
- आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरू जलवायु परिवर्तनबाट बढी प्रभावित छन्।
- मानवजन्य गतिविधका कारणले उत्सर्जन भएको हरितगृह ग्याँस (७ वटा ग्याँस) नै जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारण हो, त्यस मध्ये कार्बनडाईअक्साईड (परिमाणको हिसाबले) बढी जिम्मेवार हो।
- मानवजन्य गतिविधिहरूका कारण विभिन्न क्षेत्र (Sector) बाट हरितगृह ग्याँसहरू उत्सर्जन भई रहेका छन्।
- विनाश र क्षयीकरण भएको वन क्षेत्र कार्बन डाईअक्साईडको स्रोत हो, जसबाट करिब १२ प्रतिशत हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन भई रहेको छ।
- हरितगृह ग्याँसको उत्सर्जनको दर र मात्रा कटौती गर्नु र वायुमण्डलबाट हरितगृह ग्याँस (विशेषतः कार्बनडाईअक्साईड) पृथ्वीमा फर्काउनु नै जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण गर्नु हो।
- त्यसैले, वनको विनाश र वन क्षयीकरण कटौतीबाट “उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्नु” र वनको संरक्षण र दिगो व्यवस्थापन गरी वायुमण्डलमा भएको कार्बनडाईअक्साईड अवशोषण गरी “कार्बन सञ्चिति” बढाई जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा (दुवै) भूमिका खेल्न सक्दछ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री

- <https://www.un.org/en/climatechange/what-is-climate-change>
- <https://reddacademy.in.howspace.com/learning-journal-climate-change-and-role-of-forests>
- IPCC report on forest and climate change

सत्र ३:

रेडप्लसको अवधारणा र रेडप्लसमा सहभागी हुन आवश्यक प्रमुख दस्तावेजहरू

१. पृष्ठभूमि/परिचय

वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारण कार्बन डाइअक्साइड लगायतका हरितगृह ग्याँसको उत्सर्जन भई जलवायु परिवर्तनमा योगदान गर्दै आएको छ भन्ने कुरा विभिन्न अध्ययनले पुष्टि गरेको छ। त्यसैले शुरुमा वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाइयो भने जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा योगदान पुग्छ भन्ने निष्कर्षहरू निकालिएको थियो। यस विषयमा भएका कैयौं विश्वव्यापी छलफल पश्चात् वनको दिगो व्यवस्थापन, वन कार्बन मौज्जातको संरक्षण र वन कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गरिएमा वायुमण्डलमा केन्द्रित भएको हरितगृह ग्याँसलाई वन क्षेत्रमा फर्काउन सकिन्छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको थियो। यसरी वन विनाश र वन क्षयीकरण कटौतीका साथै वनको दिगो व्यवस्थापन, वन कार्बन मौज्जातको संरक्षण र वन कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गरी पाँच वटा क्रियाकलापलाई समग्रमा रेडप्लस (REDD+ Reducing emissions from deforestation and forest degradation, sustainable management of forests and the conservation and enhancement of forest carbon stocks in developing countries) भन्ने गरिन्छ। रेडप्लस, जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि (United Nations Framework Convention on Climate Change- UNFCCC) अन्तर्गत वन व्यवस्थापनमा आधारित जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण गर्ने फ्रेमवर्क हो। रेडप्लस कार्यक्रम लागू भएका क्षेत्रका समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा यो अवधारणाको बारेमा स्पष्ट भई समुदायमा रेडप्लस तथा रेडप्लसमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका बारेमा समुदायका प्रतिनिधिहरूलाई बताउन सक्ने क्षमता विकासका लागि यो सत्र राखिएको हो।

यसैगरी जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ को पक्षराष्ट्रहरूको सम्मेलनले गरेका विभिन्न निर्णयहरू अनुसार रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालनका लागि राज्यले विभिन्न दस्तावेजहरू तयारी र कार्यान्वयन गर्नु पर्ने हुन्छ। सन् २०१० मेक्सिकोको क्यानकुन शहरमा बसेको पक्ष राष्ट्रको तेहौँ बैठकमा भएको “क्यानकुन सम्झौता” (Cancun Agreement) र सन् २०१३ मा पक्ष राष्ट्रको सोह्रौँ बैठकले पारित गरेको वार्सा फ्रेमवर्क (Warsaw Framework) ले विकासोन्मुख राष्ट्रहरू रेडप्लस कार्यान्वयनमा सहभागी तथा योग्य हुन केही दस्तावेजहरू तयार गरी मापदण्ड पुरा गर्नु पर्ने हुन्छ। जस अन्तर्गत राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति तथा योजना (National REDD+ Strategy- NRS), राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (National Forest Monitoring System - NFMS), वन क्षेत्रको आधार बिन्दु (Forest Reference/Emission Level FRL/FREL), रेडप्लसका लागि सुरक्षा मापदण्ड (Cancun Safeguards) र सुरक्षा मापदण्ड सूचना प्रणाली (Safeguard Information System -SIS) जस्ता दस्तावेजको तयारी तथा सोको कार्यान्वयन जस्ता मुख्य विषयहरू पर्छन्। समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा रेडप्लसका यी मुख्य तत्वहरूका बारेमा आधारभूत जानकारी भई यी तत्वहरूका बारेमा समुदायमा संक्षिप्त रूपमा बताउन सक्ने क्षमता हुनु पर्दछ। सोही प्रयोजनका लागि यो सत्र राखिएको छ।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- रेडप्लसको अवधारणा बारे व्याख्या गर्न र रेडप्लस अन्तर्गत गरिने ५ वटा क्रियाकलापहरू बताउन ।
- रेडप्लसका सन्दर्भमा बारम्बार प्रयोग हुने मुख्य शब्दहरूबारे वर्णन गर्न ।
- रेडप्लसको विकासक्रममा कहिलेबाट भएको हो भन्ने बारेमा केही मुख्य उपलब्धि बताउन ।
- रेडप्लस कार्यान्वयनमा सहभागी तथा योग्य हुनका लागि विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले तयार गर्नु पर्ने ४ वटा मुख्य दस्तावेज (REDD+ Design Elements) बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- Video documentary
- प्रश्नोत्तर र छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरण विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- रेडप्लसको सन्दर्भमा प्रयोग हुने मुख्य शब्द/शब्दावलीको भावार्थ सहितको प्रस्तुति सामग्री
- रेडप्लसको अवधारणा र परिचय, ५ वटा क्रियाकलापहरू, विकासक्रम र यसका मुख्य तत्वहरू (रेडप्लस कार्यान्वयन सहभागी तथा योग्य हुनका लागि विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले तयार गर्नु पर्ने दस्तावेजहरू) को संक्षिप्त परिचय सहित तयार गरिएको प्रस्तुति सामग्री
- श्रव्य दृश्य सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. प्रारम्भमा सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - रेड तथा रेडप्लस भनेको के हो ?
 - रेड र रेडप्लस एउटै कुरा हो कि फरक छ ?
 - रेडप्लसका ५ क्रियाकलापहरू के के होलान् ?
 - UNFCCC अन्तर्गत Cancun Agreement and Warsaw Framework का अनुसार, रेडप्लस कार्यान्वयनमा सहभागी र योग्य हुनका लागि विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले के कस्ता दस्तावेजहरू बनाउनु पर्छ होला ?
३. सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाइहरूले भनेका अवधारणा र रेडप्लसका बारेमा विकास भएको अवधारणा र अभ्यासका बीचमा मेल खान्छ वा खाँदैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको सुरुआत गर्ने ।
४. रेडप्लसका सन्दर्भमा बारम्बार प्रयोग हुने केही मुख्य शब्द तथा शब्दावलीका बारेमा तयार पारिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गर्दै उक्त शब्दहरूको भावार्थ बताउँदै छलफलबाट सहभागीको बुझाइमा स्पष्टता ल्याउने । यी शब्दहरू तालिम अवधिभरि निरन्तर प्रयोग भईरहने भएकोले पछिल्ला सत्रहरूमा पनि थप स्पष्ट हुने अवसर पाईने भएकोले यस सत्रमा रेडप्लस सम्बन्धी शब्दहरूको बारेमा संक्षिप्त रूपमा मात्र छलफल गराउने ।
५. रेडप्लस सम्बन्धी शब्दावलीहरूको भावार्थ विषय पुस्तक रेड कार्यान्वयन केन्द्रबाट प्रकाशन भएको र सो पुस्तक रेड कार्यान्वयन केन्द्रको वेबसाइटमा उपलब्ध रहेको जानकारी गराउने ।
६. रेडप्लसका बारेमा सहभागीहरूको रुची अभिवृद्धिका लागि UNFCCC को अन्तर्गत रहेको रेडप्लस हबको वेबसाइट <https://redd.unfccc.int/> मा राखिएको रेडप्लसको परिणाममा आधारित भुक्तानी प्रणाली सम्बन्धी Video Documentary वा Coalition for Rainforest Nations ले वेबसाइटमा राखेको Video Documentary (<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=CnfsRcvsVF8>) प्रदर्शनी गरी रेडप्लसका के कस्ता तयारीहरू गर्नुपर्ने रहेछ भनी संक्षिप्त छलफल चलाउने ।
७. माथि उल्लिखित Video Documentary अंग्रेजी भाषामा भएकोले रेडप्लसको अवधारणाका बारेमा प्रशिक्षकले नेपाली भाषामा तयार गरेको प्रस्तुतिको सामग्रीबाट रेडप्लसको अवधारणा र यस अन्तर्गत गरिने ५ वटा क्रियाकलापहरूका बारेमा स्पष्ट पार्ने ।
८. रेडप्लसको अवधारणा कसरी विकास हुँदै आयो र अहिले कुन अवस्थामा छ भन्ने बारेमा स्पष्ट पार्नको लागि UNFCCC का पक्ष राष्ट्रका विभिन्न सम्मेलन (Conference of the Parties - COP) ले विभिन्न मितिमा गरेका मुख्य निर्णयहरूको समय रेखाको ऐतिहासिक रूपरेखा (Timeline of historical evolution of REDD+ under UNFCCC) प्रस्तुत गरी छलफल चलाई स्पष्ट गर्दै जाने ।

९. त्यस पश्चात् Cancun Agreement and Warsaw Framework का अनुसार रेडप्लसमा सहभागी हुनका लागि यसका मुख्य ४ वटा दस्तावेजहरूको तयारी र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने कुरा बताउँदै निम्न ४ वटा मुख्य तत्वहरूको संक्षिप्त परिचय प्रस्तुत गरी यी तत्वहरूको बारेमा स्पष्ट पार्ने तर यी विषयको परिचयमा मात्र सिमित हुने, किनकी पछाडिका सत्रहरूमा प्रत्येक तत्वहरूका बारेमा विस्तृत छलफल हुनेछ:
- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति वा कार्ययोजना (NRS),
 - राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS),
 - वन क्षेत्रको आधार बिन्दु (FRL/FREL),
 - रेडप्लसका लागि सुरक्षा मापदण्ड (Cancun Safeguards) र सुरक्षा मापदण्डको सूचना प्रणाली (Safeguard Information System -SIS)
१०. रेडप्लसका माथि उल्लिखित तत्वहरूका बारेमा छलफल र स्पष्ट भइसकेपछि रेडप्लस, जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि (UNFCCC) अन्तर्गत वन व्यवस्थापनमा आधारित जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण गर्ने फ्रेमवर्क हो भनी बताउने ।
११. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी पेरिस सम्झौताको धारा ५ मा रेडप्लसलाई कसरी मान्यता प्रदान गरिएको छ भन्ने बारेमा प्रस्तुतिका माध्यमबाट छलफल चलाई स्पष्ट गर्ने ।
१२. यी विषय-वस्तुहरूको प्रस्तुति र छलफलका आधारमा स्पष्ट भइसकेपछि सहभागीहरू समक्ष निम्न प्रश्नहरू गरी सहभागीको बुझाइलाई आधार मानी सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
- रेडप्लस भन्नाले कुन कुन ५ वटा कार्यहरूलाई जनाउँदो रहेछ ?
 - रेडप्लस अन्तर्गत बारम्बार प्रयोग हुने कुनै ५ वटा शब्दहरू के के हुन् ?
 - रेडप्लसमा सहभागी हुनका लागि आवश्यक ४ वटा मुख्य दस्तावेजहरू के के रहेछन् ?
१३. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै सत्र समापन गर्ने ।

रेडप्लसको अवधारणा र रेडप्लसमा सहभागी हुन आवश्यक प्रमुख दस्तावेजहरू

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारण कार्बन लगायतका हरितगृह ग्याँसको उत्सर्जन भई जलवायु परिवर्तनमा योगदान गर्दै आएको छ भन्ने कुरा विभिन्न अध्ययनले पुष्टि गरेको छ ।
- वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाइयो भने कार्बन उत्सर्जनमा कटौति भई जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा योगदान पुग्छ भन्ने निष्कर्ष सहित रेडप्लसको अवधारणा विकास भएको हो ।
- वन विनाश र वन क्षयीकरण कटौतीका साथै वनको दिगो व्यवस्थापन, वन कार्बन मौज्दातको संरक्षण र वन कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गरी पाँच वटा क्रियाकलापलाई समग्रमा रेडप्लस (REDD+ Reducing emissions from deforestation and forest degradation, sustainable management of forests and the conservation and enhancement of forest carbon stocks in developing countries) भन्ने गरिन्छ ।
- रेडप्लसका विषयमा भएका कैयौं विश्वव्यापी छलफल पश्चात् वनको दिगो व्यवस्थापन, वन कार्बन मौज्दातको संरक्षण र वन कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गरिएमा वायुमण्डलमा केन्द्रित भएको हरितगृह ग्याँसलाई वन क्षेत्रमा फर्काउन सकिन्छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।
- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ को पक्षराष्ट्रहरूको सम्मेलनले गरेका विभिन्न निर्णयहरू अनुसार रेडप्लसमा सहभागी तथा योग्य हुनका लागि राज्यले विभिन्न दस्तावेजहरू तयारी र कार्यान्वयन गर्नु पर्ने हुन्छ, जस अन्तर्गत रेडप्लस रणनीति तथा योजना (NRS), राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधार बिन्दु (FRL/FREL), रेडप्लसका लागि सुरक्षा मापदण्ड (Cancun Safeguards) र सुरक्षा मापदण्ड सूचना प्रणाली (Safeguard Information System -SIS) जस्ता दस्तावेजको तयारी तथा सोको कार्यान्वयन जस्ता मुख्य विषयहरू पर्दछन् ।
- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ को पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनले गरेका विभिन्न निर्णयहरूको कार्यान्वयनमा सघाउन र रेडप्लसको अवधारणालाई व्यवहारमा उतार्नका लागि विभिन्न बहुपक्षीय संयन्त्रहरू (जस्तै: लिफ साझेदारीता (LEAF Coalition) तथा विश्व बैंक अन्तर्गतको वन कार्बन साझेदारी सहयोग (Forest Carbon Partnership Facility- FCPF) आदि स्थापना गरी धेरै राष्ट्रहरूमा कार्यान्वयन गरिएका छन् ।
- यस्ता बहुपक्षीय संयन्त्रहरूले विकासोन्मुख देशहरूमा रेडप्लसमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सघाई त्यसबाट प्राप्त परिणाम (अर्थात् वनबाट कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण र वनमा कार्बन सञ्चिति वृद्धि भएको पुष्टि वा प्रमाणीकरण) लाई हेरी विकसित देशहरूले विकासोन्मुख देशहरूलाई भुक्तानी दिने बहुपक्षीय संयन्त्रहरू बनाइएको छ, जसलाई परिणाम (नतिजा) मा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment – RBP) भन्ने गरिन्छ ।
- रेडप्लस वा रेडप्लसको अवधारणामा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको तयारी र कार्यान्वयनमा जान चाहने राष्ट्रहरूले निम्न कार्यहरू गर्नुपर्ने हुन्छ, जुन कार्यहरू रेडप्लसका अभिन्न अङ्ग तथा मुख्य तत्वहरू हुन:
 - रेडप्लस सम्बन्धी संस्थागत संयन्त्रको स्थापना र सञ्चालन: रेडप्लसका विषयमा काम गर्नका लागि सरकारी संरचनाका साथै रेडप्लस सम्बन्धी निर्णय प्रक्रिया र कार्यान्वयनलाई लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणमा आधारित बनाउनका लागि समावेशी संयन्त्रहरू स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।

- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिको तर्जुमा र कार्यान्वयन: वन विनाश र वन क्षयीकरणका प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष कारक तत्वहरूको विश्लेषण गर्दै सोको सम्बोधन गर्ने उपायहरू (रणनीतिहरू, क्रियाकलापहरू, क्रियाकलापबाट हुने प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू, राष्ट्रिय नीतिहरूसँगको तालमेल र अनुगमन प्रणाली आदि) सहितको राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने ।
 - राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणालीको स्थापना: आफ्नो देशको कार्बन लगायत अन्य वनजन्य स्रोतहरूको तथ्याङ्कहरूलाई व्यवस्थित रूपमा मापन, संकलन र व्यवस्थापन गरी रेडप्लस कार्यान्वयन गरी उत्सर्जन न्यूनीकरण भएको र कार्बन सञ्चितिको नतिजाको प्रतिवेदन, रुजू र प्रमाणित गर्न सहयोग गर्नका लागि एक व्यापक किसिमको राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणालीको स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।
 - वन क्षेत्रको उत्सर्जन स्तर वा आधारविन्दु (FREL/FRL) को स्थापना: विशेष गरी रेडप्लसको ढाँचा भित्र रहेर वनसँग सम्बन्धित उत्सर्जन घटाउने र वायुमण्डलमा उत्सर्जन भएको कार्बनलाई वनमा अवशोषण र सञ्चिति गर्ने कार्यलाई बढाउने गरी देशको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्न प्रयोग गरिने एक आधाररेखा (Benchmark) स्थापना गर्ने ।
 - सुरक्षा मापदण्ड सूचना प्रणाली (SIS) को स्थापना र सञ्चालन: जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ को पक्षराष्ट्रहरूको सन् २०१० मा सम्पन्न १६औं सम्मेलनले पारित गरेका रेडप्लसमा अधिकार सुरक्षाका ७ वटा मापदण्डहरू (रेडप्लस सम्बन्धी क्यानकुन सुरक्षाका मापदण्ड) को कसरी कानूनमा सम्बोधन र व्यवहारमा सम्मान गरिएको छ भनी जानकारी उपलब्ध गराउनका लागि सुरक्षा मापदण्ड सूचना प्रणाली (SIS) को स्थापना र सञ्चालन गर्ने र यसका आधारमा नियमित रूपमा संक्षिप्त प्रतिवेदन तयार गरी सार्वजनिक गर्ने ।
९. रेडप्लसमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरी सोको परिणाम (नतिजा) मा आधारित भुक्तानी दाबी गर्ने क्रममा बहुपक्षीय संयन्त्रहरूले स्थापना गरेका अतिरिक्त मापदण्डहरूको समेत पालना गर्नु पर्ने हुन्छ ।
१०. कुनै पनि देशले रेडप्लस कार्यक्रम देशव्यापी रूपमा सञ्चालन गर्ने कि कुनै निश्चित भूपरिधि वा प्रदेशहरूमा मात्र सञ्चालन गर्ने भन्ने विषयमा सम्बन्धित देशको निर्णय तथा योजनामा निर्भर रहन्छ । नेपालले रेडप्लसमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सुरुमा तराई भूपरिधिको १३ वटा जिल्लामा लागू गरेको छ भने पछि बागमती, गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेशस्तरको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ ।

मुख्य सन्देश

- **रेडप्लसको अवधारणा र उद्देश्य:** वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट भएको कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जनलाई कम गर्ने, वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, र वन कार्बन मौज्जातको संरक्षण र सञ्चिति बढाउने क्रियाकलाप मार्फत जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा योगदान पुर्याउनु नै रेडप्लसको मुख्य र उद्देश्य हो ।
- **सहभागी हुन आवश्यक प्रमुख दस्तावेजहरू:** रेडप्लस कार्यक्रममा सहभागी हुन र यसको कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (NRS), राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधार विन्दु (FRL/FREL), सुरक्षा मापदण्ड (Cancun Safeguards) र सुरक्षा मापदण्ड सूचना प्रणाली (SIS) जस्ता प्रमुख दस्तावेजहरू तयार गर्नु अनिवार्य हुन्छ ।
- **परिणाम (नतिजा) मा आधारित भुक्तानी (RBP):** विकासोन्मुख देशहरूले रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयन गरेमा प्राप्त हुने उत्सर्जन न्यूनीकरणको नतिजाको आधारमा विकसित देशहरूबाट भुक्तानी प्राप्त गर्ने बहुपक्षीय प्रणाली (जस्तै LEAF Coalition, FCPF) लाई नै परिणाममा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment - RBP) भनिन्छ ।
- **रेडप्लस कार्यान्वयनका मुख्य तत्वहरू:** रेडप्लसलाई सफलतापूर्वक कार्यान्वयन गर्न संस्थागत संयन्त्र स्थापना, राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति कार्यान्वयन, वन अनुगमन प्रणाली स्थापना, आधारविन्दु निर्धारण, र सुरक्षा मापदण्ड सूचना प्रणाली (SIS) को स्थापना र सञ्चालन गर्नु अपरिहार्य छ ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री:

- <https://redd.unfccc.int/>
- <https://unfccc.int/topics/land-use/workstreams/redd/what-is-redd>
- REDD+ Infographic and Video documentary from UNFCCC

सत्र ४:

जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम

१. पृष्ठभूमि/परिचय

कुनै सानो क्षेत्रबाट हुने उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यले कार्यान्वयन भएको रेडप्लसलाई “परियोजना स्तरको रेडप्लस” भनिन्छ। सानो क्षेत्रको वन विनाश र वन क्षयीकरणको अवस्थालाई ध्यानमा राखी परियोजना स्तरको रेडप्लस कार्यान्वयन गरिन्छ। परियोजना स्तरको रेडप्लसमा परियोजना क्षेत्र भित्र वन विनाश र वन क्षयीकरण कम भइ वन व्यवस्थापन भएता पनि परियोजना क्षेत्र बाहिर वन विनाश र वन क्षयीकरणका क्रियाकलापहरू विस्थापन गरी कार्बनडाइअक्साईड उत्सर्जन हुने जोखिम हुन्छ, जसलाई Leakage (चुहावट) वा displacement (विस्थापन) भनिन्छ। परियोजना स्तरको रेडप्लस सामान्यतया गैह्रसरकारी संस्था तथा कर्पोरेट संस्थाहरूले सम्बन्धित स्थानीय समुदायसँगको सहकार्य तथा सहभागितामा कुनै निश्चित स्थानमा कार्यान्वयन गर्दछन्।

कुनै पनि देशको पुरै भू-भाग वा निश्चित क्षेत्रमा हुने वन विनाश र वन क्षयीकरणलाई ध्यानमा राखी त्यस्तो क्षेत्रबाट हुने उत्सर्जन घटाउनका लागि केन्द्र वा प्रदेश तह (राजनैतिक तथा प्रशासनिक क्षेत्राधिकार भएको क्षेत्र) मा सञ्चालन गरिने रेडप्लस कार्यक्रमलाई जुरिस्टिक्शनल (Jurisdictional) रेडप्लस कार्यक्रम भन्ने गरिन्छ। यस किसिमको रेडप्लस कार्यक्रमले कुनै सानो क्षेत्रफल भन्दा पनि निकै ठूलो क्षेत्रफलमा रहेको वा देशै भरीका वन क्षेत्र ओगटेको हुन्छ ताकी ठूलो क्षेत्रमा हुँदै आएको वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाउन सकियोस्। ठूलो क्षेत्र तथा प्रशासनिक क्षेत्राधिकार भएको क्षेत्र भित्र रेडप्लस कार्यान्वयन गर्दा परियोजना स्तरको रेडप्लसमा हुने Leakage को जोखिम न्यूनीकरण गर्न, स्थायित्व (Permanence) सुनिश्चित तथा विश्वसनीय कार्बन मापन विधि र पद्धति विकास गरी यथार्थ परक आधार तथ्यांक निर्माण गर्न सकिन्छ, नीतिगत सुधार गरी वन विनाश र वन क्षयीकरणलाई दीर्घकालीन रूपमा न्यूनीकरण गर्न सकिने हुन्छ।

एउटै क्षेत्रमा दुई ठूला खालका उत्सर्जन परियोजनाहरू पनि सञ्चालन हुन सक्छन्। त्यसै गरी परियोजना स्तरका रेडप्लस कार्यक्रमहरू जुरिस्टिक्शनल (Jurisdictional) स्तरको रेडप्लस कार्यक्रममा एकिकृत गरी कार्यान्वयन गरिन्छ, जसलाई Nested Project/approach to REDD+ (बहुपरियोजना रेडप्लस अवधारणा) भन्ने गरिन्छ। साना परियोजना स्तरको रेडप्लसलाई जुरिस्टिक्शनल रेडप्लसमा Nested approach मार्फत एकिकृत गर्दा कार्बन मापन, सुरक्षाका मापदण्ड, लाभको बाँडफाँटका आधार, संस्थागत व्यवस्थापन, तथा सुशासन तालमेल तथा समन्जस्यता कायम गर्नु पर्दछ।

जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम केन्द्र सरकार आफैले मात्र सञ्चालन गर्न पनि सक्छ वा प्रदेश सरकारहरूलाई सञ्चालनका लागि अधिकार प्रत्यायोजन गर्न पनि सक्छ वा केन्द्र सरकार र प्रदेश सरकारले संयुक्त रूपमा पनि सञ्चालन गर्न सक्दछन्। यद्यपि, जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमको सञ्चालन र यसबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँट वा पहुँचमा सम्बन्धित क्षेत्रमा वनमा आश्रित आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, वन उपभोक्ता समूह, स्थानीय तह लगायतका अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको पनि उत्तिकै भूमिका रहेको हुन्छ। हाल नेपालको बागमती, गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेशमा सञ्चालित उत्सर्जन न्यूनीकरणको कार्यक्रमहरू जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमको उदाहरण हो। यसरी निश्चित क्षेत्रफलमा सञ्चालित जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमका बारेमा सहभागीहरूको बुझाइ र क्षमता विकासका लागि यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- परियोजना स्तरको रेडप्लस कार्यक्रमको बारेमा बताउन ।
- जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमका बारेमा वर्णन गर्न ।
- बहुपरियोजना (एकिकृत) रेडप्लस कार्यक्रम (Nested REDD+ Nesting Approach to REDD+) भनेको के हो भनी बताउन ।
- जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमका कम्तिमा २ वटा विशेषताहरू व्यक्त गर्न ।
- बहुपरियोजना (एकिकृत) रेडप्लस कार्यक्रमको कारणहरू बताउन ।
- नेपालमा सञ्चालित जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमका उदाहरणहरू बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर र छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरण विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- रेडप्लसका निष्ठा सम्बन्धी तत्वहरू तथा पक्षहरू
- परियोजनास्तरको रेडप्लस, जुरिस्टिक्शनल (Jurisdictional) रेडप्लस कार्यक्रम र बहुपरियोजना अवधारणा (Nested Approaches) को अवधारणा तथा यी दुईका विशेषता र भिन्नताका साथै यस्ता परियोजनाहरूको सञ्चालनको जिम्मेवारी र भूमिकाको विषयमा तयार गरिएको प्रस्तुति सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - परियोजना स्तरको रेडप्लस कार्यक्रम भनेको के होला ?
 - जुरिस्टिक्शनल (Jurisdictional) रेडप्लस कार्यक्रम भनेको कस्तो कार्यक्रम हो जस्तो लाग्छ ?

- नेष्टेड अवधारणा (Nested Project/Approaches) (बहुपरियोजना अवधारणा) का बारेमा के थाहा छ ?
 - जुरिस्टिडिक्शनल (Jurisdictional) रेडप्लस कार्यक्रम वा नेष्टेड अवधारणा को कुनै उदाहरणहरू भन्नु होस् ।
३. सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले भनेका अवधारणा र जुरिस्टिडिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम वा Nested Project/Approaches का बारेमा विकास भएको अवधारणा र अभ्यासका बीचमा मेल खान्छ वा खादैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
४. सहभागीहरूलाई जुरिस्टिडिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम वा Nested Project/Approaches का बारेमा तुलनात्मक रूपमा कम मात्र जानकारी भएको हुनाले प्रस्तुति र उदाहरणका माध्यमबाट प्रष्ट्याउन प्रयास गर्ने ।
५. उदाहरण सहित निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री क्रमशः र विस्तारै प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:
- परियोजना स्तरको रेडप्लस कार्यक्रमको अवधारणा
 - जुरिस्टिडिक्शनल (Jurisdictional) रेडप्लस कार्यक्रमको अवधारणा (उदाहरण सहित)
 - नेष्टेड अवधारणा (Nested Approaches/Nested projects) (उदाहरण सहित)
 - जुरिस्टिडिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम र नेष्टेड रेडप्लस कार्यक्रम (Jurisdictional and Nested REDD+ Program) का मुख्य विशेषता ।
 - रेडप्लस कार्यक्रममा निष्ठापूर्वक पालना गर्नुपर्ने तत्वहरू (REDD+ Integrity Elements)
 - यी दुवै कार्यक्रम बीचको समानता वा भिन्नता
 - जुरिस्टिडिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालनको जिम्मेवारी र भूमिका
 - प्रशिक्षकले प्रस्तुति सामग्रीमा समावेश गर्न उपयुक्त देखेको अन्य विषयहरू
६. यी विषयमा प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म नक्सा, तस्बिर, चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने ।
७. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।
८. यी विषयवस्तुहरूको प्रस्तुति र छलफलका आधारमा स्पष्ट भईसकेपछि सहभागीहरू समक्ष निम्न प्रश्नहरू गरी सहभागीको बुझाइलाई आधार मानी सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
- परियोजना स्तरको रेडप्लस कार्यक्रम भनेको के रहेछ ?
 - जुरिस्टिडिक्शनल (Jurisdictional) रेडप्लस कार्यक्रम भनेको के रहेछ ?
 - यो स्तरको रेडप्लसको के के फाइदा हुन सक्छन् ?
 - नेष्टेड अवधारणा (Nested Approaches/Nested projects) भनेको के रहेछ ? यसको किन महत्त्व छ ?
 - जुरिस्टिडिक्शनल (Jurisdictional) रेडप्लस कार्यक्रमको रूपमा नेपालका कुन कुन उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमलाई लिन सकिन्छ ?
९. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै सत्र समापन गर्ने ।

जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- कुनै सानो क्षेत्रबाट हुने उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यले कार्यान्वयन भएको रेडप्लसलाई परियोजना स्तरको रेडप्लस भनिन्छ। सानो क्षेत्रको वन विनाश र वन क्षयीकरणको अवस्थालाई ध्यानमा गरी “परियोजना स्तरको रेडप्लस” कार्यान्वयन गरिन्छ।
- विकासोन्मुख देशरुले आफ्नो देशको पुरै वा सबै भूभागमा एकै पटक रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन नगरी कुनै निश्चित भूपरिधि वा प्रदेशहरूमा मात्र रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने निर्णय गर्न सक्दछन्।
- वन विनाश र वन क्षयीकरणका दृष्टिकोणले बढी प्रभावित क्षेत्र र तथ्य तथ्याङ्कको उपलब्धताका आधारमा प्रयास तथ्याङ्क उपलब्ध रहेको क्षेत्र छनोट गरी त्यस्तो क्षेत्रको निश्चित भूभागमा मात्र रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा सजिलो र विश्वसिलो हुनेगरी परिणाम हासिल गर्न सकिन्छ।
- कुनै पनि देशको पुरै भू-भागमा नभई निश्चित क्षेत्रमा हुने वन विनाश र वन क्षयीकरणलाई ध्यानमा राखी त्यस्तो क्षेत्रबाट हुने उत्सर्जन घटाउनका लागि प्रदेश तह (राजनीतिक वा प्रशासनिक अधिकार क्षेत्र) मा सञ्चालन गरिने रेडप्लस कार्यक्रमलाई जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम (Jurisdictional REDD+ Program) भन्ने गरिन्छ।
- यस किसिमको रेडप्लस कार्यक्रमले कुनै सानो क्षेत्रफल भन्दा पनि देशको निकै ठूलो क्षेत्रफलमा रहेको वन क्षेत्र ओगटेको हुन्छ ताकी परियोजनास्तरको रेडप्लसको कमीकमजोरी (जस्तै: उत्सर्जन चुहावट वा विस्थापन Leakage/Displacement) लाई नीतिगत सुधार गरी ठूलो क्षेत्रमा हुँदै आएको वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाउन सकियोस्।
- यसैगरी यस्तो खालको ठूलो क्षेत्रभित्रका खास क्षेत्र (जस्तै: दाउरा बाल्ने कार्य, चरिचरन गराउने कार्य, उत्खननका कार्य, ईँटा उत्पादनका कार्य आदि) बाट हुने उत्सर्जन घटाउन स-साना थप परियोजनाहरू पनि सञ्चालन भएका हुन्छन् वा एउटै क्षेत्रमा दुई ठूला खालका उत्सर्जन परियोजनाहरू पनि सञ्चालन हुन सक्छन्। यस्तो अवस्थालाई Nested Project/approach (बहुपरियोजना अवधारणा) भन्ने गरिन्छ। Nested Project/approach रेडप्लस अवधारणाबाट साना परियोजना स्तरको रेडप्लस कार्यक्रमलाई जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रममा एकीकृत गरी कार्बन डाईअक्साईड उत्सर्जन न्यूनीकरणको राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ।
- साना परियोजना स्तरको रेडप्लसलाई जुरिस्टिक्शनल रेडप्लसमा Nested approach मार्फत एकीकृत गर्दा कार्बन मापन, सुरक्षाका मापदण्ड, लाभको बाँडफाँटका आधार, संस्थागत व्यवस्थापन, तथा सुशासन तालमेल तथा समन्वयता कायम गर्नु पर्दछ।
- Nested approach मार्फत रेड प्लस कार्यान्वयन गर्दा दोहोरो दाबी न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ। यसका लागि स्पष्ट नीतिगत तथा कानूनी प्रावधान हुनु पर्दछ। Nested approach मार्फत रेडप्लस कार्यक्रममा सहभागी सरोकारवालाहरूको भूमिका र जिम्मेवारी स्पष्ट हुनु पर्दछ।
- सामान्यतः जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रम केन्द्र सरकार आफैले मात्र सञ्चालन गर्न पनि सक्छ वा प्रदेश सरकारलाई सञ्चालनका लागि अधिकार प्रत्यायोजन गर्न पनि सक्छ वा केन्द्र सरकार र प्रदेश सरकारले संयुक्त रूपमा पनि सञ्चालन गर्न सक्दछन्।
- जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमको सञ्चालन गर्न र यसबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँट सम्बन्धी निर्णय प्रकृया वा पहुँचमा सम्बन्धित क्षेत्रका वनमा आश्रित आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, वन उपभोक्ता समूह, स्थानीय तह लगायतका अधिकारवाला र सरोकारवालाहरूको पनि उत्तिकै भूमिका रहेको हुन्छ।

११. हाल नेपालको बागमती, गण्डकी र लुम्बिनीमा लिफ साझेदारीद्वारा सञ्चालित उत्सर्जन न्यूनीकरणको कार्यक्रमहरू जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमको उदाहरण हो ।
१२. रेडप्लस कार्यक्रम चाहे राष्ट्रिय स्तरमा लागू होस् वा जुरिस्टिक्शनल तथा नेष्टेड तहमा लागू होस्, जुन तहमा लागू भए पनि यसका लागि गर्नुपर्ने तयारी कार्य र दस्तावेज बनाउने कार्यका लागि लगभग एउटै किसिमका मापदण्डहरू पुरा गर्नुपर्छ ।

मुख्य सन्देश

- रेडप्लसका निष्ठा (इमान्दारी) सम्बन्धी केही पक्षहरू (अतिरिक्तता, कार्बन चुहावट वा स्थानान्तरण, स्थायित्व सुनिश्चितता, दोहोरो गणना नगर्नु) लाई रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा सम्बोधन गर्नु पर्दछ । परियोजना स्तरको रेडप्लस सामान्यतया सानो क्षेत्रमा गैहसकारी संस्थाहरूले स्थानीय समुदाय र व्यक्तिहरूसँग समन्वय गरी कार्यान्वयन गर्दछ, जहाँ कार्बन चुहावट र कम स्थायित्व हुने जोखिम हुन्छ ।
- जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस, राज्य वा सरकारको नेतृत्वमा सिंगो देशमा नै वा सो भन्दा तल्लो तहमा राजनैतिक वा प्रशासनिक अधिकार क्षेत्र भित्र रहेका प्रदेश स्तरको क्षेत्रमा कार्यान्वयन गर्दछ । जुरिस्टिक्शनल रेडप्लसले परियोजना स्तरको रेडप्लसमा भएका निष्ठा (इमान्दारी) सम्बन्धी जोखिमहरूको सम्बोधन गर्दछ ।
- बहुपरियोजना वा एकीकृत रेडप्लस वा REDD+ Nesting पद्धती मार्फत परियोजना स्तरीय रेडप्लस कार्यक्रमहरूलाई राष्ट्रिय तथा प्रदेश स्तरको रेडप्लस कार्यक्रमको लक्ष्य र रणनीतिमा सहयोग हुने गरी रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिन्छ ।
- एकीकृत रेडप्लस (REDD+ Nesting) पद्धतीमा दुवै तह (परियोजना स्तर र जुरिस्टिक्शनल) रेडप्लस समावेश हुने हुंदा कार्बन वित्त क्षेत्र ठुलो हुन्छ र कार्बन उत्सर्जन कम गर्ने राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सक्दछ ।
- एकीकृत रेडप्लस (REDD+ Nesting) पद्धतीमा प्राविधिक (कार्बन मापन र आधार तथ्यांक निर्धारण विधी एकरूपता), सुशासन (लाभको बाँडफाँट, सहभागीता, सरक्षाका मापदण्ड एकरूपता) को चुनौती हुन्छ ।
- एकीकृत रेडप्लस (REDD+ Nesting) र जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस (Jurisdictional REDD+) का लागि नीतिगत तथा कानूनी प्रावधान आवश्यक हुन्छ ।
- रेडप्लस कार्यक्रम देशै भरि, जुरिस्टिक्शनल वा नेष्टेड जुनसुकै तहमा लागू गरे पनि, तयारी र दस्तावेजीकरणका लागि लागू हुने मापदण्डहरू लगभग एउटै हुन्छन् ।
- जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस कार्यक्रमको सञ्चालन र लाभ बाँडफाँट केन्द्र वा प्रदेश सरकारले एकलै वा संयुक्त रूपमा गर्न सक्छन् तर निर्णय प्रक्रियामा स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाति, र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको सहभागिता हुनुपर्छ ।
- समग्रमा रेडप्लस (REDD+) वा जुरिस्टिक्शनल रेडप्लस (Jurisdictional REDD+) वा उत्सर्जन न्यूनीकरण (Emission Reduction Program) आदि जे जस्ता शब्दहरू प्रयोग भएता पनि यी सबै रेडप्लस कार्यक्रम नै हुन् ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री:

- World Bank. 2021 Nesting of REDD+ Initiatives: Manual for Policy Makers
- UN REDD – REDD+ Academy 2025- Nesting Approach for REDD+
- UN REDD 2021- Nesting REDD+ - Pathways to bridge Projects and Jurisdictional REDD+ Programs
- VERRA, 2024. Jurisdictional-and-Nested-REDD-Guide v 4.1

तालिम पुस्तिका: रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

दोस्रो दिन

- ५ कार्बन व्यापार र कार्बन बजार
- ६ वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायहरू
- ७ नेपालमा रेडप्लसको नीतिगत र संस्थागत विकास

सत्र ५:

कार्बन व्यापार र कार्बन बजार

१. पृष्ठभूमि/परिचय

कार्बनडाईअक्साईड वा अन्य हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यले हरितगृह ग्याँस (चलनचलतीमा कार्बन भनिन्छ) को खरिद बिक्री प्रकृया वा विनिमय प्रणालीलाई कार्बन व्यापार भनिन्छ। सामान्यतया कार्बन व्यापारको अवधारणा भनेको विश्वको कुनै पनि ठाउँबाट वायुमण्डलमा उत्सर्जन भएको कार्बनलाई विश्वको कुनै पनि ठाउँमा परियोजना सञ्चालन गरी सोही परिणाम बराबरको कार्बन उत्सर्जन हुनबाट रोक्ने वा वायुमण्डलमा रहेको सोही परिणाम बराबरको कार्बनलाई जमिन, रुख बिरुवा, समुद्र वा कुनै यन्त्रमा फर्काउने कार्यलाई जनाउँदछ। उदाहरणका लागि कुनै एक ठाउँमा रहेको पेट्रोल कम्पनीले एक मेट्रिक टन कार्बन उत्सर्जन गर्न अनुमति पायो भने सोही बराबर कुनै पनि ठाउँमा कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गरी उक्त एक मेट्रिक टन कार्बन उत्सर्जन हुनबाट रोक्ने वा उत्सर्जन भएको एक मेट्रिक टन कार्बन जमिन वा रुख बिरुवामा फर्काउने कार्य गरिन्छ र सो बापत कार्बन उत्सर्जन गर्नेले उक्त उत्सर्जन घटाउनेलाई भुक्तानी प्रदान गर्छ भने यो एक किसिमको कार्बन व्यापार हो।

कार्बन व्यापारमा प्रत्येक एक मेट्रिक टन कार्बनलाई एक क्रेडिटको रूपमा व्यापार योग्य प्रमाणपत्र कायम गरी यसलाई एउटा विनिमय वस्तुको रूपमा मान्यता प्रदान गरी विश्व बजारमा खरिद बिक्री गरिन्छ। कार्बन व्यापारका लागि स्थापित संयन्त्र नै कार्बन बजार हो जसले कार्बन क्रेडिट (Carbon credit) र अनुमति पत्र (Permission or allowance) खरिद र बिक्रीका लागि सरकार, कम्पनी तथा व्यक्तिहरूलाई संरचना र संयन्त्र उपलब्ध गराउँछ। कार्बन बजारमा कार्बन उत्सर्जकहरू कार्बन क्रेडिट खरिदकर्ताको रूपमा हुन्छन् भने कार्बन उत्सर्जन घटाउनेहरू (देश, समुदाय वा व्यक्ति) कार्बन क्रेडिट बिक्रीकर्ताको रूपमा हुन्छन्। यद्यपि, कार्बन क्रेडिटहरू सिङ्गो परियोजना अवधीमा एक पटक मात्र खरिद विक्री गर्न र कुनै एउटा पक्षलाई मात्र बिक्री गर्न मिल्छ। कार्बन क्रेडिटको दोहोरो गणना र दोहोरो बिक्री गर्न पाइँदैन।

अहिले विश्वमा मुख्यरूपमा २ किसिमका कार्बन व्यापार संयन्त्रहरू (कार्बन बजार) रहेका छन्। ती हुन् १. अनुपालना वा अनुबन्धमा आधारित (नियामक वा बाध्यकारी) कार्बन व्यापार (Compliance or Regulatory Carbon Market) र २. स्वेच्छिक कार्बन व्यापार (Voluntary Carbon Market – VCM)। जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ अन्तर्गतको क्योटो अभिसन्धि (१९९७) मा रहेका (स्वच्छ विकास संयन्त्र Clean Development Mechanism – CDM, Joint Implementation – JI and Emission Trading ३. किसिमका कार्बन व्यापार संयन्त्र बाध्यकारी तथा अनुपालनामा आधारित (नियामक वा बाध्यकारी) कार्बन व्यापार (Compliance or Regulatory Carbon Market) का उदाहरण हो। यसै गरी युरोपियन युनियन उत्सर्जन व्यापार योजना (EU Emission Trading Scheme- EU ETS) – Emission Trading अनुपालनमा आधारित (बाध्यकारी) कार्बन व्यापार (Compliance or Regulatory Carbon Market) संयन्त्र अनुसार कार्बनको खरिद बिक्री गर्दछ जुन Cap-and -Trade (सिमा निर्धारण र व्यापार) संयन्त्रमा आधारित छ। यस संयन्त्र अनुसार देश वा देशको कुनै तल्लो तहको राज्यले (जस्तै अमेरिकाको California Cap-and-

Trade) मातहतका कम्पनीहरूलाई कार्बनडाइअक्साइड उत्सर्जन सकिने अधिकतम सिमा निर्धारण गरी सिमा भित्र उत्सर्जन गर्ने अनुमति पत्र उपलब्ध गराउँछ। कम्पनीहरूले तोकिएको मात्रा भन्दा कम उत्सर्जन गरे बाँकी कोटा (अनुमति पत्र) अन्य देश, कम्पनी वा व्यक्तिहरूलाई बिक्री गर्न सक्दछ।

यसैगरी Carbon Tax अर्को संयन्त्र हो यस अनुसार कुनै राष्ट्र वा राष्ट्रको तल्लो तहको मातहतका कम्पनी तथा व्यक्तिहरूलाई प्रति टन कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन गरे बापत वा प्रति इकाई जीवशमा इन्धन प्रयोग गरे बापतको कर निर्धारण गर्दछ। करको दरले जीवशमा इन्धन प्रयोग गर्ने वा कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन गर्ने दर निर्धारण गर्दछ। कतिपय राष्ट्रहरूले करको दर क्रमशः वृद्धि गरेर जीवशमा इन्धन प्रयोग वा कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्ने रणनीति लिएको हुन्छ। Singapore Carbon Tax यसको उदाहरण हो।

यसै गरी जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ को पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनका निर्णय र पेरिस सम्झौताको धारा ५ अन्तर्गत रहेको रेडप्लस पनि एक किसिमको परिणाममा आधारित कार्बन व्यापार (Result-based Carbon Market) नै हो। त्यसैगरी पेरिस सम्झौताको धारा ६ अन्तर्गत (उपधारा ६.२ र ६.४) विकसित देश र विकासोन्मुख देशहरूका बीचमा राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान (Nationally Determined Contribution - NDC) लाई समेत मध्यनजर गर्दै कार्बन व्यापार गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। पेरिस सम्झौता र सो अन्तर्गतका निर्णयहरूका आधारमा सबै देश र सबै पक्षले खुद शून्य कार्बन उत्सर्जन (Net-Zero Emission) को मापदण्डको पालना गर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सृजना भएकोले विश्वमा लामो समयसम्म कार्बन व्यापार संयन्त्रहरू कृयाशिल हुने छन्।

स्वेच्छिक कार्बन व्यापार (Voluntary Carbon Market – VCM) अर्को विगत ३० वर्षदेखि विकसित हुँदै आएको कार्बन व्यापार संयन्त्रहरू मध्ये सबै भन्दा बढी प्रचलनमा रहेको संयन्त्र हो। यो संयन्त्र अनुसार कुनै कम्पनी तथा व्यक्तीहरूले स्वेच्छिक रूपमा आफुले उत्सर्जन गरेको हरितगृह ग्याँस (कार्बन डाइअक्साइड लगायत सबै) लाई अन्य क्षेत्रमा व्यक्ति वा समुदायहरूले कार्यान्वयन गरेको कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण वा कार्बन सञ्चिति कार्यक्रमहरूबाट खरिद गरी क्षतीपूर्ति (Carbon Offsetting) गर्दछ। यस संयन्त्र अन्तर्गत कार्बन क्रेडिट खरिद बिक्री गर्दा तेस्रो पक्षले स्वेच्छिक बजारको लागि विकास गरेको मापदण्ड अनुसार गर्दछ। Verra, Gold Standard, Plan Vivo, American Carbon Registry (ACR) र Carbon Action Reserve ले विकास गरेका मापदण्ड स्वेच्छिक कार्बन बजारमा केही मापदण्डका उदाहरणहरू हुन्।

अनुपालना वा अनुबन्धमा आधारित (बाध्यकारी) कार्बन व्यापार र स्वेच्छिक कार्बन व्यापार संयन्त्र र मापदण्ड बाहेक कुनै बहुपक्षीय सम्झौता वा कार्यक्रम (जस्तै विश्व बैंकको FCPF र LEAF Coalition) अनुसार पनि रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयन भई रहेको छ। रेडप्लसको अवधारणा र कार्बन व्यापारको अवधारणा तथा अभ्यासका बीचमा घनिष्ठ सम्बन्ध रहेकोले यस विषयमा रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन भएका क्षेत्रमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा कार्बन व्यापारका बारेमा स्पष्ट बुझाइ र साझा अवधारणाको विकास गर्न आवश्यक भएको हुँदा यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- कार्बन व्यापार भनेको के हो भन्ने बारेमा वर्णन गर्न ।
- कार्बन क्रेडिट भनेको के हो भन्ने बारेमा वर्णन गर्न ।
- कार्बन बजारको बारेमा बताउन ।
- अनुपालन/नियामकमा आधारित र स्वेच्छिक कार्बन बजार वारे स्पष्ट पार्न ।
- Offsetting (क्षतिपूर्ति/समायोजन/कटौती) भनेको के हो भन्ने बारेमा स्पष्ट पार्न ।
- खुद शून्य कार्बन उत्सर्जन (Net-Zero Emission) भनेको के हो भन्ने बारेमा उल्लेख गर्न ।
- कार्बन व्यापारका लागि विश्वमा प्रचलनमा रहेका संयन्त्रहरू मध्ये मुख्य २ प्रकारका संयन्त्रहरूको सूची बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- कार्बन व्यापार, कार्बन क्रेडिट र कार्बन बजारको आधारभूत अवधारणा, कार्बन बजारका प्रकारहरू (Compliance and Voluntary Carbon Market) का बारेमा तयार गरिएको प्रस्तुतिको सामग्रीहरू
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषय वस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - कार्बन व्यापार भनेको के हो ?
 - कार्बन क्रेडिट भनेको के हो ?
 - कार्बन बजार भनेको के हो र यो कति प्रकारका छन् ?

- क्षतिपूर्ति/समायोजन/कटौती (Offsetting) भनेको के हो ?
 - शून्य कार्बन उत्सर्जन (Net-Zero Emission) भनेको के हो ?
 - परिणाम/नतिजामा आधारित भुक्तानी प्रणाली भनेको के हो ?
३. सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले भनेका अवधारणा र कार्बन व्यापारका बारेमा विकास भएको अवधारणा तथा अभ्यासका बीचमा मेल खान्छ वा खादैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
४. सहभागीहरूमा कार्बन व्यापारका बारेमा केही जानकारी भएको वा हुँदै नभएको अवस्था हुने भएकोले प्रस्तुतिका क्रममा सम्भव भएसम्म सरल उदाहरणका माध्यमबाट छलफल गरी प्रस्ट्याउन प्रयास गर्ने ।
५. विभिन्न सरल र उपयोगी किसिमका उदाहरण सहित निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री क्रमशः र विस्तारै प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:
- कार्बन क्रेडिट र कार्बन व्यापारको आधारभूत अवधारणा
 - Offsetting and Net-Zero Emission आधारभूत अवधारणा
 - अनुपालन/नियामकमा आधारित कार्बन बजार (Compliance/Regulatory Carbon Market)
 - क) क्योटो संयन्त्र (Kyoto Mechanism) - स्वच्छ विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism - CDM), संयुक्त कार्यान्वयन (Joint Implementation – JI) र International Emissions Trading
 - ख) युरोपियन यूनियन तथा Domestic Compliance मा लागू गरिएको उत्सर्जन व्यापार योजना (EU – Emission Trading Schemes, China ETS, UK ETS, Colombia ETS, California Cap-and-Trade, Singapore Carbon Tax, South Africa Carbon Tax
 - ग) पेरिस सम्झौता अन्तर्गतको कार्बन व्यापार (Art 6.2 and 6.4)
 - घ) Carbon Offsetting and Reduction Schemes for International Aviation (CORSIA) under the International Civil Aviation Organization (ICAO)
 - परिणाम/नतिजामा आधारित भुक्तानी प्रणाली (Result-based Payment)
 - o हरित जलवायु कोष (GCF)
 - o लिफ साझेदारीता (Lowering Emissions by Accelerating Forest Finance -LEAF Coalition)
 - o विश्व बैंक अन्तर्गतको वन कार्बन साझेदारी कार्यक्रम (Forest Carbon Partnership Facility- FCPF) र Scaling Climate Action by Lowering Emissions (SCALE)
 - स्वेच्छिक कार्बन व्यापार (Voluntary Carbon Market-VCM) (Verra VCS, Gold Standard, American Carbon Registry (ACR), Carbon Action Reserve (CAR), Plan Vivo, etc.)
 - प्रशिक्षकले आवश्यक महसूस गरेका अन्य सान्दर्भिक विषयहरू

विशेष नोटः

- यी कार्बन व्यापार प्रणालीका कार्यविधिगत दस्तावेजहरू (Methodological Documents) का बारेमा पछाडिका सत्रहरूमा छलफल गरिने भएकोले यस सत्रमा कार्बन व्यापारको परिचय र कार्बन व्यापार प्रणालीका विशेषताहरूका बारेमा मात्र प्रस्तुति र छलफल सिमित गर्ने ।

- कार्बन व्यापारको अवधारणा जति सजिलो छ, यसको अभ्यास भने त्यतिकै जटिल पनि छ । त्यसैले यस सत्रमा सहभागीहरू छलफलका लागि बढी इच्छुक हुने र सत्रका लागि छुट्याएको समय नपुग हुन सक्छ । त्यसैले सहभागीहरूलाई कार्बन व्यापारका बारेमा थप अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री र सम्बन्धित वेबसाइट जानकारी गराई स्वअध्ययनका लागि अनुरोध गर्ने ।
 - प्रस्तुति सामग्रीहरू बनाउँदा सम्भव भएसम्म कार्बन व्यापार सम्बन्धी संयन्त्रहरूका सम्बन्धित वेबसाइटमा राखिएका सामग्रीहरूलाई नेपालीकरण गरी वा अंग्रेजीमा नै प्रस्तुत गर्न प्राथमिकता दिने । यसो गर्दा प्रस्तुतिको सामग्री र वेबसाइटमा भएको सामग्री एउटै देखी सहभागीहरूमा विश्वसनीयता अभिवृद्धि हुन जान्छ । कुनै प्रस्तुति सामग्री अंग्रेजीमा छ भने सो को सारसंक्षेप अध्ययन सामग्रीको रूपमा बनाउने ।
६. कार्बन व्यापारका विषयमा प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म नक्सा, तस्बिर, चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने ।
७. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।
८. यस सत्रका लागि तय भएका विषयवस्तुहरूको प्रस्तुति र छलफलका आधारमा स्पष्ट भईसकेपछी सहभागीहरू समक्ष निम्न प्रश्नहरू गरी सहभागीको बुझाइलाई आधार बनाउने गरी सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
- कार्बन व्यापार भनेको के रहेछ ?
 - कार्बन क्रेडिट भनेको के रहेछ ?
 - कार्बन बजार भनेको के रहेछ ?
 - कार्बन बजार कति प्रकारका हुँदा रहेछन् ?
 - क्षतिपूर्ति/समायोजन/कटौती (Offsetting) भनेको के रहेछ ?
 - शून्य कार्बन उत्सर्जन (Net-Zero Emission) भनेको के रहेछ ?
 - विभिन्न रेडप्लस कार्बन व्यापार संयन्त्र तथा नतिजामा आधारित भुक्तानी संयन्त्र मध्ये रेडप्लसको दायरा कुन कुन संयन्त्रमा पर्दो रहेछ ?
९. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै सत्र समापन गर्ने ।

कार्बन व्यापार र कार्बन बजार

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- सामान्यतया कार्बन व्यापारको अवधारणा भनेको विश्वको कुनै पनि ठाउँबाट वायुमण्डलमा उत्सर्जन भएको कार्बनलाई विश्वको कुनै पनि ठाउँमा परियोजना सञ्चालन गरी सोही परिणाम बराबरको कार्बन उत्सर्जन हुनबाट रोक्ने वा वायुमण्डलमा रहेको सोही परिणाम बराबरको कार्बनलाई जमिन, रुख बिरुवा, समुद्र वा कुनै यन्त्रमा फर्काउने कार्यलाई जनाउँदछ ।
- उदाहरणका लागि विकसित देशको कुनै एक ठाउँमा रहेको पेट्रोल कम्पनीले एक मेट्रिक टन कार्बन उत्सर्जन गर्न अनुमति पाए बराबर विकासोन्मुख देशको कुनै पनि ठाउँमा कुनै कार्यक्रम सञ्चालन गरी उक्त एक मेट्रिक टन कार्बन उत्सर्जन हुनबाट रोक्ने वा उत्सर्जन भएको एक मेट्रिक टन कार्बन जमिन वा रुख बिरुवामा फर्काउने र सो बापत उत्सर्जन गर्नेले उत्सर्जन घटाउनेलाई भुक्तानी प्रदान गरिन्छ भने यो एक किसिमको कार्बन व्यापार हो ।
- कार्बन व्यापारमा प्रत्येक एक मेट्रिक टन कार्बनलाई एक क्रेडिटको रूपमा गणना गरी यसलाई एउटा वस्तु (Commodity) को रूपमा सम्पत्ति सरह मान्यता प्रदान गरी विश्व बजारमा खरिद बिक्री गरिन्छ ।
- कार्बन व्यापारका लागि स्थापित संयन्त्र नै कार्बन बजार हो जसले कार्बन क्रेडिट (Carbon credit) र अनुमति पत्र (Permission or allowance) खरिद र बिक्रीका लागि सरकार, कम्पनी तथा व्यक्तिहरूलाई संरचना र संयन्त्र उपलब्ध गराउँदछ । कार्बन बजारमा कार्बन उत्सर्जकहरू कार्बन क्रेडिट खरिदकर्ताको रूपमा हुन्छन् भने उत्सर्जन घटाउनेहरू कार्बन क्रेडिट बिक्रीकर्ताको रूपमा हुन्छन् । यद्यपि, कार्बन क्रेडिटहरू सिङ्गो परियोजना अवधिमा एक पटक मात्र खरिद बिक्री गर्न र कुनै एउटा पक्षलाई मात्र बिक्री गर्न मिल्छ ।
- सर्वप्रथम अमेरिकाको Applied Energy Services नामक निजी फर्मले अमेरिकामा सञ्चालन गर्दै आएको कोइला खानीबाट भएको कार्बन उत्सर्जन घटाउनका लागि सन् १९८८ देखि ग्वाटेमालामा वृक्षारोपणका माध्यमबाट वन विनाश रोक्ने परियोजना सञ्चालन गरी सोबाट कार्बन उत्सर्जन घटे बराबरको रकम ग्वाटेमालामा भुक्तानी गरी कार्बन व्यापारको सुरुआत भएको थियो ।
- यसरी विकसित देशमा भएको कार्बन उत्सर्जनलाई विकासोन्मुख देशमा परियोजना सञ्चालन गरी कार्बन उत्सर्जन हुन रोकी कार्बन उत्सर्जनलाई बराबरीमा राख्ने कार्यलाई कार्बन व्यापारको भाषामा offsetting (क्षतिपूर्ति वा समायोजन वा कटौती) भन्ने गरिन्छ ।
- कार्बन व्यापार कानूनी रूपमा बाध्यात्मक नभए पनि धनी देशका केही कम्पनीहरूले स्वेच्छिक रूपमा कार्बन व्यापारका माध्यमबाट आफूले उत्सर्जन गरे (पूर्ण रूपमा उत्सर्जन नियन्त्रण गर्न नसकिने कार्बन उत्सर्जन Unavoidable or Residual emissions) जस्तै विमानमा यात्रा गर्दा उत्सर्जन हुने हरितगृह ग्याँस बराबरको कार्बनलाई अन्य देशहरूमा परियोजना कार्यान्वयन गरेर कार्बन कटौती (Offsetting) गर्दै आएका छन् । जुन सामान्यतः कम्पनी, संस्था तथा व्यक्तिहरूले स्वेच्छिक रूपमा स्वेच्छिक कार्बन व्यापार संयन्त्र मार्फत गर्दछ ।
- विगत ३० वर्षदेखि विकसित हुँदै आएको कार्बन व्यापारका लागि अहिले विश्वमा कैयौं प्रकारका कार्बन व्यापार संयन्त्र (कार्बन बजार) हरू रहेका छन् । विशेषतः दुई किसिमका कार्बन बजार कार्बन खरिद बिक्री हुँदै आएको छ ।

क. अनुपालना/नियामकमा आधारित (Compliance or Regulatory Market) र

ख. स्वेच्छिक कार्बन बजार: (Voluntary Carbon Market)

९. अनुपालना/नियामकमा आधारित (Compliance or Regulatory Market): खास गरी हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरणको लक्ष्य हासिल गर्न राज्य वा सरकारद्वारा नियमन र व्यवस्थित गरिएको कार्बन व्यापार संयन्त्र नै अनुपालक वा नियामक (बाध्यकारी) कार्बन बजार (Compliance or Regulatory Market) हो। कुनै राज्य वा सरकारले उत्सर्जन न्यूनीकरण लक्ष्य निर्धारण गर्दछ। मातहतका हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन गर्ने कम्पनी र संस्थाहरूलाई उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्न राष्ट्रिय दायित्व (National Compliance) सृजना गरी कानूनी तथा बाध्यकारी कार्बन व्यापार संयन्त्र (कार्बन बजार) मार्फत लक्ष्य हासिल गर्दछ।
१०. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ अन्तर्गतको क्योटो अभिसन्धि (१९९७) मा रहेका स्वच्छ विकास संयन्त्र Clean Development Mechanism – (CDM, Joint Implementation-JI and Emission Trading) ३ किसिमका कार्बन व्यापार संयन्त्र अनुपालना/नियामकमा आधारित कार्बन संयन्त्र हुन्। CDM अन्तर्गत विकसित राष्ट्रहरूले विकासोन्मुख राष्ट्रहरूसँग कार्बन खरिद गर्न सक्दछ भने JI अनुसार दुई वा सो भन्दा बढी विकसित राष्ट्रहरू बीच कार्बनको खरिद बिक्री हुने गर्दछ।
११. Emission Trading Scheme-ETS तथा Cap-and-Trade र Carbon Tax राष्ट्रिय दायित्व (National Compliance) मा आधारित Regulatory कार्बन बजारका उदाहरणहरू हुन्। ETS and Cap-and-Trade संयन्त्र अनुसार राज्य वा सरकारले देश भित्रका हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन गर्ने कम्पनी र संस्थाहरूलाई उत्सर्जन गर्न सकिने अधिकतम सिमा निर्धारण गरी सिमा भित्र उत्सर्जन सकिने अनुमति पत्र प्रदान गर्दछ। सिमा भन्दा कम उत्सर्जन गर्ने कम्पनी तथा संस्थाहरूले अन्य कम्पनी तथा संस्थाहरूलाई बिक्री गर्न सक्दछ। युरोपियन यूनियन तथा Domestic Compliance मा लागू गरिएको उत्सर्जन व्यापार योजना EU – Emission Trading Schemes, China ETS, UK ETS, Colombia ETS, California Cap-and-Trade यसका उदाहरणहरू हुन्।
१२. Carbon Tax संयन्त्र अनुसार राज्य वा सरकारले हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन गर्ने कम्पनी र संस्थाहरूलाई कर अधिभार (Tax) निर्धारण गर्दछ र ती कम्पनीहरूले जीवाश्म इन्धन जस्तै तेल, कोइला, पेट्रोल प्रयोगबाट उत्सर्जन भएको प्रत्येक टन हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन गरे बापत कर तिर्नु पर्दछ। एक टन हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्न लाग्ने लागतको मूल्यांकन गरी कार्बन कर मूल्य निर्धारण गर्दछ। यसै गरी राष्ट्रहरूले मातहतका कम्पनीहरूलाई हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन गर्ने जीवाश्म इन्धन जस्तै तेल, कोइला, पेट्रोलको प्रयोगमा पनि कर अधिभार (Tax) निर्धारण गर्न सक्दछ। यो संयन्त्रबाट कति उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा करको स्तरले निर्धारण गर्दछ। Singapore Carbon Tax, South Africa Carbon Tax यसका उदाहरणहरू हुन्।
१३. अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा भएका सम्झौताहरूले अन्तरराष्ट्रिय दायित्व र प्रतिबद्धता अनुसार पनि अनुपालक वा नियामक (बाध्यकारी) कार्बन बजार (Compliance or Regulatory Market) स्थापना भई कार्बन खरिद बिक्री भएका हुन्छन्।

१४. उदाहरणका लागि जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ आईसकेपछि धनी देशहरूले बाध्यात्मक रूपमा कार्बन उत्सर्जन कटौती गर्नुपर्ने विषयले औपचारिकता पायो र लामो समयको छलफल पश्चात् सन् १९९७ मा हस्ताक्षरका लागि खुला गरिएको क्योटो अभिसन्धिमा विकसित देशहरूले ३ किसिमका कार्बन व्यापार संयन्त्र अवलम्बन गर्ने सक्ने व्यवस्था गरियो, जसमा International Emissions Trading, the Clean Development Mechanism (CDM) and Joint Implementation (JI) गरी ३ किसिमका कार्बन व्यापार संयन्त्र रहेका छन्। यी संयन्त्र अन्तर्गत विकसित देश र विकासोन्मुख देशका सरकारहरूका बीचमा बाध्यात्मक तथा अनुपालनामा आधारित कार्बन व्यापार (Compliance Carbon Market) हुने गर्दछ। यी कार्बन व्यापार संयन्त्रको बारेमा थप जानकारीका लागि वेबसाइट हेर्नुहोस्।
१५. त्यसै गरी पेरिस सम्झौताको धारा ६ अन्तर्गतको कार्बन व्यापार संयन्त्र पनि अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा भएका सम्झौताहरूमा आधारित अनुपालक वा नियामक (बाध्यकारी) कार्बन बजार (Compliance or Regulatory Market) हो। पेरिस सम्झौताको धारा ६ ले अन्तर्राष्ट्रिय सहकार्यको ढाँचा उपलब्ध गराउँछ जस अन्तर्गत देशहरूले कार्बन बजार (Carbon Markets) मार्फत आफ्ना जलवायु लक्ष्यहरू (Climate Goals) हासिल गर्न सहयोग पाउँछन्। यसले उत्सर्जन घटाउने वा हटाउने गतिविधिहरू (Emissions Reductions and Removals) को व्यापार गर्न विभिन्न संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरेको छ जसमा धारा ६.२ अन्तर्गत “अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा स्थानान्तरण गरिएका उत्सर्जन नतिजा (Internationally Transferred Mitigation Outcomes- ITMOs)” र धारा ६.४ अन्तर्गत कार्बन व्यापारको नयाँ संयन्त्र समावेश छन्। यसले देशहरूलाई सहकार्य गर्न, उत्सर्जन घटाउने परियोजनामा वित्तीय स्रोत परिचालन गर्न, र दिगो विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न सक्षम बनाउँछ।
१६. धारा ६.४ अन्तर्गत स्थापना गरिएको कार्बन व्यापार संयन्त्र (Supervisory Body - निगरानी निकाय) ले क्योटो अभिसन्धि अन्तर्गतको Clean Development Mechanism (CDM) बाट सिकेका अनुभवलाई अझ कडाइका नियम र सुरक्षा उपायहरू सहित कार्बन क्रेडिटहरूको वातावरणीय शुद्धता (Environmental Integrity) सुनिश्चित गर्ने र दिगो विकास प्रवर्द्धन गर्ने UNFCCC अन्तर्गत उच्च-गुणस्तरका कार्बन क्रेडिटहरूको व्यापारका लागि नयाँ संयन्त्र (कार्यविधि तथा मापदण्डहरू) स्थापना गरिएको छ। यसलाई एक Supervisory Body (निगरानी निकाय) ले समग्र कार्बन व्यापार संयन्त्रलाई परिचालन गर्दछ, जसले परियोजना स्वीकृति, क्रेडिट वितरण, र समग्र कार्बन व्यापार नियमन गर्दछ।
१७. स्वेच्छक कार्बन बजार (Voluntary Carbon Markert – VCM) हरितगृह उत्सर्जन गर्ने कम्पनी, संस्था वा व्यक्तिहरूले उत्सर्जन न्यूनीकरण कर्पोरेट दायित्व र प्रतिबद्धताको रूपमा स्वयंसेवी वा स्वेच्छक मापदण्डमा आधारित स्वयंसेवी वा स्वेच्छक बजार संयन्त्र कार्बन खरिद बिक्री गर्न सक्दछ। यस्ता संयन्त्रहरू मध्ये सबै भन्दा बढी प्रचलनमा रहेको स्वेच्छक कार्बन व्यापार (Voluntary Carbon Markert – VCM) हो। स्वेच्छक कार्बन बजार (VCM) ले कम्पनीहरू र व्यक्तिहरूलाई आफ्नो हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन अफसेट गर्न (अन्यत्र उत्सर्जन कटौती गरी आफ्नो लक्ष्य पुरा गर्न) कार्बन क्रेडिटहरू खरिद गर्न अनुमति दिन्छ, जसले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा योगदान पुऱ्याउँछ। प्रायः नवीकरणीय ऊर्जा वा वृक्षारोपण गरी नयाँ वन बनाउने जस्ता परियोजनाबाट सृजना भएका कार्बन क्रेडिटहरू स्वेच्छक कार्बन बजारमा खरिद बिक्री गर्ने गरिन्छ। स्वयंसेवी वा स्वेच्छक कार्बन बजारमा कार्बन मापदण्ड संस्थाहरू जस्तै Verra, Gold Standard Foundation, American Carbon Registry (ACR), Climate Action Reserve (CAR), Plan Vivo ले छुट्टै मापदण्ड र विधि निर्धारण गरी तेस्रो पक्षका रूपमा कार्बन क्रेडिटको खरिद बिक्री सहजीकरण, दर्ता र प्रमाणीकरण गर्नमा सघाउँछन्।

१८. स्वेच्छिक बजार संयन्त्र सामान्यतया परियोजना स्तरका हुन्छन्। यो बजार संयन्त्रले वन तथा भू-उपयोग, ऊर्जा (हाइड्रोपावर, सुधारिएको चुल्हो, वायोग्याँस) क्षेत्र समेटेको छ। स्वयंसेवी वा स्वेच्छिक रूपमा कम्पनी, संस्था तथा व्यक्तिहरूले पूर्ण रूपमा कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण तथा नियन्त्रण गर्न नसकिने कार्बन उत्सर्जन (Unavoidable or Residual Emissions) बराबरको कार्बनलाई अन्य देशहरूमा परियोजना कार्यान्वयन गरेर यो बजार संयन्त्र मार्फत कार्बन कटौती (Offsetting) गर्दछ।

१९. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ को पक्षराष्ट्रको सम्मेलनका निर्णय र पेरिस सम्झौताको धारा ५ अन्तर्गत रहेको परिणाममा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment) रेडप्लस पनि कार्बन व्यापार संयन्त्रमा आधारित छ। परिणाम वा नतिजामा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment) अवधारणा आफैमा कार्बन व्यापार संयन्त्र नभएता पनि निश्चित मापदण्डमा आधारित रही बहुपक्षीय संयन्त्रहरूको सहयोगबाट स्थापित कोष र खरिद कार्यक्रम (Purchase Program) को माध्यमबाट प्रमाणीकरण भएको कार्बन क्रेडिट खरिद र बिक्री हुने गर्दछ। परिणाम वा नतिजामा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment) का केही उदाहरणहरू निम्नअनुसारका छन्।

- **लिफ साझेदारिता (LEAF Coalition) :** लिफ साझेदारिताले स्वेच्छिक कार्बन बजारको रूपमा काम गर्दछ जसले देशहरूबाट प्रमाणीकरण भएका कार्बन क्रेडिटहरू (verified forest carbon credits – VFCE) खरिद गरेर वन विनाश रोक्न सार्वजनिक र निजी संस्थाहरूबाट वित्त परिचालन गर्दछ। यस किसिमको वित्त प्राप्त गर्ने देशहरूले वन विनाशको स्तर घटाउन प्रतिबद्ध हुनु पर्दछ, जुन Architecture for REDD+ Transactions (ART)/The REDD+ Environmental Excellence Standard (TREES) मापदण्ड प्रयोग गरेर मापन र प्रमाणित गरिन्छ, र बदलामा, देशहरूले उत्सर्जन न्यूनीकरण भुक्तानी सम्झौता (Emission Reduction Purchase Agreements - ERPA) मार्फत सुनिश्चित रूपमा भुक्तानीहरू प्राप्त गर्छन्। यो प्रणालीले उच्च-निष्ठा तथा इमान्दारीता पालन गरी हासिल गरेको वन कार्बन क्रेडिटको लागि आत्म-निर्भर बजार सिर्जना गर्दै, वन विनाश रोक्ने कामका लागि प्रत्यक्ष वित्तीय मूल्य राखेर वन संरक्षणलाई प्रोत्साहन गर्दछ। नेपालले बागमती, गण्डकी र लुम्बिनीमा सञ्चालित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट प्राप्त कार्बन क्रेडिट यसै संयन्त्रमा बिक्री गर्नेछ।
- **विश्व बैंक अन्तर्गतको वन कार्बन साझेदारी कार्यक्रम (FCPF) :** FCPF ले वनमा-आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम (रेडप्लस गतिविधिहरू) मार्फत सृजना भई प्रमाणीकरण भएका र उच्च निष्ठा कायम गरी प्राप्त गरिएका कार्बन क्रेडिटहरू सिर्जना गरी उक्त कार्बन क्रेडिटहरूलाई कार्बन कोष (Carbon Fund) मा उपलब्ध गराई कार्बन बजारको रूपमा कार्य गर्दछ र उक्त कार्बन कोषले विकासशील देशहरूलाई परिणाममा-आधारित भुक्तानी गर्दछ। यी भुक्तानीहरूले विकासोन्मुख देशहरूलाई वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन कम गर्न प्रोत्साहित गर्दै वित्तीय स्रोत प्रदान गर्दछ, जसले गर्दा वन कार्बनको लागि बजार स्थापना हुन्छ र दिगो वन व्यवस्थापनका अभ्यासहरू भई व्यापक रूपमा जलवायु न्यूनीकरणमा सघाउँछ भन्ने विश्वास गरिन्छ। नेपालले तराई भू परिधि क्षेत्रका १३ वटा जिल्लामा सञ्चालित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट प्राप्त कार्बन क्रेडिट यसै संयन्त्रमा बिक्री गर्नेछ। विश्व बैंक अन्तर्गत Scaling Climate Action by Lowering Emissions (SCALE) नामक अर्को संयन्त्र पनि स्थापना गरिएको जसले अन्य परियोजनाका अतिरिक्त वन तथा भूमिमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरणका लागि कार्बन व्यापारको रूपमा भुक्तानी उपलब्ध गराउँदछ।

- **हरित जलवायु कोष (Green Climate Fund - GCF):** GCF ले रेडप्लस कार्यक्रमबाट प्राप्त हुने परिणाममा आधारित भुक्तानीहरूलाई आफ्नो नियमित परियोजना चक्रमा एकीकृत गर्दछ, जसले विकासोन्मुख देशहरूलाई वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट उत्सर्जन कम गर्न प्रोत्साहित गर्ने गरी पूर्वानुमान गर्न सकिने किसिमको वित्तीय स्रोत प्रदान गर्ने संयन्त्रको रूपमा काम गर्छ। विकासोन्मुख देशहरूले रेडप्लस गतिविधिहरू मार्फत प्राप्त गरेको प्रमाणीकरण हुने किसिमको उत्सर्जन न्यूनीकरणको परिमाण (Verified Emission Reductions – VER) का लागि GCF बाट भुक्तानी प्राप्त गर्न सक्छन्। GCF ले प्रति टन कार्बन डाइअक्साइड बराबरको मूल्य निर्धारण गर्दछ र यी भुक्तानीहरूलाई यसको समग्र कार्यक्रमसँग एकीकृत गर्दछ। यद्यपि यसका लागि देशहरूले GCF ले तय गरेको मापदण्डको पालना गरी विकास गरिएको परियोजनाको प्रस्तावना पेश गरी स्वीकृत गराई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी वन क्षेत्रबाट हुने उत्सर्जन न्यूनीकरण भने गरेको हुनु पर्दछ।

२०. पेरिस सम्झौता र सो अन्तर्गतका निर्णयहरूका आधारमा सबै देश र सबै पक्षले खुद शून्य कार्बन उत्सर्जन (Net-Zero Emission) को मापदण्डको पालना गर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सृजना भएकोले विश्वका लामो समयसम्म कार्बन व्यापार संयन्त्रहरू कृयाशिल हुने छन्।

मुख्य सन्देश

- विश्वको कुनै पनि ठाउँबाट वायुमण्डलमा उत्सर्जन भएको कार्बनलाई अर्को ठाउँमा परियोजना सञ्चालन गरी उत्सर्जन रोक्ने वा कार्बनलाई जमिन, रुख वा यन्त्रमा फर्काउने कार्यलाई कार्बन व्यापार भनिन्छ। यसको मुख्य उद्देश्य उत्सर्जनलाई कम वा अवशोषित गर्नु हो।
- कार्बन क्रेडिटको खरिद र बिक्री कार्बन नै व्यापार हो। कार्बन क्रेडिटको खरिद र बिक्रीका लागि विकास भएको संयन्त्र “कार्बन बजार” हो। कार्बन बजारको लक्ष्य भनेको कार्बन व्यापारमार्फत वित्तीय संयन्त्र मार्फत हरितगृह ग्याँस (कार्बन) उत्सर्जन न्यूनीकरणमा योगदान गर्नु हो। प्रत्येक १ मेट्रिक टन कार्बनलाई एक क्रेडिटको रूपमा गणना गरिएको छ र यसलाई वस्तु (Commodity) को रूपमा विश्व बजारमा खरिद बिक्री गरिन्छ। कार्बन उत्सर्जकहरू क्रेडिट खरिद गर्छन् भने उत्सर्जन घटाउनेहरू बिक्री गर्छन्।

कार्बन बजार मुख्यतया दुई प्रकारका हुन्छन्

- i) **अनुपालना/अनुबन्ध/नियमकमा आधारित बजार (Compliance Market):** सरकारी नियमन अनुसार चल्ने, बाध्यकारी (जस्तै CDM, ETS, Carbon Tax)

ii) स्वैच्छिक कार्बन बजार (Voluntary Carbon Market - VCM): कम्पनी वा व्यक्तिले आफ्नै इच्छाले सहभागी हुने (जस्तै Verra, Gold Standard)। नियमक वा बाध्यकारी बजार राज्य वा सरकार संयन्त्रबाट नियम हुन्छ भने स्वयंसेवी (स्वैच्छिक बजार) गैह्रसरकारी संस्था, स्थानिय समुदाय वा व्यक्तिले कुनै तेस्रो पक्षको मापदण्डमा आधारित रही कार्यान्वयन गर्दछ।

- क्योटो अभिसन्धि पश्चात् अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नियमक तथा बाध्यकारी र कार्बन व्यापारको शुरु भएको हो। जस्तै: स्वच्छ विकास संयन्त्र (CDM), Joint Implementation and Emission Trading। CDM अन्तरगत विकसित राष्ट्रहरूले विकासोन्मुख राष्ट्रहरूसँग कार्बन खरिद गर्न सक्दछ भने JI अनुसार दुई वा सो भन्दा बढी विकसित राष्ट्रहरू बीच कार्बनको खरिद बिक्री हुने गर्दछ। यद्धपी (ETS वा Cap-and-Trade) कुनै राष्ट्रले आफ्नो मातहतका कम्पनी तथा कर्पोरेट निकायहरूलाई उत्सर्जन सीमितता निर्धारण गरी उत्सर्जन गर्न अनुमतीपत्र प्रदान गरी तथा Carbon Tax संयन्त्र अनुसार उत्सर्जन कर तथा हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन गर्ने जीवशमा इन्धन प्रयोगमा कर निर्धारण गरी बाध्यकारी कार्बन बजार कार्यान्वयन गर्दै आएको छ।
- UNFCCC र पेरिस सम्झौताको दफा ६.२ र ६.४ अनुसार नयाँ (baseline-and-credit) कार्बन बजार संयन्त्रको विकास शुरु भएको छ।
- स्वयंसेवी वा स्वैच्छिक कार्बन बजार सामान्यतय: Credit-based Market मा आधारित छ।
- UNFCCC को मापदण्ड अनुसार बहुसरोकार कोष स्थापना गरी नतिजामा आधारित (क्रेडिट खरिद कार्यक्रम) रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयन हुदै आएको छ।
- रेडप्लस नियमक वा बाध्यकारी र स्वयंसेवी बजार तथा नतिजामा आधारित भुक्तानी संयन्त्र सवैमा कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ।
- रेडप्लसलाई नियमक वा बाध्यकारी कार्बन बजार अन्तर्गत कार्यान्वयन गर्न वातावरणीय निष्ठा, सुरक्षाका मापदण्ड, विश्वासिलो मापन, प्रतिबेदन र प्रमाणीकरण विधिको विकास गर्नु पर्दछ।
- कार्बन उत्सर्जन क्षतीपूर्ति (Carbon Offset) संयन्त्र मार्फत अपरिहार्य (Unavoidable) गतिविधिहरूबाट उत्सर्जन भएको कार्बनको परिमाण वरावरको कार्बन Neutrality कायम गर्न सकिन्छ।
- पेरिस सम्झौता अनुसारको विश्वव्यापी तापक्रम वृद्धिलाई १.५ डिग्री सेल्सियसमा सीमित गर्न सन् २०५० सम्ममा खुद शुन्य उत्सर्जन लक्ष्य लिएको छ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री:

- <https://carboncredits.com/>
- <https://climatepromise.undp.org/news-and-stories/what-are-carbon-markets-and-why-are-they-important>
- www.nature.org/content/dam/tnc/nature/en/documents/TNC_Article_6_Explainer.pdf
- <https://vcprimer.org/>
- World Bank Group 2022- Defining Result-based Climate Finance, Voluntary Carbon Market, and Compliance Carbon Market
- <https://darcypartners.com/research/voluntary-vs-compliance-carbon-markets>
- <https://www.cfp.energy/en/insight/compliance-vs-voluntary-carbon-markets-explained>

सत्र ६:

वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायहरू

१. पृष्ठभूमि/परिचय

रेडप्लसको मुख्य उद्देश्य नै वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन घटाउनु र वन कार्बनको संरक्षण र वनको दिगो व्यवस्थापन गरी कार्बन अवशोषण क्षमता अभिवृद्धि गरी कार्बन मौज्जात र सञ्चिति अभिवृद्धि गर्नु हो। त्यसैले रेडप्लसको राष्ट्रिय रणनीति तर्जुमा गर्दा वन विनाश र वन क्षयीकरणका प्रत्यक्ष कारक तत्व (Proximate drivers) र अन्तरनिहित कारणहरू (Underlying causes) तथा वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरू (Barriers) को पहिचानका साथै सो को सम्बोधनका उपायहरू पनि पहिचान गरिएको हुनु पर्छ भन्ने कुरालाई रेडप्लस सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय निर्णयहरूमा विशेष महत्व दिइएको छ। यसैगरी रेडप्लसमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम तथा कार्बन व्यापारका लागि तर्जुमा गरिएका सबै मापदण्डहरूमा वन विनाश र वन क्षयीकरणको विद्यमान अवस्था पहिचान गरी वा एक आधारविन्दु अर्थात् उत्सर्जन स्तर बनाई उत्सर्जन न्यूनीकरण परियोजनाको अन्त्य सम्ममा वन विनाश र वन क्षयीकरणको दरमा कमी ल्याउने तथा वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरू (Barriers) सम्बोधन गरी सोको आधारमा कति कार्बन उत्सर्जन कटौती गर्ने भन्ने बारेमा स्पष्ट क्रियाकलापहरू पहिचान गरिएको हुनु पर्दछ भन्ने कुरामा जोड दिइएको छ।

नेपालको तयार गरेको पहिलो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (सन् २०१८-२०२२) का साथै दोस्रो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (सन् २०२५-२०३५) मा वन विनाशका विभिन्न कारक तत्वहरू पहिचान गरी उक्त कारण तत्वहरूलाई कसरी सम्बोधन गर्ने भन्ने रणनीति र प्राथमिक क्रियाकलाप तथा संस्थागत संयन्त्र तय गरिएको छ। त्यसैगरी नेपालले भू परिधि तहमा र प्रादेशिक तहमा लागू हुँदै आएका उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका दस्तावेजहरूमा पनि वन विनाश तथा क्षयीकरणका कारक तत्व पहिचान, प्राथमिकिकरण गरी सम्बोधनका उपायहरू उल्लिखित छन्। उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका सन्दर्भमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सामुदायिक सहजकर्ताहरूमा यी दस्तावेजहरूले पहिचान गरेका वन विनाश तथा वन क्षयीकरणका आधिकारिक तथा व्यवहारिक परिभाषा, तिनीहरूका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायहरूका बारेमा स्पष्ट भई यस विषयमा छलफल चलाउन सक्ने हुनु पर्दछ। यसका साथै वन विनाश तथा क्षयीकरणका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायको बारेमा सहजकर्ताहरूको आफ्नो अनुभव तथा धारणा पनि प्रतिबिम्बित हुनु पर्दछ। त्यसैले रेडप्लससँग अन्तरसम्बन्धित हुनेगरी वन विनाश र क्षयीकरणका कारक तत्व तथा वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरू (Barriers) को पहिचान, प्राथमिकिकरण र सम्बोधनका उपायहरूको विषयमा सहजकर्ताहरूमा स्पष्ट बुझाइ र साझा धारणाको विकासका लागि यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- वन विनाश र वन क्षयीकरणको आधिकारिक तथा व्यवहारिक परिभाषा वा बुझाइ व्यक्त गर्न।
- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) मा पहिचान गरिएका वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरूको सूची बताउन।
- आफ्नो वन क्षेत्र तथा राष्ट्रिय स्तरका वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरूको सम्बोधनका उपायहरू व्याख्या गर्न।
- वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरू (Barriers) तथा ती बाधा अड्चन सम्बोधनका उपायहरू बताउन।
- वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू तथा वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरूको सम्बोधनमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको भूमिका वर्णन गर्न।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट (समूह कार्य समेत)

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति र प्रश्नोत्तर
- समूह छलफल र प्रस्तुति

सहजीकरण विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- वन विनाश र वन क्षयीकरणको परिभाषा सहित राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिले पहिचान गरेका वन विनाशका प्रत्यक्ष कारक तत्व तथा अन्तरनिहीत कारणहरू सम्बोधनका उपायका बारे प्रस्तुति
- उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका दस्तावेजहरू (FCPF - ERPD and LEAF Coalition - TRD) मा पहिचान गरिएका वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू एवं सम्बोधनका उपायका बारे प्रस्तुति
- रेडप्लसको सन्दर्भमा वनको दिगो व्यवस्थापन, वन कार्बन संरक्षण र कार्बन मौज्दात अभिवृद्धि सम्बन्धी जानकारी यसका सम्भावित अवरोधहरू (Barriers of SMF, Forest Carbon Conservation, and Carbon Stock Enhancement) बारे प्रस्तुति
- वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाउन तथा वनको दिगो व्यवस्थापन गर्नमा आइपर्ने अवरोध सम्बोधनका उपायहरू र वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व सम्बोधनमा आदिवासी जनजाति समुदायका प्रथाजनित संस्था र स्थानीय समुदायको रूपमा रहेका वन उपभोक्ता समूहको भूमिका बारे तयार पारिएको सामग्री
- समूह कार्यका लागि प्रश्नावली र सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने: (प्रश्नोत्तर विधि)
 - वन विनाश भनेको के हो ?
 - वन क्षयीकरण भनेको के हो ?
 - नेपालमा प्रति वर्ष वन विनाशको दर कति छ ?
३. सहभागीहरूबाट आएका विचार र बुँदाहरू संश्लेषण गरी सहजकर्ताले तयार गरी ल्याएका प्रस्तुति सामग्री प्रस्तुत गरी वन विनाश र वन क्षयीकरणको व्यवहारिक परिभाषा बताइ वन विनाश र वन क्षयीकरणको परिभाषा स्पष्ट पार्ने ।
४. सहभागीहरू बीच वन विनाश र वन क्षयीकरणको (भिन्नता) व्यवहारिक परिभाषा र अवधारणाको बुझाइ पश्चात् तपाईंहरूको विचारमा वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू के के होलान् भनी प्रश्न गर्ने ।
 - वन विनाश र वन क्षयीकरणका प्रमुख कारक तत्वहरू के के हुन् ?
 - वन विनाशका प्रमुख कारक तत्व सम्बोधनका उपाय के हुन सक्छन् ?
५. सबै सहभागीलाई एक एक वटा मेटाकार्ड र मार्कर उपलब्ध गराई माथिका प्रश्नहरू मध्ये नेपालमा वन विनाशका कुनै एउटा कारण लेख्न लगाई उक्त मेटाकार्डहरू सबैले देख्ने ठाउँमा टाँसी संक्षिप्त छलफल गर्ने । मेटा कार्डमा लेखिएका कारक तत्वहरू मध्ये कुन चाहिँ वन विनाश र कुन चाहिँ वन क्षयीकरणसँग र कुन कुन कारक तत्व चाहिँ दुवैसँग सम्बन्धित छन् भनी वर्गीकरण गर्ने ।
६. सहभागीहरूले बताएका मध्ये कुन कुन कारक तत्व (Proximate drivers) र कुन कुन अन्तरनिहित कारणहरू (Underlying causes) होलान् भनी प्रश्न गर्दै कारण बताउँदै वर्गीकरण गर्ने ।
७. सहभागीहरूलाई यी मध्ये वन विनाश र वन क्षयीकरणका सबभन्दा बढी जिम्मेवार कारक तत्वहरू कुन कुन हुन् भन्दै कारक तत्वहरूको प्राथमिकिकरण गर्ने ।
८. सहजकर्ताले राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) ले पहिचान गरेका वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू बीच मेल खाएको वा नखाएको छलफल चलाउने र सहजकर्ताले कारक तत्वहरू समय र भौगोलिक क्षेत्र अनुसार फरक र गतिशिल हुने गर्दछ त्यसैले राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) ले पहिचान गरेका कारक तत्वहरू र हामीले छलफल गरेको कारक तत्वहरू केही फरक देखाएको हो । त्यसैले रेडप्लस कार्यक्रम डिजाइन गर्दा समय सापेक्ष कारक तत्व पहिचान गर्नु पर्दछ भनी स्पष्ट पार्ने ।

९. वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरू (Barriers) के के होलान् भनी छलफल चलाउने । सहभागीहरूबाट आएका बुँदाहरू माथि छलफल गरी प्रमुख बाधाहरू टिपोट गर्ने ।
१०. पहिचान गरिएका वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू तथा वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरू (Barriers) को सम्बोधन गर्ने उपायहरू के के हुन सक्छन् भनी प्रश्न गर्ने । यसका लागि समूह कार्य वा प्रश्नोत्तर विधि अवलम्बन गर्न सकिन्छ ।
११. सहभागीहरूमा वन विनाश र वन क्षयीकरणको आधिकारिक परिभाषा जानकारी भएको वा हुँदै नभएको अवस्था हुने भएकोले प्रस्तुतिका क्रममा सम्भव भएसम्म सरल उदाहरणका माध्यमबाट छलफल गरी वन विनाश र वन क्षयीकरणको परिचय/परिभाषा र भिन्नताका बारेमा प्रष्ट्याउने ।
१२. सरल तथा उपयोगी उदाहरण सहित निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:
 - रेडप्लसको सन्दर्भमा वन विनाश र वन क्षयीकरणको परिचय/आधिकारिक परिभाषा
 - राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिमा उल्लिखित नेपालको वन विनाशको तथ्याङ्क
 - राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) मा पहिचान गरिएका वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायहरू (रणनीतिहरू मात्र)
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका दस्तावेजहरू (FCPF - ERPD and LEAF Coalition - TRD) मा पहिचान गरिएका वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू र सम्बोधनका उपायहरू (प्रस्तावित क्रियाकलापहरूको सूची मात्र)
 - रेडप्लसको सन्दर्भमा वनको दिगो व्यवस्थापन, वन कार्बन संरक्षण र कार्बन मौज्दात अभिवृद्धिका सम्भावित अवरोधहरू (Barriers of SMF, Forest Carbon Conservation, and Carbon Stock Enhancement)
 - वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाउन तथा वनको दिगो व्यवस्थापन गर्नमा आइपर्ने अवरोध सम्बोधनका उपायहरू
 - वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व सम्बोधनमा आदिवासी जनजाति समुदायका प्रथाजनित संस्था र स्थानीय समुदायको रूपमा रहेका वन उपभोक्ता समूहको भूमिका
 - प्रशिक्षकले आवश्यक महसुस गरेका अन्य सान्दर्भिक विषयहरू
१३. प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म नक्सा, तस्विर, चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने ।
१४. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।

समूह कार्य^१

१५. प्रस्तुति र छलफल सकिएपछि सहभागीहरूको संख्या, लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणलाई समेत मध्यनजर राख्दै सहभागीहरूलाई तीन वा चार समूहमा विभाजन गरी निम्न विषयमा ४५ मिनेट सम्ममा छलफल र लिखित प्रस्तुति तयारी गरी प्रस्तुति गर्न अनुरोध गर्ने ।

<p>समूह १ जिम्मेवारी: पहिचान गरिएका वन विनाशका कारक तत्वहरू तथा वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अडचनहरू (Barriers) को सम्बोधन गर्न के कस्ता उपाय र रणनीतिहरू अवलम्बन गर्नु पर्ला ?</p>	<p>समूह २ जिम्मेवारी: वन विनाशका कारक तत्वहरूको सम्बोधनका लागि रेडप्लस रणनीतिमा उल्लिखित उपाय तथा रणनीतिहरूको अध्ययन गरी उक्त रणनीतिहरूमा थपघट गर्न सकिने रणनीतिहरू पहिचान गरी लिखित रूपमा प्रस्तुत गर्ने ।</p>
<p>समूह ३ जिम्मेवारी: वन विनाश तथा वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरूको सम्बोधनका लागि रेडप्लस रणनीतिमा उल्लिखित रणनीतिहरू कार्यान्वयनका लागि आदिवासी जनजातिका प्रथाजनित संस्थाहरू र स्थानीय समुदायको रूपमा रहेका वन उपभोक्ता समूहको भूमिका पहिचान गरी उक्त भूमिकाहरूको सूची लिखित रूपमा प्रस्तुत गर्ने ।</p>	

१६. प्रत्येक समूहलाई समूह कार्यका लागि माथि तालिकामा उल्लिखित सामग्री प्रिन्ट गरी उपलब्ध गराउने ।

१७. समूह कार्य सकिएपछि प्रत्येक समूहलाई १० मिनेटको समय दिएर समूह कार्यको विश्लेषणको निचोड लाई ग्यालरी वाक वा ठूलो समूह (प्यानलमा प्रस्तुति) प्रस्तुत गर्न लगाई बुँदागत छलफल गरी साझा बुझाइ निर्माण गर्ने ।

१८. समूह प्रस्तुति र छलफल सकिए पछि यस सत्रका क्रममा नबुझिएको कुनै विषयवस्तु भएमा थप प्रष्ट पादै सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी केही सहभागीको बुझाइका आधारमा सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:

- वन विनाश भनेको के रहेछ ?
- वन क्षयीकरण भनेको के रहेछ ?
- नेपालमा वन विनाश तथा वन क्षयीकरणको पहिलो तथा प्रमुख कारक तत्व के रहेछ ?
- वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गर्न प्रमुख बाधा र अडचनहरू (Barriers) के रहेछ ?
- वन विनाशको कारण तत्व सम्बोधन गर्ने कुनै एक प्रमुख रणनीति के रहेछ ?

१९. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै सत्र समापन गर्ने ।

१ समूह छलफलका लागि थप समय उपलब्ध भएमा वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू के के होलान्, वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चितिअभिवृद्धिको बाधा र अडचनहरू के के होलान् ती कारक तत्व र बाधा अडचन सम्बोधनका उपायहरू के के होलान् भनी ३ वटा प्रश्न दिई सहभागी संख्या हेरी ३ वा ४ समूहमा विभाजन गरी समूह कार्य गराई ठूलो समूहमा प्रस्तुति गर्न लगाउने । समूह कार्यबाट आएका बुँदाहरूलाई राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिले पहिचान गरेका वन विनाशका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायहरूसँग तुलना गरी छलफल चलाउने । कारक तत्व र बाधा अडचनहरू परिवेश र समय अनुसार फरक फरक हुन सक्ने हुँदा सहभागीहरूबाट आएका फरक विचारलाई समेत ध्यानमा राखी साझा बुझाइ निर्माण गरी सम्बोधनका उपायहरू पहिचान गरी समूह कार्य र सेसन टुग्यांउनु पर्दछ ।

वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायहरू

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- रेडप्लसको मुख्य उद्देश्य नै वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन घटाउनु हो। त्यसैले रेडप्लसको राष्ट्रिय रणनीति तर्जुमा गर्दा वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्व र अन्तरनिहित कारणहरूको पहिचानका साथै सो को सम्बोधनका उपायहरू पनि पहिचान गरिएको हुनु पर्छ भन्ने कुरालाई रेडप्लस सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय निर्णयहरूमा विशेष महत्व दिइएको छ।

वन विनाश	वन क्षयीकरण
<ul style="list-style-type: none"> वन क्षेत्रलाई दीर्घकालीन रूपमा नै गैह्र वन क्षेत्रमा परिणत गर्नु अर्थात् वनलाई वन बाहेक अन्य प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्नु वन विनाश हो। वन क्षेत्रलाई बन भन्दा अन्य भूमिको रूपमा जस्तै: सडक, नहर, विद्युत आयोजना निर्माण वा वनलाई कृषि भूमि, शहर, वा आवास क्षेत्रमा परिणत। वन विनाश हुँदा वनको क्षेत्रफल नै घट्ने हुँदा वन क्षेत्रको वन कार्बनको खुद सञ्चिति वा मौज्जातमा पूर्ण रूपमा हास आउँछ। वन विनाश हुँदा वनमा भएको कार्बन कुहिएर वा जलेर वा अन्य कारणले वायुमण्डलमा उत्सर्जन भएर जाने हुँदा उत्सर्जन स्रोतको रूपमा काम गर्दछ। 	<ul style="list-style-type: none"> वन क्षेत्रलाई गैह्र वन क्षेत्रको रूपमा परिवर्तन नभएता पनि विभिन्न कारणले वनले दिनुपर्ने वस्तु र सेवा दिन नसक्ने गरी हैसियत र गुणस्तर खस्किएको अवस्था वन क्षयीकरण भएको भनिन्छ। अर्को अर्थमा वन क्षयीकरण भनेको वनको उत्पादन क्षमतामा कमी आउनु हो। मानवीय क्रियाकलापका कारण कुनै निश्चित वन क्षेत्रको क्षेत्रफल नघटेता पनि वन वायोमास, जैविक विविधता, तथा उत्पादन क्षमता कम हुँदै गएको अवस्था। वन क्षयीकरण हुँदा वनको वायुमण्डलबाट कार्बन अवशोषण गर्न क्षमतामा हास आई प्रति इकाइ वन क्षेत्रको वन कार्बनको खुद सञ्चिति वा मौज्जातमा हास आउँछ। वन क्षयीकरण हुँदा वनमा भएको कार्बन कुहिएर, जलेर वा अन्य कारणले वायुमण्डलमा उत्सर्जन भएर जाने हुँदा उत्सर्जन स्रोतको रूपमा काम गर्दछ।

Source: FAO, FRA 2000

- सामान्यतः वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरूको वारेमा छलफल गर्दै गर्दा नेपालको सन्दर्भमा वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरू (Barriers) को पहिचान नगरी सम्बोधनका उपायहरू बिना रेडप्लसको लक्ष्य हासिल गर्न नसकिने हुँदा रेड प्लस डिजाइन गर्दा वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधाहरू पनि पहिचान गरी समावेश गर्नु पर्दछ।
- समयमा वनको कार्य योजना नवीकरण तथा अद्यावधि नहुनु, अन्तरक्षेत्र तथा अन्तरतह बीच नीति तथा कानूनी अस्पष्टता तथा बेमेल, प्रशासनिक बाधा तथा झमेला, वन व्यवस्थापनमा कम लगानी, Elite capture, वनको दिगो व्यवस्थापन र कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धिको बाधा र अड्चनहरू (Barriers) का केही उदाहरणहरू हुन्।
- रेडप्लसमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम तथा कार्बन व्यापारका लागि तर्जुमा गरिएका सबै मापदण्डहरूमा वन विनाश र वन क्षयीकरणको विद्यमान अवस्था पहिचान गरी वा एक आधारविन्दु अर्थात् उत्सर्जन स्तर बनाई उत्सर्जन न्यूनीकरण परियोजनाको अन्त्य सम्ममा वन विनाश र वन क्षयीकरणको दरमा कति कमी ल्याउने र सोको आधारमा कति कार्बन उत्सर्जन कटौती गर्ने भन्ने बारेमा स्पष्ट क्रियाकलापहरू पहिचान गरिएको हुनु पर्दछ भन्ने कुरामा जोड दिइएको छ।
- नेपालको तयार गरेको पहिलो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (सन् २०१८-२०२२) का साथै हालको राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (सन् २०२५-२०३४) मा वन विनाशका विभिन्न कारक तत्वहरू पहिचान गरी उक्त कारक तत्वहरूलाई कसरी सम्बोधन गर्ने भन्ने रणनीति र प्राथमिक क्रियाकलाप तथा संस्थागत संयन्त्र तय गरिएको छ।

राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (सन् २०२५ - २०३४)	
वन विनाशका कारक तत्वहरू	सम्बोधनका उपायहरू (रणनीतिहरू)
<p>प्रत्यक्ष कारक तत्व</p> <ul style="list-style-type: none"> इन्जिनियरिङ्ग ढाँचा विना ग्रामीण सडक निर्माण वन डढेलो वनमा कृषि भूमि विस्तार पुनर्वास र सहरीकरण पूर्वाधार निर्माण आक्रामक/मिचाहा/आयातित प्रजातिहरूको विस्तार दिगो वन व्यवस्थापन नहुने गरी र गैरकानूनी रूपमा वन पैदावार संकलन अति /अनियन्त्रित चरीचरन खानी उत्खनन (बालुवा, ढुङ्गा, ढुङ्गा) <p>अन्तरनिहित कारणहरू</p> <ul style="list-style-type: none"> नीतिगत र संस्थागत कारणहरू कमजोर सुशासन र कमजोर समन्वय असमान जनसंख्या वितरण र बसाइँसराइ जलवायु परिवर्तन प्राविधिक कारकहरू (अपर्याप्त मानव संसाधन, सीमित क्षमता) वन स्रोतमाथिको अधिकारमा द्विविधा गरिबी र सीमित जीविकोपार्जनका अवसरहरू 	<ol style="list-style-type: none"> कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण, वन व्यवस्थापन र अनुगमनमा सुधार र वनजन्य उत्पादनको आपूर्तिमा सुधार गर्ने । वन क्षेत्रको पारिस्थितिकीय प्रणालीबाट प्राप्त हुने गैर-कार्बन लाभहरूको अभिवृद्धि गर्ने । सबै भौगोलिक क्षेत्रहरूमा वृक्षारोपण, वनको पुनरुत्थान र वन पुनर्स्थापना गर्ने गतिविधिहरूको प्रवर्धन गर्ने । वन स्रोतमाथिको अधिकार प्रवर्द्धन गर्ने, वन क्षेत्रको कार्बन सम्बन्धी अधिकार सुनिश्चित गर्ने र प्राप्त लाभको स्वच्छ र सम-न्यायिक बाँडफाँट गर्ने । जीविकोपार्जन र आर्थिक विकासका लागि वनमा आधारित उद्यमहरूलाई प्रवर्द्धन गर्न वनमा निजी क्षेत्रको भूमिका अभिवृद्धि गर्ने । दिगो, किफायती र भरपर्दो नवीकरणीय ऊर्जामा पहुँच बढाउने । क्षेत्रगत नीति, सम्बन्धित क्षेत्रहरू र निकाय एवं सरोकारवालाहरू बीचको सहकार्य, सहयोग र समन्वयमा सुधार गर्दै प्रबल बनाउने । वन क्षेत्रका निकाय तथा संस्थाहरू, वन अधिकारवाला र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको क्षमता, संस्थागत कार्यसम्पादन र सेवा प्रवाहमा सुधार गर्ने । वातावरणमैत्री विकास सहित सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षा मापदण्डहरूको पालना सुनिश्चित गर्ने (परम्परागत ज्ञान, प्रथाजनित संस्था र ती संस्थाहरूले अवलम्बन गरेका प्रथाजनित अभ्यासहरूलाई वन व्यवस्थापनमा अवलम्बन र समाहित गर्ने) । एक गहन र राम्रोसँग कार्य गर्ने खालको राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली स्थापना र नियमित रूपमा सञ्चालन गर्ने ।
विस्तृत क्रियाकलापहरू राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिमा हेर्नुहोस् ।	

६. त्यसैगरी नेपालले भू-परिधि तहमा र प्रादेशिक तहमा लागू हुँदै आएका उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका दस्तावेजहरूमा पनि वन विनाश तथा क्षयीकरणका कारक तत्व र सम्बोधनका उपायहरू उल्लिखित छन् । उक्त उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका दस्तावेजहरू (FCPF - ERPD and LEAF Coalition - TRD) वेबसाइटमा उपलब्ध छन् ।

मुख्य सन्देश

- रेडप्लसको मुख्य उद्देश्य वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन घटाउनु, वन कार्बनको संरक्षण गर्नु र वनको दिगो व्यवस्थापनबाट कार्बन अवशोषण क्षमता बढाउनु हो ।
- वनको रूपमा उपभोग गरिएको भूमि अरु प्रयोजनमा उपभोग भयो भने वन विनास भएको मानिन्छ ।
- वन क्षेत्रको क्षेत्रफल नघटे पनि वनको उत्पादन क्षमतामा कमि आउनु वनको क्षयीकरण हो ।
- समग्रमा वनको क्षेत्र बढेको भएपनि वन क्षयीकरण भएको हुन्छ ।
- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिमा वन विनाश र वन क्षयीकरणका ९ वटा प्रत्यक्ष ७ वटा परोक्ष (अन्तरनिहित) कारक तत्वहरू उल्लेख छन् ।
- परोक्ष (अन्तरनिहित) कारक तत्वहरूले प्रत्यक्ष कारक तत्वहरूलाई सहयोग गरी रहेका हुन्छन ।
- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिले वन विनाश/क्षयीकरणका कारक तत्वहरू सम्बोधन गर्ने, वन पुनर्स्थापना गर्ने, सुशासन र समन्वय सुधार्ने, स्थानीय अधिकार सुदृढीकरण गर्ने जस्ता विविध रणनीति र क्रियाकलापहरू प्रस्ताव गरेको छ ।
- लीफ (LEAF) कार्यक्रममा वन विनाश, वन क्षयीकरण र कारक तत्वहरूलाई कसरी सम्बोधन गरिएको छ भन्ने बारेमा यसको दस्तावेजमा उल्लेख गरिएको छ ।
- वन विनाश र क्षयीकरणका कारक तत्व तथा अवरोधहरू सम्बोधन गर्न आदिवासी जनजातिका प्रथाजनित संस्था र स्थानीय वन उपभोक्ता समूहको सहभागिता र भूमिका महत्वपूर्ण छ । रेडप्लस कार्यक्रमले स्थानीय आवश्यकता पुरा गर्ने, सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षा गर्ने र कार्बन संचिती बढाउने कार्य सँगसँगै गर्नु पर्दछ ।
- वनको उत्पादकत्व र क्षेत्रफल बढे मात्र कार्बन सञ्चिति बढ्छ ।
- रेडप्लस राम्रो र गतिशील व्यवस्थापन योजना र त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन, सुशासन र समावेशिताका लागि आवश्यक छ ।
- रेडप्लस कार्यक्रमले कार्बन उत्सर्जन कम गर्ने काम स्थानीय आवश्यकता पूरा गर्ने, सामाजिक-वातावरणीय सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने र कार्बन सञ्चिति बढाउने कार्यसँग समन्वय गरी अगाडि बढ्नु पर्छ ।
- राम्रो र गतिशील व्यवस्थापन योजना र त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन, सुशासन र समावेशिता रेडप्लस अन्तर्गतको वन व्यवस्थापनमा जरुरी हुन्छ ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री:

- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४)
- उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका दस्तावेजहरू (FCPF - ERPD and LEAF Coalition - TRD)

सत्र ७:

नेपालमा रेडप्लसको नीतिगत र संस्थागत विकास

१. पृष्ठभूमि/परिचय

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको सन् २०१० मा सम्पन्न भएको पक्ष राष्ट्रको १६औं सम्मेलन (COP16) ले विकासोन्मुख देशहरूले रेडप्लसका लागि तयारी चरण, परीक्षण चरण र कार्यान्वयन चरण गरी विभिन्न चरण (Phase wise approaches) मा काम गर्न सक्ने निर्णय गरेको थियो। सोही अनुसार नेपाल लगायत धेरै देशहरूले तयारी चरणमा राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना र मापदण्डहरूको निर्माण गर्ने, क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र वनको आधारभूत तथ्याङ्क तयार गर्ने कार्यहरू गरेका थिए। रेडप्लसको परीक्षण चरणमा राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना एवं मापदण्डहरूको कार्यान्वयन एवं यसका लागि अतिरिक्त क्षमता अभिवृद्धि र प्रविधि विकास एवं हस्तान्तरणका कार्यहरू गर्ने र नतिजा मूलक परीक्षण प्रदर्शनका लागि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने कार्यहरू भएका थिए। नेपाल लगायत विकासोन्मुख देशहरू अहिले रेडप्लसको कार्यान्वयन चरणमा रहेका छन् र यस चरणमा नतिजामूलक कार्यक्रमहरू सम्पन्न गर्ने, नतिजामूलक कार्यहरूको पूर्णरूपमा मापन, प्रतिवेदन एवं प्रमाणीकरण गर्ने र प्राप्त लाभको न्यायोचित बाँडफाँट गर्ने कार्यहरू गरिन्छ।

नेपालले सन् २००८ मा Readiness Plan Idea Note (R-PIN) तयार गरी विश्व बैंकको वन कार्बन साझेदारी सहूलियत (FCPF) बुझाइ विधिवत् रूपमा रेडप्लसमा सहभागी भएको थियो। संस्थागत रूपमा सन् २००९ मा नेपाल सरकारले तत्कालिन वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गत रेड सेल (REDD CELL) स्थापना गरी विश्व बैंकको Readiness Fund अन्तर्गत तयारी चरणका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्यो।

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको सन् २०१३ मा सम्पन्न भएको पक्षराष्ट्रको १९औं सम्मेलन (COP19) ले औल्याए अनुसार विकासोन्मुख देशहरू नतिजामा आधारित रेडप्लसमा सहभागी हुनका लागि दस्तावेजहरू तयार गर्नु पर्ने आवश्यकता अनुसार नेपालले सन् २०१८ मा राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०१८-२०२२) तयार गर्यो। यसै गरी सन् २०१७ मा राष्ट्रिय वन आधार तथ्यांक National Forest Reference Level (FRL) तयार गरी UNFCCC को सचिवालयमा पेश गर्यो।

नेपालले पहिलो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०१८-२०२२) को कार्यान्वयन गरी सोबाट प्राप्त सिकाइका आधारमा दोस्रो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) लागू गरेको छ, जसमा वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू सम्बोधनका लागि १० वटा रणनीति र ६८ वटा क्रियाकलापहरूका साथै सोको कार्यान्वयन ढाँचा र रेडप्लसको संस्थागत संयन्त्र समावेश गरिएको छ। यही रणनीतिको आधारमा र सोको कार्यान्वयनका लागि रेडप्लसमा आधारित विभिन्न उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् र भविष्यमा समेत हुनेछन्। यसरी नेपालमा रेडप्लसको ऐतिहासिक विकासक्रम, विभिन्न चरणमा सम्पन्न भएका मुख्य नीतिगत कार्यहरू, राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिका मुख्य विषयहरू र जिम्मेवार संस्थागत संरचनाका बारेमा अवगत भई स्पष्ट भएमा मात्र समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताले सही सन्देश प्रवाह गर्न सक्ने भएकोले यस विषयमा सहजकर्ताको क्षमता विकासका लागि यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- नेपालमा रेडप्लसको तयारी र परीक्षण चरणमा भएका मुख्य कार्यहरू मध्ये कुनै २ वटा कार्यहरू बताउन ।
- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) मा उल्लेख भएका विषयवस्तुहरू मध्ये कुनै ३ वटा मुख्य विषयहरूको सूची भन्न ।
- नेपालको रेडप्लस रणनीतिको विद्यमान संस्थागत संरचनाका बारेमा वर्णन गर्न ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- छलफल

सहजीकरण विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- रेडप्लसको तयारी र परीक्षण चरणमा भएका मुख्य नीतिगत कार्यहरू, पहिलो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०१८-२०२२) का उपलब्धिहरू, राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) मा समावेश भएका मुख्य विषय र रेडप्लसको संस्थागत संरचनाका विषयमा तयार गरिएको प्रस्तुतिको सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - नेपालमा रेडप्लसको तयारी चरण कहिलेबाट सुरु भएको थियो ?
 - नेपालले रेडप्लसको तयारी तथा परीक्षण चरणमा बनाएका मुख्य दस्तावेजहरू के के हुन् ?
 - राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिको मुख्य दूरदृष्टि (Vision) के हो ?
 - नेपालमा रेडप्लस सम्बन्धी कुन कुन तहमा के कस्ता संस्थागत संरचना रहेका छन् ?

३. सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले भनेका अनुभव र नेपालको रेडप्लसको नीतिगत तथा संस्थागत संरचनाहरूका बीचमा मेल खान्छ वा खादैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
४. नेपालको रेडप्लसको नीतिगत तथा संस्थागत संरचनाको विकासका बारेमा निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:
 - नेपालमा रेडप्लसको तयारी चरण (Readiness Phase) र परीक्षण चरण (Piloting Phase) मा भएका मुख्य नीतिगत कार्यहरू
 - नेपालले रेडप्लसका सन्दर्भमा तयार गरेका मुख्य नीतिगत दस्तावेज राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति २०१८-२०२२, राष्ट्रिय वन आधार तथ्यांक (National Forest Reference Level - FRL) र अध्ययन दस्तावेजहरू
 - वन कार्बन साझेदारी सहयोग (FCPF) अन्तर्गत बनाएका मुख्य दस्तावेजहरू (सूची मात्र)
 - लिफ साझेदारी (LEAF Coalition) अन्तर्गत तयार गरेका मुख्य दस्तावेजहरू (सूची मात्र)
 - पहिलो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०१८-२०२२) का उपलब्धिहरू (NRS review report बाट निकाल्ने)
 - राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) मा समावेश भएका मुख्य विषयहरू (विषयसूचीबाट राख्ने)
 - राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिका आधारमा र समय समयमा भएका निर्णयका आधारमा नेपालमा रेडप्लसको संस्थागत संरचना
५. यी विषयमा प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म नक्सा, तस्बिर, चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने ।
६. यस सत्रमा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू मध्ये प्रायः सबै दस्तावेजहरू रेड कार्यान्वयन केन्द्रको वेबसाइट, वन कार्बन साझेदारी सहयोग (FCPF) को वेबसाइट र लीफ साझेदारी (LEAF Coalition) को वेबसाइटमा उपलब्ध छन् भनी जानकारी गराउने ।
७. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।
८. यी विषयवस्तुहरूको प्रस्तुति र छलफलका आधारमा स्पष्ट भइसकेपछि सहभागीहरू समक्ष निम्न प्रश्नहरू गरी सहभागीको बुझाइलाई आधार मानी सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
 - नेपालमा रेडप्लसको तयारी चरण कहिलेबाट सुरु भएको रहेछ ?
 - नेपालले रेडप्लसको तयारी तथा परीक्षण चरणमा बनाएका मुख्य दस्तावेजहरू के के रहेछन ?
 - राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिको मुख्य दूरदृष्टि (Vision) के रहेछ ?
 - नेपालमा रेडप्लससँग सम्बन्धित कुन कुन तहमा के कस्ता संस्थागत संरचना रहेका स्थापना हुने रहेछ ?
९. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने ।

नेपालमा रेडप्लसको नीतिगत र संस्थागत विकास

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको सन् २०१० मा सम्पन्न भएको पक्ष राष्ट्रको १६औं सम्मेलन (COP16) ले विकासोन्मुख देशहरूले रेडप्लसका लागि तयारी चरण, परीक्षण चरण र कार्यान्वयन चरण गरी विभिन्न चरण (Phase wise approaches) मा काम गर्न सक्ने निर्णय गरेको थियो ।
- सोही अनुसार नेपाल लगायत धेरै देशहरूले तयारी चरणमा राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना र मापदण्डहरूको निर्माण गर्ने, क्षमता अभिवृद्धि गर्ने र वनको आधारभूत तथ्याङ्क तयार गर्ने कार्यहरू गरेका थिए ।
- रेडप्लसको परीक्षण चरणमा राष्ट्रिय नीति, रणनीति, योजना एवं मापदण्डहरूको कार्यान्वयन एवं यसका लागि अतिरिक्त क्षमता अभिवृद्धि र प्रविधि विकास एवं हस्तान्तरणका कार्यहरू गर्ने र नतिजा मूलक परीक्षण प्रदर्शनका लागि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने कार्यहरू भएका थिए ।
- नेपाल लगायत विकासोन्मुख देशहरू अहिले रेडप्लसको कार्यान्वयन चरणमा रहेका छन् र यस चरणमा नतिजामूलक कार्यक्रमहरू सम्पन्न गर्ने, नतिजामूलक कार्यहरूको पूर्णरूपमा मापन, प्रतिवेदन एवं प्रमाणीकरण गर्ने र प्राप्त लाभको न्यायोचित बाँडफाँट गर्ने कार्यहरू गरिन्छ ।
- नेपालले रेडप्लसको तयारी र परीक्षण तथा कार्यान्वयन चरणमा तर्जुमा गरेका मुख्य दस्तावेज र तयार गरेका मुख्य अध्ययन प्रतिवेदनहरू निम्न अनुसार रहेका छन्:

राष्ट्रिय स्तरका दस्तावेजहरू	FCPF को मापदण्ड पुरा गर्न तर्जुमा गरेका दस्तावेजहरू	LEAF Coalition को मापदण्ड पुरा गर्न तर्जुमा गरेका दस्तावेजहरू
<ul style="list-style-type: none"> सन् २०१२ देखि सन् २०१८ सम्ममा विभिन्न विषयका १६ वटा अध्ययन दस्तावेजहरूको तयारी यी अध्ययन दस्तावेजहरू मुख्य रूपमा वनको अवस्था, सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षा मापदण्ड र क्षमता विकाससँग सम्बन्धित थिए । सन् २०१८: पहिलो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति सन् २०१३-२०१८: Safeguard Information System (SIS) and National Forest Monitoring System (NFMS) सन् २०२४: रेडप्लसमा स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति मार्गदर्शन (FPIC Guideline) सन् २०२५: दोस्रो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति राष्ट्रिय वन आधार तथ्यांक National Forest Reference Level (FRL) Summary of Information (Safeguard Information System) 2025 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २००८: Readiness Plan Idea Note (R-PIN) सन् २०१०: Readiness Preparation Proposal (RPP) सन् २०१५: Mid-term Progress Report and Request for additional funding सन् २०१८: Emission Reductions Program Document (ERPD) सन् २०१६: Readiness Package (R-Package) सन् २०१९ Environmental and Social Management Framework (ESMF) सन् २०२१: Emission Reductions Payment Agreement (ERPA) सन् २०२३: MRV report सन् २०२४: Benefit Sharing Plan 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२१: आशय पत्रमा हस्ताक्षर सन् २०२२: Memorandum of Agreement सन् २०२४: TREES Registration Document (TRD) पेश सन् २०२५ Safeguard Summary of Information (SOI) GRM Guideline (Draft) BSP – Benefit Sharing Plan (Draft) Emission Reduction Payment Agreement (ERP) – Draft

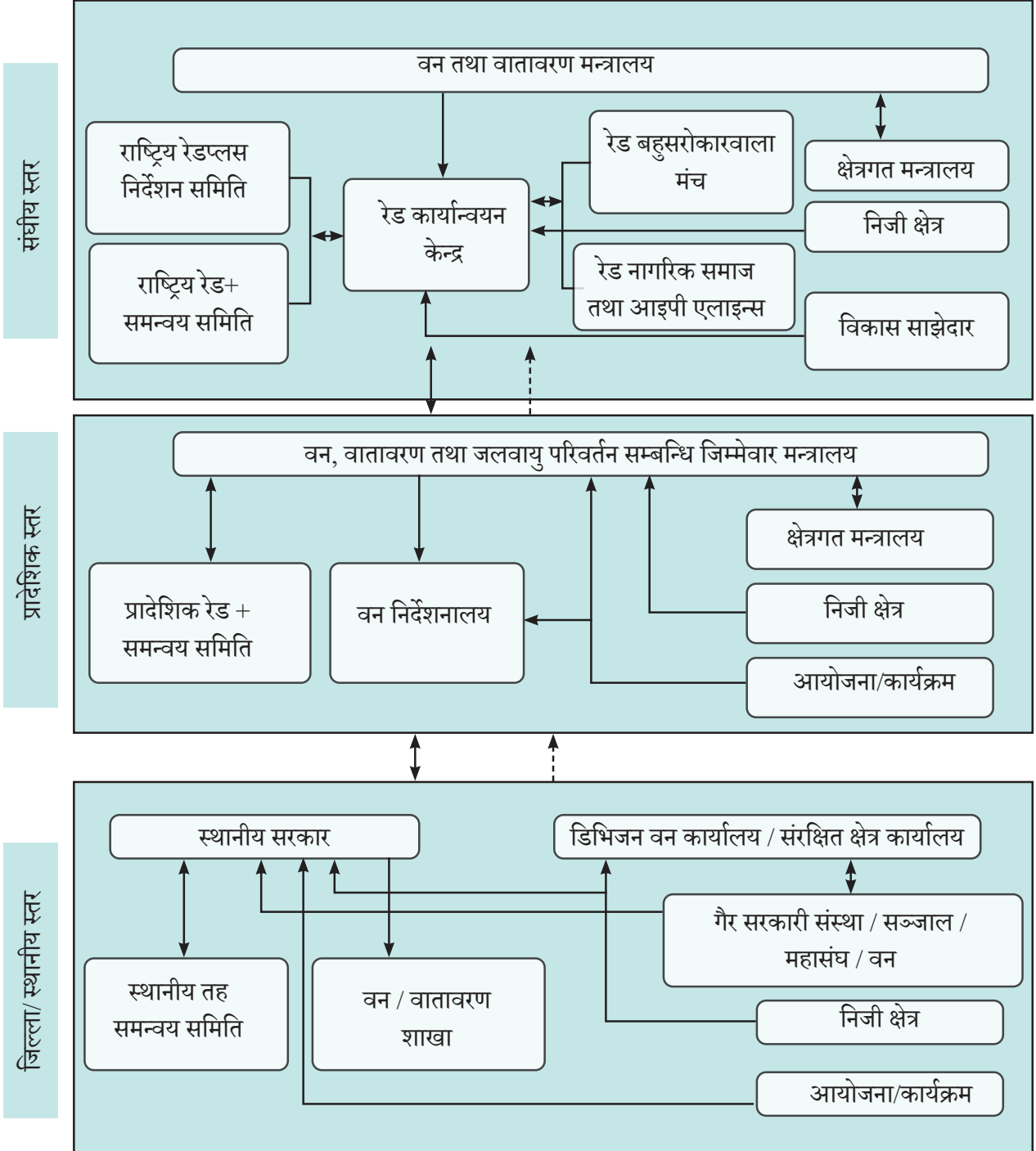
६. रेडप्लस कार्यक्रमलाई सहयोग पुग्ने अन्य “दस्तावेजहरू”

- नेपालले विश्व बैंकको लगानीमा लुम्बिनी र मधेश प्रदेशमा कार्यान्वयन गर्दै आएको समृद्धिका लागि वन कार्यक्रमका केही क्रियाकलापहरू पनि प्रत्यक्ष रूपमा रेडप्लससँग सम्बन्धित छन्।
- नेपालले तयार गरेको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान (Nationally Determined Contribution – NDC) र Long-term Strategy for Net-zero Emissions (2021-2045) मा पनि रेडप्लसलाई प्राथमिकता प्राप्त उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको रूपमा राखिएको छ।

७. पहिलो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०१८-२०२२) का उपलब्धिहरू

क्र.सं.	कार्ययोजना	उपलब्धि
१	राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिको अनुमोदन	अनुमोदन भएको
२	राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि खाका तयारी गर्ने	अनुगमन खाका नबनाइएको
३	राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिको कार्यान्वयन योजना बनाउने	कार्यान्वयन योजना नबनाइएको
४	लाभको बाँडफाँट योजना र वित्तीय व्यवस्थापन योजना बनाउने	लाभको बाँडफाँट योजनाको मस्यौदा भएको
५	राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति अनुरूप सुरक्षा मापदण्ड (SESA – ESMF) बनाउने	बनाइएको
६	रेडप्लसमा सुरक्षा सूचना प्रणाली बनाउने	अधिकार सुरक्षा सूचना प्रणाली (SIS)/SOI बनाइएको।
७	प्रदेश तहमा रेडप्लस परियोजना तयार गर्ने	आंशिक रूपमा भएको
८	नीतिगत र संस्थागत व्यवस्था अद्यावधिक गर्ने	आंशिक रूपमा भएको
९	अध्ययन अनुसन्धान र ज्ञानको व्यवस्थापन	पहल भएको, निरन्तरता आवश्यक
१०	रेडप्लस सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास	पहल भएको, निरन्तरता आवश्यक
११	रेडप्लस कार्यान्वयन, सुरक्षा मापदण्ड, गुनासो सुनुवाइका लागि संस्थागत व्यवस्था	आंशिक रूपमा काम भएको र निरन्तर अद्यावधिक गर्नुपर्ने
१२	NFMS, MRV and SIS स्थापना र व्यवस्थापन	आंशिक रूपमा काम भएको र निरन्तर अद्यावधिक गर्नुपर्ने
१३	विभिन्न निकाय र सरोकारवालाहरूसँग समन्वय, सहकार्य र सञ्चार	आंशिक रूपमा काम भएको र निरन्तर अद्यावधिक गर्नुपर्ने
१४	राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिको समीक्षा र मध्यावधि मूल्याङ्कन	नभएको

८. नेपालले पहिलो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०१८-२०२२) को कार्यान्वयन गरी सोबाट प्राप्त सिकाइका आधारमा दोस्रो राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) लागू गरेको छ, जसमा वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू सम्बोधनका लागि १० वटा रणनीति र ६८ वटा क्रियाकलापहरूका साथै सोको कार्यान्वयन ढाँचा र रेडप्लसको संस्थागत संयन्त्र समावेश गरिएको छ ।
९. राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४) मा समावेश भएका मुख्य विषयहरू
- परिचय
 - भूउपयोग, वन क्षेत्र परिवर्तन र यसका कारक तत्वहरू
 - नीति, सुशासन, संस्थागत प्रबन्ध र अधिकार सम्बन्धी व्यवस्थाहरू
 - रणनीति र क्रियाकलापहरू
 - कार्यान्वयन संरचना
 - सुरक्षा मापदण्डहरू
 - राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली र वन क्षेत्रको आधार विन्दु
 - दिगो वित्तीय लगानी
 - विस्तृत कार्यान्वयन योजना
 - अनुगमन र मूल्याङ्कन
१०. यही रणनीतिको आधारमा र सोको कार्यान्वयनका लागि रेडप्लसमा आधारित विभिन्न उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् र भविष्यमा समेत हुनेछन् ।
११. रेडप्लसको संस्थागत संरचना (रेड कार्यान्वयन केन्द्र लगायतका संरचनाहरूको नाम सहित भूमिका संक्षिप्त रूपमा बयान गर्ने ।)

श्रोत: राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (सन् २०२५ - २०३४)

मुख्य सन्देश

- नेपालले COP16 को निर्णय अनुसार रेडप्लसको तयारी, परीक्षण र कार्यान्वयन गरी तीनवटा चरणमा काम गरेको छ र हाल कार्यान्वयन चरणमा रहेको छ ।
- नेपालले राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (पहिलो सन् २०१८ देखि २०२२ सम्मका लागि र दोस्रो सन् २०२५ देखि २०३४ सम्मका लागि), राष्ट्रिय वन क्षेत्रको आधार तथ्यांक सन् २०१७ मा र सुरक्षाका मापदण्ड संक्षिप्त जानकारी सन् २०२५ मा तयार गरी UNFCCC को सचिवालयमा बुझाएको छ । यसका साथै नेपालले राष्ट्रिय वन सुचना प्रणाली (National Forests Information System – NFIS) स्थापना गरेको छ ।
- विश्व बैंक वन कार्बन साझेदारी सहयोग अन्तरगतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि सुरक्षा मापदण्ड (SESA, ESMF), वन क्षेत्रको आधार तथ्यांक (१३ जिल्लाका लागि), लाभ बाँडफाँट योजना, ERMR प्रतिवेदनजस्ता आवश्यक नीतिगत र प्राविधिक दस्तावेजहरू केहि तयार गरी सकेका छन् भने LEAF साझेदारी अन्तरगतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि लाभ बाँडफाँट योजना, TREES Registration Document (TRD) तयार गरी सकेको छ भने केहि दस्तावेजहरू तयार गर्ने क्रममा रहेका छन् ।
- नयाँ रणनीतिमा वन विनाश र वन क्षयिकरणका कारकहरू, नीति-सुशासन, सुरक्षा मापदण्ड, वन अनुगमन प्रणाली, दिगो वित्तीय व्यवस्था, र कार्यान्वयन ढाँचा लगायतका व्यापक विषयहरू समेटिएका छन् ।
- REDD+ कार्यान्वयनको लागि केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय तहमा समन्वय गर्ने गरी बहु-स्तरीय संस्थागत व्यवस्था (संघीय स्तरमा National REDD+ Steering Committee, National REDD+ Coordination Committee, Multistakeholder Forum, IPs and CSOs Alliance तथा प्रदेश र स्थानीय तहमा प्रदेश रेडप्लस समन्वय समिति र स्थानीय स्तर रेडप्लस समन्वय समिति) गठन गरिएको छ ।
- REDD+ लाई संवैधानिक स्तरबाटै (जस्तै वन ऐन २०१९, राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति २०१९, लामो अवधिको रणनीति) मान्यता दिइएको छ र यसलाई देशको विकास योजनाहरू (१६औं योजना) सँग जोडिएको छ ।
- नयाँ कार्बन व्यापार ऐन मस्यौदामा राष्ट्रिय कार्बन दर्ता प्रणाली, Free, Prior and Informed Consent (FPIC)को अनिवार्यता, र निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन जस्ता व्यवस्थाहरू समावेश गरिएका छन् ।
- REDD+ को सफलतामा स्थानीय वन उपभोक्ता समूह, विशेषगरी महिला र आदिवासी जनजातिको सहभागिता र नेतृत्वलाई प्राथमिकता दिइएको छ ।
- REDD+ परियोजनाहरूमा जैविक विविधता संरक्षण, परम्परागत ज्ञानको मान्यता, र सामाजिक समावेशितालाई विशेष महत्त्व दिइएको छ ।
- रेडप्लसलाई नेपालको NDC र Long-term Strategy for Net-zero Emissions मा प्राथमिकतामा राखिएको छ र यो विश्व बैंकजस्ता साझेदारको अन्य वन कार्यक्रमहरूसँग समन्वित रूपमा कार्यान्वयन हुँदै आएको छ ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री:

- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३४)
- उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका दस्तावेजहरू (FCPF - ERPD and LEAF Coalition - TRD)

तालिम पुस्तिका: रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

तेस्रो दिन

- ८ राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) र मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV)
- ९ लिफ साझेदारिता
- १० रेडप्लस परियोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा अनुसरण गरिने दस्तावेजहरू
- ११ रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट योजना

सत्र ८:

राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) र मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV)

१. पृष्ठभूमि/परिचय

राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (National Forest Monitoring System -NFMS) रेडप्लस कार्यक्रममा सहभागी हुन विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले तयार गर्नु पर्ने एउटा महत्वपूर्ण दस्तावेज हो। भरपर्दो रूपमा वन कार्बन सहित वनजन्य स्रोतको सूचना प्रवाहका लागि सहजीकरण गर्नु नै “राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS)” को उद्देश्य हो। “राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली” एक डिजिटल प्लेटफर्म जसले वन स्रोत सम्बन्धी तथ्यांक र वन सम्बन्ध क्रियाकलाप र गतिविधिहरूको संकलन, विश्लेषण, तथ्यांकको अवस्था र सूचना प्रवाह गर्ने प्रकृया एकीकृत रूपरेखा र प्रणाली हो। “राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS)” मूलतः विद्यमान प्रणालीमा नै आधारित भई जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अन्तरसरकारी निकाय (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC) ले निर्देशित गरेको तथ्यांक संकलन, विश्लेषण विधिर प्रकृयाहरू अनुरूप अद्यावधिक गर्दै जानु पर्दछ।

कार्बन उत्सर्जनको मापन र रिपोर्टिङका लागि NFMS अत्यावश्यक हुन्छ। रेडप्लसको मुख्य उद्देश्य वन विनाश र वन क्षयीकरण कम गरेर हरितगृह ग्यास उत्सर्जन घटाउनु हो। यसका लागि वन क्षेत्र, कार्बन सञ्चिति, र कार्बनको अवस्थिति परिवर्तनलाई नियमित रूपमा मापन (Measurement), प्रतिवेदन (Reporting), र प्रमाणीकरण (Verification) (MRV) गर्नुपर्छ। “राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS)” ले डिजिटल प्रविधि जस्तै Geographic Information System (GIS), Satellite Imagery को प्रयोग गरी वनको क्षेत्रफल र वन विनाश अनुगमन (Forest Deforestation Monitoring), राष्ट्रिय वन सर्वेक्षण (National Forest Inventory), प्रति क्षेत्रफल कार्बन मौज्दात (Emission Factor) सम्बन्धी तथ्यांकहरू र अवस्थाहरूको अद्यावधिक गर्ने हुनाले रेडप्लसका लागि NFMS ले देशलाई विश्वसनीय डाटा र प्रमाण उपलब्ध गराउँछ, जसलाई UNFCCC को सचिवालयमा समेत पठाउनु पर्दछ। संक्षेपमा, NFMS बिना रेडप्लसको कार्यान्वयन सम्भव छैन, किनकी यो रेडप्लसको आधारभूत स्तम्भ (pillar) हो जसले वन कार्बन मापन, पारदर्शिता, विश्वसनीयता र वित्तीय पहुँच सुनिश्चित गर्छ।

वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाउने र वन कार्बन भण्डारको संरक्षण र वृद्धि गर्ने कार्यसम्पादन मापन र रिपोर्ट गर्ने मापदण्ड स्थापित गर्न रेडप्लसमा Forest Reference Emission Level/Forest Reference Level (FRL/FREL) आवश्यक हुन्छ। FRL/FREL ले रेडप्लसको परिणाममा आधारित भुक्तानीका लागि प्रगती समीक्षा गर्न, कार्बन उत्सर्जन घटाउने प्रतिबद्धता प्रदर्शन गर्न र पारदर्शिता कायम गर्न पनि सघाउँछ। रेडप्लसको लागि Measurement, Reporting, and Verification (MRV) पनि सबैभन्दा महत्वपूर्ण छ किनभने यसले वनबाट भएको उत्सर्जन कटौतीको परिमाण मापन गर्न, रिपोर्ट गर्न र पुष्टि गर्न भरपर्दो प्रणाली प्रदान गरेर कार्यसम्पादनमा आधारित भुक्तानीको लागि विश्वसनीयता र पारदर्शिता स्थापित गर्दछ।

एउटा गहन किसिमको MRV प्रणाली बिना, रेडप्लस संयन्त्रको विश्वसनीयतालाई कमजोर बनाउँछ, जसले गर्दा विकसित देशले गरेको भुक्तानीले वास्तविक रूपमा वन कार्बन सञ्चितिमा आएको परिवर्तनहरूलाई सही रूपमा प्रतिबिम्बित गर्न र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण प्रयासहरूको लागि आवश्यक वित्तीय लगानी आकर्षित गर्न असम्भव हुन्छ। त्यसैले रेडप्लसमा एक गहन किसिमको MRV प्रणाली आवश्यक हुन्छ। NFMS, FRL/FREL, MRV प्राविधिक विषय भएकोले समुदायस्तरमा यी विषयमा धेरै प्रचार प्रसार गर्नुपर्ने आवश्यकता नहुन सक्छ। तर यी कार्यहरू रेडप्लसमा विश्वसनीयता कायम गर्नका लागि नभई नहुने तत्वहरू भएकोले समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा यी विषयहरूका बारेमा आधारभूत जानकारी तथा ज्ञान हुनु नितान्त आवश्यक हुन्छ। त्यसैले यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS) भनेको के हो भन्ने बारेमा वर्णन गर्न ।
- वन क्षेत्रको आधाररेखा/आधारविन्दु (FRL/FREL) भनेको के हो भन्ने बारेमा बताउन ।
- अनुगमन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV) भनेको के हो भन्ने बारेमा उल्लेख गर्न ।
- नेपालमा राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS) र वन क्षेत्रको आधाररेखा/आधारविन्दु (FRL/FREL) को स्थापना तथा विकासको अवस्था बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरण विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधाररेखा/आधारविन्दु (FRL/FREL) र अनुगमन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV) का साथै रेडप्लसमा निष्ठापूर्वक पालना गर्नुपर्ने आधारभूत तत्वहरू (REDD+ Integrity elements) का बारेमा तयार गरिएको प्रस्तुति सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS) भनेको के हो ?
 - वन क्षेत्रको आधाररेखा/आधारविन्दु (FRL/FREL) भनेको के हो ?

- अनुगमन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV) भनेको के हो ?
 - नेपालमा राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS) र वन क्षेत्रको आधाररेखा/आधारविन्दु (FRL/FREL) को स्थापना तथा विकासको अवस्था के छ ?
३. यी विषयहरूका बारेमा सहभागीहरूमा निकै कम ज्ञान तथा जानकारी हुन सक्छ । त्यसैले सहभागीहरूबाट पर्याप्त अनुभव तथा अवधारणा नआउन सक्छ । तथापि, सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले भनेका अनुभव र NFMS, FRL/FREL, MRV अन्तर्गत पर्ने विषयहरूका बीचमा मेल खान्छ वा खादैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
४. राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधाररेखा/आधारविन्दु (FRL/FREL) र अनुगमन, प्रतिवेदन तथा प्रमाणीकरणका बारेमा निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रस्ट्याउँदै जाने:
- राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS and NFIS) भनेको के हो ? यसमा के काम गरिन्छ र यसका मुख्य अङ्गहरू के के हुन् ?
 - वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) भनेको के हो ? यो कसरी तयार गरिन्छ र कुन कुन विषयवस्तु समावेश गरिन्छ ?
 - अनुगमन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV) भनेको के हो ? यो किन र कसरी गरिन्छ ?
 - रेडप्लसमा निष्ठापूर्वक पालना गर्नुपर्ने आधारभूत तत्वहरू (REDD+ Integrity elements): अतिरिक्तता (Additionality), दोहोरो गणना (Double counting), स्थायित्व अर्थात् पुनः वन विनाश हुन नहुने (Permanence, No reversal) र उत्सर्जन विस्थापन (Leakage)
 - रेडप्लस तथा जुरिस्डिक्शनल रेडप्लस (Jurisdictional REDD+) का लागि यी ३ वटै विषयको किन महत्व छ ?
 - आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले विकास गरेका समुदायमा आधारित अनुगमन प्रणाली (Community-Based Monitoring and Information System – CBMIS) लाई यी प्रणाली वा प्रकृत्यामा कसरी मान्यता वा महत्व दिन सकिन्छ ?
५. नेपालले राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS) तयार गर्ने क्रममा छ । नेपालले राष्ट्रिय वन सूचना प्रणाली National Forest Information System (NFIS) तयार गरेका छ भनी स्पष्ट पार्ने । नेपालको राष्ट्रिय रेड प्लस रणनीति (२०२५-२०३४) अनुसार राष्ट्रिय वन सूचना प्रणाली National Forest Information System (NFIS) लाई राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS)को रूपमा विकास गर्दै जाने कुरा उल्लेख गरेको छ भनी बताउने ।
६. नेपालले सन् २०१७ मा राष्ट्रिय वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) तयार गरी UNFCCC सचिवालयमा बुझाएकोमा प्राविधिक टिप्पणी अनुसार संशोधन गरी Modified FRL सन् २०१८ मा UNFCCC सचिवालयमा बुझाएको कुरा स्पष्ट पार्ने ।
७. वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) रेड प्लस कार्यक्रम क्षेत्र अनुसार हुने भएकोले विश्व बैंक वन कार्बन साझेदारी सहूलियत (FCPF) अन्तर्गत Terai Arch Landscape (TAL) क्षेत्रको १३ जिल्लाका लागि र लिफ कोलिशनका लागि ३ प्रदेशका ३६ जिल्लाका लागि छुटै हुनु पर्ने कुरा स्पष्ट पार्ने ।

८. यी विषयहरू एक किसिमले प्राविधिक प्रकृतिका भएकोले प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म नक्सा, तस्बिर, चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने।
९. यस सत्रमा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू मध्ये प्रायः सबै सामग्रीहरू UNFCCC, FCPF, LEAF Coalition, FAO आदि संस्थाका वेबसाइटमा उपलब्ध छन् भनी जानकारी गराउने र यी विषयहरूका बारेमा AI (ChatGPT, DeepSeek) को सहयोगमा नेपाली भाषामा पनि जानकारी लिन सकिने कुरा जानकारी गराउने।
१०. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने।
११. सत्रका विषयवस्तुहरूको प्रस्तुति र छलफलका आधारमा स्पष्ट भइसकेपछि सहभागीहरू समक्ष निम्न प्रश्नहरू गरी सहभागीको बुझाइलाई आधार मानी सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
- राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS) भनेको के रहेछ ?
 - वन क्षेत्रको आधाररेखा/आधारविन्दु (FRL/FREL) भनेको के रहेछ ?
 - अनुगमन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV) भनेको के रहेछ ?
 - नेपालमा राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS) र वन क्षेत्रको आधाररेखा/आधारविन्दु (FRL/FREL) को स्थापना तथा विकासको अवस्था के रहेछ ?
 - रेडप्लसमा निष्ठापूर्वक पालना गर्नुपर्ने ४ वटा आधारभूत तत्वहरू के के रहेछन् ?
१२. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने।

राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) र मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV)

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

१. “राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली” एक डिजिटल प्लेटफर्म जसले वन स्रोत सम्बन्धी तथ्यांक र वन सम्बन्धी क्रियाकलाप र गतिविधिहरूको संकलन, विश्लेषण, तथ्यांकको अवस्था र सूचना प्रवाह गर्ने प्रकृत्या एकीकृत रूपरेखा र प्रणाली हो। रेडप्लस कार्यक्रममा राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (National Forest Monitoring System -NFMS) निकै महत्वपूर्ण आधार हो। कार्बन उत्सर्जनको मापन र रिपोर्टिङका लागि NFMS अत्यावश्यक हुन्छ।
२. रेडप्लसको मुख्य उद्देश्य वन विनाश र वन क्षयीकरण कम गरेर हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन घटाउनु हो। यसका लागि वन क्षेत्र, कार्बन सञ्चिति, र कार्बनको अवस्थिति परिवर्तनलाई नियमित रूपमा मापन (Measurement), रिपोर्ट (Reporting), र प्रमाणीकरण (Verification – MRV) गर्नुपर्छ।
३. यस क्रममा NFMS ले देशलाई विश्वसनीय डाटा र प्रमाण उपलब्ध गराउँछ, जसलाई UNFCCC मा समेत पठाउन सकिन्छ। NFMS ले मुख्य रूपमा निम्न कार्यमा सघाउ पुऱ्याउँछ:

निर्णय लिन सहयोग

- NFMS बाट प्राप्त तथ्याङ्कले सरकारलाई वन व्यवस्थापन, संरक्षण, र दिगो उपयोग सम्बन्धी नीति बनाउनका लागि आधार प्रदान गर्दछ।
- रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्ड पालना र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न पनि यसले सहयोग पुऱ्याउँछ।

प्रमाणमा आधारित व्यवस्थापन

- NFMS बाट प्राप्त डेटाले वन क्षेत्रको वास्तविक अवस्था, कार्बन सञ्चिति, जैविक विविधताको अवस्था जस्ता पक्षहरू स्पष्ट पार्छ।
- यसका आधारमा वन व्यवस्थापन योजनाहरूलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ।

निगरानी, पारदर्शिता र विश्वसनीयता

- रेडप्लसमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय वा दाताले दिएको वित्तीय सहयोग पारदर्शी र प्रमाणित, परिणाममा आधारित हुन्छ। विश्वसनीय र पारदर्शी NFMS ले रेडप्लस अन्तर्गत वित्तीय सहयोग पाउन सघाउँछ।
 - NFMS ले खुला डाटाबेस र उपग्रह आधारित निगरानी प्रणाली प्रयोग गरेर सरोकारवाला सबैलाई जानकारी दिन सक्छ।
 - यसले वन अनुगमन गर्न र वन दुरुपयोग तथा अतिक्रमण नियन्त्रणमा मद्दत गर्दछ।
४. संक्षेपमा, NFMS बिना रेडप्लसको कार्यान्वयन सम्भव छैन, किनकी यो रेडप्लसको आधारभूत स्तम्भ (pillar) हो जसले वन कार्बन मापन, पारदर्शिता, विश्वसनीयता र वित्तीय पहुँच सुनिश्चित गर्छ। नेपालले राष्ट्रिय वन सूचना प्रणाली (National Forests Information System – NFIS) स्थापना गरेको छ।

५. वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाउन र वन कार्बन सञ्चितिको संरक्षण वा वृद्धि गर्न, कार्यसम्पादन भएको कुरा मापन र रिपोर्ट गर्न, मापदण्ड स्थापित गर्न रेडप्लसमा Forest Reference Emission Level/Forest Reference Level (FRL/FREL) आवश्यक हुन्छ ।
६. राष्ट्रिय वन क्षेत्रको आधार तथ्यांक सन् २०१७ मा र सुरक्षाका मापदण्ड संक्षिप्त जानकारी सन् २०२५ मा तयार गरी UNFCCC को सचिवालयमा बुझाइएको छ ।
७. वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) रेडप्लस कार्यक्रम क्षेत्र अनुसार राष्ट्रिय वा उपराष्ट्रिय स्तरको हुन्छ । वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) मा वनको परिभाषा, आधार विन्दु अविधि (Reference Period) जुन सामान्यतया १० वर्ष अवधिको हुन्छ ।
८. रेडप्लसका समावेश गर्ने ५ क्रियाकलाप मध्ये, हरितगृह ग्याँसको नाम, तथ्यांकको स्रोत र तथ्यांक संकलन गर्ने विधि, कार्बन पुल (Carbon Pool) जस्तै Above Ground Carbon, Below Ground Carbon, Soil, Leaf Litter, Sapling स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
९. FRL/FREL ले रेडप्लसको परिणाममा आधारित भुक्तानीका लागि प्रगती समीक्षा गर्न, कार्बन उत्सर्जन घटाउने प्रतिवद्धता प्रदर्शन गर्न र पारदर्शिता कायम गर्न पनि सघाउँछ ।
१०. रेडप्लसको लागि Measurement, Reporting, and Verification (MRV) पनि सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण छ किनभने यसले वनबाट भएको उत्सर्जन कटौतीको परिमाण मापन गर्न, रिपोर्ट गर्न र पुष्टि गर्न भरपर्दो प्रणाली प्रदान गरेर कार्यसम्पादनमा आधारित भुक्तानीको लागि विश्वसनीयता र पारदर्शिता स्थापित गर्दछ ।
११. एउटा गहन किसिमको MRV प्रणाली बिना, रेडप्लस संयन्त्रको विश्वसनीयता कमजोर बन्छ, जसले गर्दा विकसित देशले गरेको भुक्तानीले वास्तविक रूपमा वन कार्बन सञ्चितीमा आएको परिवर्तनहरूलाई सही रूपमा प्रतिबिम्बित गर्न र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण प्रयासहरूको लागि आवश्यक वित्तीय लगानी आकर्षित गर्न असम्भव हुन्छ । त्यसैले रेडप्लसमा एक गहन किसिमको MRV प्रणाली आवश्यक हुन्छ ।

मुख्य सन्देश

- राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणालीले निरन्तर पुरै देशको वन स्रोतको मापन तथा अवलोकन गर्दछ, विश्लेषण गर्दछ र सूचना प्रवाह गर्दछ। राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणालीले वन सम्बन्धी सबै तथ्याङ्क एकै ठाउँमा संकलन, विश्लेषण र प्रवाह गर्ने एकीकृत डिजिटल प्रणाली प्रदान गर्दछ, जुन कार्बन उत्सर्जन मापन र रिपोर्टिङको लागि अत्यावश्यक छ।
- राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणालीबाट प्राप्त विश्वसनीय डेटाले सरकारलाई नीति निर्माण, पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न, र वनको वास्तविक अवस्था थाहा पाउन मद्दत गर्दछ, जसले गर्दा रेडप्लस अन्तर्गत वित्तीय सहयोग पाउन सजिलो हुन्छ।
- वन क्षेत्रको आधारविन्दु (FRL/FREL) ले वन विनाश र क्षयीकरण घटाउनुको साथै कार्बन सञ्चितीमा भएको वृद्धि मापन गर्ने एउटा मापदण्ड स्थापना गर्दछ, जुन भुक्तानीको प्रगति समीक्षा गर्न आवश्यक हुन्छ।
- नेपालले राष्ट्रिय वन क्षेत्रको आधार तथ्यांक सन् २०१७ मा र सुरक्षाका मापदण्ड संक्षिप्त जानकारी सन् २०२५ मा तयार गरी UNFCCC को सचिवालयमा बुझाएको छ। यसका साथै नेपालले राष्ट्रिय वन सूचना प्रणाली (National Forests Information System – NFIS) स्थापना गरेको छ।
- मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV) प्रणालीले वनबाट भएको उत्सर्जन कटौतीको परिमाण विश्वसनीय र पारदर्शी रूपमा मापन, रिपोर्ट र पुष्टि गरेर कार्यसम्पादनमा आधारित भुक्तानीको लागि आधार बनाउँछ।
- NFMS, FRL/FREL र MRV यी तीनै प्रक्रिया एक-अर्कासँग जोडिएका छन् र यिनीहरूको समन्वय बिना रेडप्लसको सफल कार्यान्वयन र वास्तविक जलवायु लाभ प्राप्त गर्न असम्भव छ।
- उत्सर्जन कटौती र कार्बन संचिती वृद्धि हिसाब क्षेत्रफल (हेक्टर) र बयोमास/हेक्टरको गुणाबाट निकालिन्छ।
- लिफ कार्यक्रम अन्तर्गतको रेडप्लस कार्यक्रममा घटेको वन विनाश, घटेको वन क्षयीकरण र बढेको वन क्षेत्रको मात्र हिसाब गरिन्छ।
- रेडप्लसको मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण गर्दा रेड प्लसका ईमानदारिता (इन्टेग्रिटीपक्षहरू जस्तै: चुहावट, अतिरिक्ता, दोहोरो गणना, स्थायित्व र दोहोरो दाबी नगर्ने, सुशासन, सुरक्षाका मापदण्डहरूको समेत ध्यान दिने हुंदा रेडप्लस कार्यान्वयन गर्दा यी पक्षहरू कायम गर्नु पर्दछ।
- अनुगमन तथा प्रमाणीकरणका समयमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायलाई सूचना दिने, सहभागीत गराउने र सहजीकरणको भूमिका रहन्छ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री:

- Most relevant COP decisions: 4/CP.15, 1/CP.16, 11/CP.19
- <https://redd.unfccc.int/fact-sheets/national-forest-monitoring-system.html>
- Nepal's National FRL 2017

सत्र ९:

लिफ साझेदारिता

१. पृष्ठभूमि/परिचय

LEAF (Lowering Emissions by Accelerating Forest Finance) Coalition वन क्षेत्रको कार्बन व्यापारका लागि स्थापित एक सार्वजनिक-निजी साझेदारी संयन्त्र हो जसले रेडप्लसको फ्रेमवर्क अन्तर्गत वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन घटाउने देशहरूलाई वित्तीय सहयोग प्रदान गरेर उष्णप्रादेशीय वन विनाश रोक्ने लक्ष्य राख्दछ। संयुक्त राज्य अमेरिका (USA), संयुक्त अधिराज्य (UK), नर्वे र दक्षिण कोरिया सरकारहरू र विश्वका प्रमुख बहुराष्ट्रिय उद्योग व्यवसायी निगमहरू सहितको साझेदारी रहने गरी सुरु गरिएको यो पहलले ठूलो मात्रामा वन संरक्षण र वनको दिगो व्यवस्थापन गर्न उष्णप्रादेशीय वनहरूबाट उच्च-गुणस्तरको कार्बन क्रेडिटहरू खरिद गर्न परिणाममा-आधारित वित्तीय ढाँचाहरूको प्रयोग गर्दछ।

लक्ष्य: विश्वव्यापी जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लक्ष्यहरू पूरा गर्न र जलवायु परिवर्तनसँग जुझ्नका लागि महत्वपूर्ण रहेको उष्णप्रादेशीय वनहरूको संरक्षण गर्न उष्णप्रादेशीय देशहरूलाई वित्त परिचालन र आर्थिक प्रोत्साहन प्रदान गर्नु लिफ साझेदारिताको मुख्य लक्ष्य हो। सरकारहरू (जस्तै: अमेरिका, बेलायत, नर्वे र दक्षिण कोरिया) र प्रविधि, परामर्श, र उपभोग्य वस्तुहरू जस्ता क्षेत्रका अग्रणी बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको सहकार्यमा स्थापित यो साझेदारीका आफ्नै विशेषताहरू रहेका छन्।

वित्तीय ढाँचा: यो रेडप्लसको परिणाम (नतिजा) मा आधारित भुक्तानी प्रणालीमा आधारित छ, जहाँ सहभागी सरकार र निजी क्षेत्रहरूले उष्णप्रादेशीय वनहरूबाट प्रमाणित भएका र उच्च-गुणस्तरको उत्सर्जन कटौतीको लागि सम्झौता बमोजिमको रकम भुक्तानी गर्छन्। यसरी भुक्तानी गर्नु पूर्व उत्सर्जन कटौती गरिएको विषयमा स्वतन्त्र मापदण्डको रूपमा रहेको Architecture for REDD+ Transactions (ART), The REDD+ Environmental Excellence Standard (TREES) – “ART/TREES” जारी गरेको “TREES” मापदण्डको अवलम्बन गरी तयार गरिएको Monitoring Report लाई प्रमाणीकरण र रूजू गर्ने संस्था (Verification and Validation Body-VVB) द्वारा प्रमाणीकरण गरिन्छ। लिफ साझेदारिताले उच्च गुणस्तरको वन कार्बन क्रेडिटको लागि कार्बन बजार सुरु गर्ने लक्ष्य राखेको छ, जसले वन संरक्षणको लागि महत्वपूर्ण वित्तीय लगानी प्रदान गर्दछ र यसबाट आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरूलाई फाइदा पुऱ्याउँछ भन्ने विश्वास गरिएको छ। लिफ साझेदारिताले गैर-नाफामुखी संस्थाको रूपमा रहेको इमर्जेन्ट (Emergent) लाई आफ्नो प्रशासनिक काम गर्ने संस्थाको रूपमा चयन गरेको छ र यही संस्थाले लिफ साझेदारिता अन्तर्गत कार्बन व्यापारलाई सहज बनाउने काम गर्नुका साथै लिफ साझेदारिताको कार्यक्रमिक तथा वित्तीय गतिविधिहरूको समन्वय गर्दछ।

नेपाल सरकारले रेडप्लस कार्यक्रम अन्तर्गत बागमती, गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेशका ३६ जिल्लामा लागू गरेको जुरिस्टिडक्सनल (Jurisdictional) स्तरको कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम यही लिफ साझेदारिता अन्तर्गत सञ्चालन गर्ने भएकोले उक्त क्षेत्रमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूले लिफ साझेदारिताको समग्र संयन्त्र र कार्यप्रकृयाका बारेमा जानकारी हासिल गरी समुदायमा सहजीकरण गर्न सक्ने क्षमता विकासका लागि यो सत्र राखिएको छ।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- लिफ साझेदारिता (LEAF Coalition) के हो भन्ने बारेमा वर्णन गर्न ।
- लिफ, Emergent र ART को भूमिका बताउन ।
- लिफ साझेदारितामा को को संलग्न छन् भन्ने बारेमा बताउन ।
- वन जोगाउने राष्ट्र र खरिदकर्ताका लागि लिफमा आबद्ध हुन आवश्यक मापदण्ड बारेमा बताउन ।
- लिफ साझेदारिता कारोबारको संरचनाका बारेमा व्याख्या गर्न ।
- लिफ साझेदारितामा नेपाल कहिले देखि सहभागी भएको हो भन्ने कुरा बताउन ।
- लिफ साझेदारितामा अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन भएका प्रदेशहरूको नाम उल्लेख गर्न ।
- लिफ साझेदारिता अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि तयार गरिएका कम्तीमा २ वटा दस्तावेजहरूको नाम बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- लिफ साझेदारिताका विषयमा तयार गरिएको प्रस्तुति सामग्री
- लिफ साझेदारिताका विषयमा नेपाली भाषामा तयार गरिएको “लिफ साझेदारिता के हो ?” भन्ने दस्तावेज
- लिफका बारेमा रेड कार्यान्वयन केन्द्रले प्रकाशन गरेको सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - लिफ साझेदारिता (LEAF Coalition) के हो ?
 - लिफ साझेदारितामा को को संलग्न छन् ?
 - लिफ साझेदारितामा नेपाल कहिले देखि सहभागी भएको हो ?
 - लिफ साझेदारितामा अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम नेपालको कुन कुन प्रदेशहरूमा सञ्चालन भएको छ ?
३. यी लिफ साझेदारिताका विषयमा सहभागीहरूमा निकै कम ज्ञान तथा जानकारी भएको हुन सक्छ । त्यसैले सहभागीहरूबाट प्रयास अनुभव तथा अवधारणा नआउन सक्छ । तथापि, सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले थाहा पाएको कुरा र लिफ साझेदारिता सम्बन्धी विषयहरूका बीचमा मेल खान्छ वा खाँदैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
४. लिफ साझेदारिताका बारेमा निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:
 - लिफ साझेदारिता (LEAF Coalition) के हो ?
 - लिफ साझेदारितामा संलग्न निकाय तथा संघ संस्थाहरू
 - Emergent र ART को भूमिका
 - लिफ कारोबार अरु भन्दा कसरी फरक छ ?
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा विभिन्न निकाय तथा संघ संस्थाहरूको भूमिका
 - लिफ साझेदारिताले काम गर्ने प्रकृया
 - लिफ साझेदारितामा सहभागी हुन पुरा गर्नुपर्ने कार्यहरू
 - लिफ साझेदारितामा सहभागी हुन पालना गर्नुपर्ने मापदण्डहरूका मुख्य विषयवस्तुहरू
 - लिफ साझेदारितामा सहभागी तयारी गर्नुपर्ने दस्तावेजहरूको सूची
 - लिफमा नेपालको सहभागिता
 - लिफ साझेदारितामा अन्तर्गत नेपालमा सञ्चालन गरिने उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा समावेश गरिएका मुख्य क्रियाकलापहरू
 - लिफमा सुरक्षा मापदण्ड (संक्षिप्त रूपमा बुँदा मात्र)
 - लिफ साझेदारिता अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट
 - प्रशिक्षकले समावेश गर्न चाहेका अन्य विषयहरू

५. उत्सर्जन न्यूनीकरणका सन्दर्भमा लिफ साझेदारिता र अन्य सयन्त्रहरूका बीचमा के फरक छ भन्ने बारेमा संक्षिप्त रूपमा स्पष्ट पार्न प्रयास गर्ने ।
६. लिफ साझेदारिताको विषय सहभागीहरूका लागि एक किसिमले नयाँ विषय भएकोले प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म नक्सा, तस्बिर, चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने ।
७. यस सत्रमा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू मध्ये प्रायः सबै सामग्रीहरू LEAF Coalition को वेबसाईटमा उपलब्ध छन् भनी जानकारी गराउने र यी विषयहरूका बारेमा थप अध्ययन गर्न चाहेमा नेपालीमा प्रकाशन भएका सामग्री र LEAF Coalition को वेबसाईट हेर्नका लागि अनुरोध गर्ने ।
८. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।
९. सत्रका विषयवस्तुहरूको प्रस्तुति र छलफलका आधारमा स्पष्ट भइसकेपछि सहभागीहरू समक्ष निम्न प्रश्नहरू गरी सहभागीको बुझाइलाई आधार मानी सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
 - लिफ साझेदारिता (LEAF Coalition) के रहेछ ?
 - लिफ साझेदारितामा को को संलग्न हुने रहेछन् ?
 - लिफ साझेदारितामा नेपाल कहिले देखि सहभागी भएको रहेछ ?
 - लिफ साझेदारिता अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम नेपालको कुन कुन प्रदेशहरूमा सञ्चालन भएको रहेछ ?
 - लिफ साझेदारिता अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत कार्यान्वयन हुने मुख्य कार्यक्रमहरू के के रहेछन् ?
१०. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने ।

लिफ साझेदारिता

Lowering Emissions by Accelerating Forest Finance (LEAF Coalition)

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- LEAF Coalition वन क्षेत्रको कार्बन व्यापारका लागि स्थापित एक सार्वजनिक-निजी साझेदारी संयन्त्र हो जसले रेडप्लस फ्रेमवर्क अन्तर्गत वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट हुने उत्सर्जन घटाउने देशहरूलाई वित्तीय सहयोग प्रदान गरेर उष्णप्रदेशीय वन विनाश रोक्ने लक्ष्य राख्दछ।
- संयुक्त राज्य अमेरिका (USA), संयुक्त अधिराज्य (UK), नर्वे र दक्षिण कोरिया सरकारहरू र विश्वका प्रमुख बहुराष्ट्रिय कम्पनी तथा उद्योग व्यवसायी निगमहरू सहितको साझेदारिता रहने गरी सुरु गरिएको यो पहलले ठूलो मात्रामा वन संरक्षण र वनको दिगो व्यवस्थापन गर्न उष्णप्रदेशीय वनहरूबाट उच्च-गुणस्तरको कार्बन क्रेडिटहरू खरिद गर्न परिणाममा-आधारित वित्तीय ढाँचाहरूको प्रयोग गर्दछ।
- लक्ष्य: विश्वव्यापी जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लक्ष्यहरू पूरा गर्न र जलवायु परिवर्तनसँग सामना गर्नका लागि महत्वपूर्ण रहेको उष्णप्रदेशीय वनहरूको संरक्षण गर्न उष्णप्रदेशीय देशहरूलाई वित्त परिचालन र आर्थिक प्रोत्साहन प्रदान गर्नु लिफ साझेदारिताको मुख्य लक्ष्य हो।
- विभिन्न सरकारहरू (जस्तै: अमेरिका, बेलायत, नर्वे र दक्षिण कोरिया) र प्रविधि, परामर्श, र उपभोग्य वस्तुहरू जस्ता क्षेत्रका अग्रणी बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको सहकार्यमा स्थापित यो साझेदारिताका आफ्नै विशेषताहरू रहेका छन्।
- वित्तीय ढाँचा: यो रेडप्लसको परिणाममा आधारित भुक्तानी प्रणालीमा आधारित छ, जहाँ सहभागी सरकार र निजी क्षेत्रहरूले उष्णप्रदेशीय वनहरूबाट प्रमाणित भएका र उच्च-गुणस्तरको उत्सर्जन कटौतीको लागि सम्झौता बमोजिमको रकम भुक्तानी गर्छन्।
- यसरी भुक्तानी गर्नु पूर्व उत्सर्जन कटौती गरिएको विषयमा स्वतन्त्र मापदण्डको रूपमा रहेको “ART/REDD+” मापदण्डको प्रयोग गरी प्रमाणीकरण गरिन्छ।
- लिफ साझेदारिताले जुरिस्टिक्सनल तहमा कार्यान्वयन भएको रेडप्लस वा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट सृजित उच्च गुणस्तरको वन कार्बन क्रेडिटको लागि कार्बन बजार सुरु गर्ने लक्ष्य राखेको छ, जसले वन संरक्षणको लागि महत्वपूर्ण वित्तीय लगानी प्रदान गर्दछ र यसबाट आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरूलाई फाइदा पुऱ्याउँछ भन्ने विश्वास गरिएको छ।
- लिफ साझेदारिताले छनौट गरेको गैर-नाफामुखी संस्थाको रूपमा रहेको इमर्जेन्ट (Emergent) ले लिफ साझेदारिता अन्तर्गत कार्बन व्यापारलाई सहज बनाउने काम गर्दछ र लिफ साझेदारिताको गतिविधिहरूको समन्वय गर्दछ।
- नेपाल सरकारले रेडप्लस कार्यक्रम अन्तर्गत बागमती, गण्डकी र लुम्बिनी प्रदेशमा लागू गरेको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम यही लिफ साझेदारिता अन्तर्गत सञ्चालन गर्दै आएको छ।

नोट: लिफ साझेदारिताका विषयमा नेपाली भाषामा “लिफ साझेदारिता के हो ?” भन्ने दस्तावेज उपलब्ध रहेकोले सोही सामग्री अध्ययन गर्नु उपयुक्त हुनेछ।

मुख्य सन्देश

- LEAF एक अन्तर्राष्ट्रिय सार्वजनिक-निजी साझेदारी हो जसले वित्तीय सहयोग मार्फत वन संरक्षण गरी उत्सर्जन घटाउन र वन वित्त बढाउन मद्दत गर्दछ। यसले वन संरक्षण गर्ने राष्ट्रहरू, निजी क्षेत्र र दाता राष्ट्रहरूलाई एकै ठाउँमा ल्याउँछ।
- यसको मुख्य लक्ष्य जलवायु परिवर्तन सामना गर्न महत्त्वपूर्ण उष्णप्रदेशीय वनहरूको संरक्षण गर्ने गरी उष्णप्रदेशीय देशहरूलाई वित्तीय प्रोत्साहन र सहयोग पुर्याउनु हो।
- यो साझेदारी संयुक्त राज्य अमेरिका, यूके, नर्वे, दक्षिण कोरिया जस्ता सरकारहरू र प्रमुख बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको सहयोगमा स्थापित भएको हो।
- Artitechure for REDD+ Transaction (ART) रेड कारोबार संरचना एक गैर सकारी संस्था हो जसले रेडप्लस गतिविधिहरूका कारण उत्सर्जन कटौती र हटाएको हरितगृह ग्याँसको परिमाण निर्धारण, मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणका लागि मापदण्ड तयार गर्दछ र प्रमाणीकरण गर्ने तेस्रो पक्षबाट प्रमाणित भएको कार्बन क्रेडिट जारी गर्दछ। रेडप्लसको वातावरणीय उत्कृष्ट मापदण्ड (The REDD+ Environmental Excellence Standard -TREES), ART ले तयार गरेको जुरिसडिक्सनल रेडप्लसको मापदण्ड हो।
- LEAF ले ART ले तयार गरेको TREES मापदण्डअनुसार जारी भएको उच्च गुणस्तरको कार्बन क्रेडिट (प्रति टन CO₂e कम्तिमा US \$10 मा) खरिद गर्दछ।
- LEAF को सुरुआत सन् 2021 मा भएको हो र यसमा नर्वे, यूके, अमेरिका, दक्षिण कोरिया लगायतका ४ देशहरू र ३० भन्दा बढी ठूला निजी कर्पोरेट कम्पनीहरू सहभागी छन्, जसले गरेर \$1 बिलियन भन्दा बढी कोष सिर्जना गरिएको छ।
- LEAF को कार्यान्वयन Emergent नामक एक गैर-नाफामुखी संस्थाले गर्दछ, जसले कार्बन व्यापारलाई सहजीकरण गर्ने र साझेदारिताको गतिविधिहरू समन्वय गर्दछ।
- वन संरक्षण गर्ने सरकारहरूले LEAF मा प्रस्ताव पेश गरेर भाग लिन सक्छन्। प्रस्ताव TREES को कडा मापदण्डअनुसार स्वतन्त्र विशेषज्ञहरूद्वारा समीक्षा गरिन्छ र स्वीकृत भएमा मात्र कारोबारको लागि अगाडि बढाईन्छ।
- नेपालले सन् २०२१ मा LEAF मा आवेदन गरी बागमती, लुम्बिनी र गण्डकी प्रदेशका ३६ जिल्लामा वन संरक्षण गरी कार्बन उत्सर्जन कटौती गर्ने प्रस्ताव राखेको छ। हाल उत्सर्जन न्यूनीकरण खरिद सम्झौता (ERPA) को लागि तयारी र वार्ता चलिरहेको छ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री

- <https://www.leafcoalition.org/home>

सत्र १०:

रेडप्लस परियोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा अनुसरण गरिने दस्तावेजहरू

१. पृष्ठभूमि/परिचय

अघिल्लो सत्रमा छलफल गरे अनुसार UNFCCC अन्तर्गतका Cancun Agreement र Warsaw Framework का अनुसार ४ वटा दस्तावेजहरू (राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति, राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली, राष्ट्रिय वन आधार तथ्यांक र सुरक्षाका मापदण्ड सूचना प्रवाह प्रणाली) का अतिरिक्त रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि कुनै पनि उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न चाहने देशहरूले भुक्तानीकर्ताको रूपमा रहेको बहुपक्षीय संयन्त्र (जस्तै: LEAF Coalition, FCPF, GCF, UNFCCC/Art 6.4 Supervisory Body, VCS आदि) ले तर्जुमा गरेका मापदण्डहरूमा निर्धारित प्रकृत्याको अवलम्बन वा पालना गरी उत्सर्जन न्यूनीकरणका लागि आवश्यक दस्तावेज बनाउनु पर्दछ। यस्ता दस्तावेजहरूका नाम बहुपक्षीय संयन्त्रहरूले आ-आफ्नै किसिमले राखेका हुन्छन्।

LEAF Coalition अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि ART ले विकास गरेको TREES मा उल्लिखित प्रकृत्या अवलम्बन गर्नु पर्दछ। यो मापदण्डलाई ART-TREES भन्ने गरिन्छ र यस मापदण्डको अनुसरण गरी बनाएको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजलाई TREES Registration Document (TRD) भन्ने गरिन्छ।

विश्व बैंकको वन कार्बन साझेदारी सहयोग (Forest Carbon Partnership Facility – FCPF) अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि FCPF ले विकास गरेको FCPF Carbon Fund Methodological Framework मा उल्लिखित प्रकृत्या अवलम्बन गर्नु पर्दछ। यो मापदण्डलाई Methodological Framework भन्ने गरिन्छ र यस मापदण्डको अनुसरण गरी बनाएको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजलाई Emission Reduction Program Document (ERPD) भन्ने गरिन्छ। यस बाहेक जुरिस्टिक्सनल रेडप्लसका लागि जुरिस्टिक्सन स्तरको वन आधार तथ्यांक (Jurisdictional/ Sub-national FRL), वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षाका मापदण्ड व्यवस्थापन प्रारूप, लाभको बाँडफाँट योजना, लगायत रेडप्लस कार्यान्वयनमा सहयोगी संस्थाहरूको मापदण्ड अनुसारका दस्तावेजहरू तयार गर्नु पर्दछ।

हरित जलवायु कोष (Green Climate Fund – GCF) बाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि GCF ले विकास गरेको Simplified Approval Process for REDD+ (REDD+ SAP Technical Guidelines) मा उल्लिखित शर्तहरूको पालना गरी प्रस्तावना तयार गरेको हुनु पर्दछ। GCF बाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी प्राप्तिका लागि एकातर्फ GCF मा Accredited Entities (AEs) and National Designated Authorities (NDAs) ले मात्र प्रस्तावना पेश गर्न पाउँछन् भने अर्कोतर्फ यस्तो प्रस्तावना पेश गर्नका लागि UNFCCC को सचिवालय समक्ष रेडप्लसका सन्दर्भमा तयार गर्नुपर्ने सबै दस्तावेजहरू राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (NRS),

राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको अधारविन्दु (FRL/FREL), मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV) सुरक्षा मापदण्डको सूचना प्रणाली (SIS), सुरक्षा मापदण्ड पालना गरेको संक्षिप्त प्रतिवेदन (SOI) पेश गरेको हुनु पर्दछ ।

पेरिस सम्झौताको धारा ६.२ र ६.४ अन्तर्गतको कार्बन व्यापार संयन्त्रबाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि पनि उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रस्ताव पेश गर्न सकिने भएपनि यस संयन्त्र अन्तर्गत रेडप्लस परियोजनाहरू सञ्चालन गर्ने कार्य सुरु भई नसकेकोले सो विषयमा यस सत्रमा सामान्य छलफल मात्र गरिनेछ ।

यसैगरी स्वेच्छिक कार्बन व्यापार (Voluntary Carbon Market – VCM) अन्तर्गत पनि स-साना वन क्षेत्रहरू वा कृषि वनहरूलाई आधार बनाई कार्बन व्यापार परियोजनाहरू तर्जुमा गर्ने गरिन्छ र यसका लागि Voluntary Carbon Standards – VCS अनुसरण गरी परियोजनाको दस्तावेज बनाइन्छ । स्वेच्छिक कार्बन व्यापारका लागि Verra ले विकास गरेको Jurisdictional and Nested REDD+ (JNR) Framework वा Gold Standard Foundation विकास गरेको Gold Standard वा Plan Vivo ले विकास गरेको Plan Vivo Carbon Standard (PV Climate)/Plan Vivo Biodiversity Standard (PV Nature) जस्ता विभिन्न मापदण्डहरू प्रयोग वा अनुसरण गरेर स-साना कार्बन व्यापार परियोजनाहरूको विकास र कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ । यी मापदण्डहरूका बारेमा यस सत्रमा सामान्य छलफल मात्र गरिनेछ ।

यसरी यहाँ उल्लिखित रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि प्रस्ताव तयारी पेश गर्दा पालना गर्नुपर्ने मापदण्डहरू र सो अनुसार तयार गरिने उत्सर्जन न्यूनीकरणका दस्तावेजहरूमा के कस्ता विषयहरू उल्लिखित छन् भन्ने बारेमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा सामान्य ज्ञानको विकास र साझा बुझाइ हुनुपर्ने आवश्यकता रहेकोले यो सत्र राखिएको हो ।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- LEAF Coalition अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि अनुसरण गरिने दस्तावेज ART-TREES का बारेमा बताउन ।
- LEAF Coalition अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज (TED) मा उल्लिखित केही मुख्य विषयहरू बारे वर्णन गर्न ।
- वन कार्बन साझेदारी सहयोग (Forest Carbon Partnership Facility – FCPF) अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि अनुसरण गरिने दस्तावेज (Carbon Fund Methodological Framework) का बारेमा बताउन ।
- वन कार्बन साझेदारी सहयोग (Forest Carbon Partnership Facility – FCPF) अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज (ERPD) मा उल्लिखित केही मुख्य विषयहरू बारे वर्णन गर्न ।
- हरित जलवायु कोष (Green Climate Fund – GCF) बाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि UNFCCC समक्ष पेश गर्नुपर्ने दस्तावेजहरूको नाम बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि अनुसरण गरिने दस्तावेज र उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजमा उल्लेख भएका विषयहरूका बारेमा तयार गरिएको प्रस्तुति सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

- सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
- विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजहरू के कस्ता मापदण्डका आधारमा तयार गरिन्छ ?
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजहरूमा के कुराहरू उल्लेख भएको हुन्छ ?
- यी विषयहरूका बारेमा सहभागीहरूमा निकै कम ज्ञान तथा जानकारी हुन सक्छ । त्यसैले सहभागीहरूबाट पर्याप्त अनुभव तथा अवधारणा नआउन सक्छ । तथापि, सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले भनेका अनुभव र उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजहरू बनाउँदा अनुसरण गरिने मापदण्ड र उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजहरूमा उल्लेख गरिने विषयहरूका बीचमा मेल खान्छ वा खाँदैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
- उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजहरू बनाउँदा अनुसरण गरिने मापदण्ड र उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजहरूमा उल्लेख गरिने विषयहरूका बारेमा निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:
 - LEAF Coalition अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि अनुसरण गरिने दस्तावेज ART-TREES मा रहेका मुख्य विषयहरू
 - LEAF Coalition अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज (TED) मा उल्लिखित मुख्य विषयहरू

- वन कार्बन साझेदारी सहयोग (Forest Carbon Partnership Facility – FCPF) अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि अनुसरण गरिने दस्तावेज (Carbon Fund Methodological Framework) मा रहेका मुख्य विषयहरू
 - वन कार्बन साझेदारी सहयोग (Forest Carbon Partnership Facility – FCPF) अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज (ERPD) मा उल्लिखित मुख्य विषयहरू
 - हरित जलवायु कोष (Green Climate Fund – GCF) बाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि UNFCCC समक्ष पेश गर्नुपर्ने दस्तावेजहरू
 - पेरिस सम्झौताको धारा ६.२ र ६.४ अन्तर्गतको कार्बन व्यापार संयन्त्रबाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी प्राप्तिका लागि परियोजना बनाउँदा पालना गर्नुपर्ने दस्तावेजहरू
 - स्वेच्छिक कार्बन व्यापारका लागि परियोजना विकास गर्दा अनुसरण गरिने मापदण्डमा उल्लिखित मुख्य विषयहरू
५. यी विषयहरू एक किसिमले प्राविधिक प्रकृतिका भएको र विषयवस्तुको सूचीहरू पनि निकै लामो हुने भएकोले प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म नक्सा, तस्बिर, चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने ।
६. यस सत्रमा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू मध्ये प्रायः सबै सामग्रीहरू UNFCCC, GCF, FCPF, LEAF Coalition, Verra, Gold Standard Foundation, Plan Vivo आदि संस्थाका वेबसाइटमा उपलब्ध छन भनी जानकारी गराउने र यी मापदण्डहरूका बारेमा AI (ChatGPT, DeepSeek) को सहयोगमा नेपाली भाषामा पनि जानकारी लिन सकिने कुरा जानकारी गराउने ।
७. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।
८. सत्रका विषयवस्तुहरूको प्रस्तुति र छलफलका आधारमा स्पष्ट भईसकेपछि सहभागीहरू समक्ष निम्न प्रश्नहरू गरी सहभागीको बुझाइलाई आधार मानी सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
- उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजहरू बनाउन के के मापदण्डहरू अनुसरण गर्न सकिने रहेछ ?
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको लागि नेपालले हालसम्म बनाएका दस्तावेजहरूको नाम के रहेछ ?
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको लागि नेपालले हालसम्म बनाएका दस्तावेजहरूमा मुख्य रूपमा के विषयहरू उल्लेख गरिएको रहेछ ?
९. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने ।

रेडप्लस परियोजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा अनुसरण गरिने दस्तावेजहरू (सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि कुनै पनि उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न चाहने देशहरूले भुक्तानी प्रदान गर्ने निकाय वा संस्थाको रूपमा रहेको बहुपक्षीय संयन्त्र (जस्तै: LEAF Coalition, FCPF, GCF, UNFCCC/Art 6.4 Supervisory Body, VCS Secretariate आदि) ले तर्जुमा गरेका मापदण्डहरू मा निर्धारित प्रकृत्याको अवलम्बन वा पालना गरी उत्सर्जन न्यूनीकरणका लागि आवश्यक दस्तावेजहरू बनाउनु पर्दछ। यस्ता दस्तावेजहरू (जस्तै: Standards, Procedures, Tools, Guidelines, Methodologies आदि) का नाम बहुपक्षीय संयन्त्रहरूले आ-आफ्नै किसिमले राखेका हुन्छन्।
- LEAF Coalition अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि ART ले विकास गरेको TREES मा उल्लिखित प्रकृत्या अवलम्बन गर्नु पर्दछ। यो मापदण्डलाई ART-TREES भन्ने गरिन्छ र यस मापदण्डको अनुसरण गरी बनाएको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजलाई TREES Registration Document (TRD) भन्ने गरिन्छ। नेपालले बाग्मती, गण्डकी र लुम्बिनीमा सञ्चालन गर्ने उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज (TRD) यसै ART-TREES अनुसरण गरेर बनाएको छ।
- विश्व बैंकको वन कार्बन साझेदारी सहयोग (Forest Carbon Partnership Facility – FCPF) अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि FCPF ले विकास गरेको FCPF Carbon Fund Methodological Framework मा उल्लिखित प्रकृत्या अवलम्बन गर्नु पर्दछ। यो मापदण्डलाई Methodological Framework भन्ने गरिन्छ र यस मापदण्डको अनुसरण गरी बनाएको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेजलाई Emission Reduction Program Document (ERPD) भन्ने गरिन्छ। नेपालले तराई भूपरिधिका १३ वटा जिल्लामा सञ्चालन गर्ने उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज (ERPD) यसै Methodological Framework अनुसरण गरेर बनाएको छ।
- हरित जलवायु कोष (Green Climate Fund – GCF) बाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि GCF ले विकास गरेको Simplified Approval Process for REDD+ (REDD+ SAP Technical Guidelines) मा उल्लिखित शर्तहरूको पालना गरी प्रस्तावना तयार गरेको हुनु पर्दछ। GCF बाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी प्राप्तिका लागि एकातर्फ GCF मा Accredited Entities (AEs) and National Designated Authorities (NDAs) ले मात्र प्रस्तावना पेश गर्न पाउँछन् भने अर्कोतर्फ यस्तो प्रस्तावना पेश गर्नका लागि UNFCCC को सचिवालय समक्ष रेडप्लसका सन्दर्भमा तयार गर्नुपर्ने सबै दस्तावेजहरू राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (NRS), राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली (NFMS), वन क्षेत्रको अधारविन्दु (FRL/FREL), मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण (MRV), सुरक्षा मापदण्डको सूचना प्रणाली (SIS), सुरक्षा मापदण्ड पालना गरेको संक्षिप्त प्रतिवेदन (SOI) पेश गरेको हुनु पर्दछ। नेपालले यी मध्ये प्रायः सबै दस्तावेज बनाएको भएपनि GCF समक्ष रेडप्लसको नतिजामा आधारित भुक्तानीका लागि प्रस्ताव पेश गरेको छैन।

५. पेरिस सम्झौताको धारा ६.२ दुई देश बीचको सहकार्य अवधारणा (Cooperative Approach) अनुसार र ६.४ अन्तर्गतको कार्बन व्यापार संयन्त्र (Paris Agreement Crediting Mechanism – PACM) बाट रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि पनि उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रस्ताव पेश गर्न सकिन्छ । धारा ६.२ अन्तर्गत पेरिस सम्झौताको दुई वा सो भन्दा बढी पक्ष राष्ट्रहरूले स्वेच्छीक समन्वय गरी एक राष्ट्रले मापदण्ड र प्रकृया पुरा गरी रेडप्लस कार्यक्रम कार्यान्वयन गरी कटौती गरेको परिमाण (जसलाई Internationally Transferred Mitigation Outcomes- ITMOs भनिन्छ) अर्को राष्ट्रलाई Corresponding Adjustment को अवधारणा अनुरूप दोहोरो गणना र दाबी नगर्ने शर्तनामा गरी (Authorization) सोही अनुरूप समायोजन गरी बिक्री गर्न सक्दछ । यद्यपि यस संयन्त्र अन्तर्गत रेडप्लस परियोजनाहरू सञ्चालन गर्ने कार्य सुरु भई सकेको छैन । यसै गरी सम्झौताको दफा ६.४ अनुसार PACM सञ्चालन गर्ने Supervisory Body समक्ष परियोजना प्रस्ताव पेश गर्नका लागि Accredited Entities (AEs) and National Designated Authorities (NDAs) ले आफै वा यसबाट (Authorization) अनुमति पाएको निकाय वा संस्था हुनु पर्दछ । PACM सञ्चालन गर्ने Supervisory Body समक्ष परियोजना प्रस्ताव पेश गर्नका लागि Supervisory Body ले बनाएका Standards, Procedures, Tools, Guidelines पालना गर्नु पर्दछ ।
६. यसैगरी स्वेच्छिक कार्बन व्यापार (Voluntary Carbon Market – VCM) अन्तर्गत पनि स-साना वन क्षेत्रहरू वा कृषि वनहरूलाई आधार बनाई कार्बन व्यापार परियोजनाहरू तर्जुमा गर्ने गरिन्छ र यसका लागि Voluntary Carbon Standards – VCS अनुसरण गरी परियोजनाको दस्तावेज बनाईन्छ ।
७. स्वेच्छिक कार्बन व्यापारका लागि Verra ले विकास गरेको Jurisdictional and Nested REDD+ (JNR) Framework वा Gold Standard Foundation विकास गरेको Gold Standard वा Plan Vivo ले विकास गरेको Plan Vivo Carbon Standard (PV Climate)/Plan Vivo Biodiversity Standard (PV Nature) जस्ता विभिन्न मापदण्डहरू प्रयोग वा अनुसरण गरेर स-साना कार्बन व्यापार परियोजनाहरूको विकास र कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ ।
८. यसरी यहाँ उल्लिखित रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि प्रस्ताव तयारी पेश गर्दा तथा कार्यान्वयन गर्दा पालना गर्नुपर्ने मापदण्डहरू र सो अनुसार तयार गरिने उत्सर्जन न्यूनीकरणका दस्तावेजहरूमा के कस्ता विषयहरू उल्लिखित छन् भन्ने बारेमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूले UNFCCC, GCF, FCPF, LEAF Coalition, Verra, Gold Standard Foundation, Plan Vivo आदि संस्थाका वेबसाइटमा उपलब्ध दस्तावेजहरू अध्ययन गर्नु उपयोगी हुन्छ ।

मुख्य सन्देश

- नतिजामा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरूको दस्तावेज र मापदण्ड कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने संस्थाहरू फरक हुन सक्दछ। यद्यपि दस्तावेज र मापदण्डहरू मुलभुत आशयमा भिन्नता हुँदैन। ति दस्तावेज र मापदण्डहरू UNFCCC ले निर्दिष्ट गरेका मापदण्डहरूसँग मिलाउन भएको हुनु पर्दछ।
- रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी प्राप्त गर्न विभिन्न बहुपक्षीय संयन्त्रहरू (जस्तै LEAF, FCPF, GCF, आदि) ले तयार गरेका मापदण्ड र प्रक्रियाहरूको पालना गर्नु पर्दछ। प्रत्येक भुक्तानी प्रदान गर्ने संस्था वा संयन्त्रको आ-आफ्नै मापदण्ड (जस्तै ART-TREES, FCPF Methodological Framework, GCF Guidelines) छ, जसको अनुसारमा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज (जस्तै TRD, ERPD) तयार गर्नुपर्छ।
- स्वेच्छिक कार्बन बजार (Voluntary Carbon Market – VCM) अन्तर्गतका दस्तावेज र मापदण्डहरू पनि मापदण्डहरू तयार गर्ने संस्थाहरू (Crediting Standard Body) (जस्तै: Verra, Gold Standard Foundation, Plan Vivo, ACR, CAR) अनुसार फरक हुन सक्दछ।
- सबै मापदण्डहरू र संस्थाहरूबाट कार्यान्वयन भएको रेडप्लस (र अन्य उत्सर्जन न्यूनीकरण) कार्यक्रमहरूको अन्तिम लक्ष्य भनेको गुणस्तरीय र निष्ठापूर्ण कार्बन क्रेडिट उत्पादन (Generate) गर्नु हो र पेरिस सम्झौताले निर्धारण गरेको जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका विश्वव्यापी लक्ष्य हासिल गर्न योगदान गर्नु हो।
- पेरिस सम्झौताको धारा ६.२ दुई देश बीचको सहकार्य अवधारणा (Cooperative Approach) अनुसार र ६.४ अन्तर्गतको कार्बन व्यापार संयन्त्र (Paris Agreement Crediting Mechanism – PACM) बाट पनि रेडप्लस अन्तर्गत नतिजामा आधारित भुक्तानी (REDD+ Result-based Payment) प्राप्तिका लागि उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिन्छ, यद्यपि यि संयन्त्रहरू अन्तर्गत रेडप्लस परियोजनाहरू कार्यान्वयन सुरु भई सकेको छैन।
- उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरू सफलतापूर्वक डिजाइन र कार्यान्वयन गर्न विभिन्न मापदण्ड, दस्तावेजीकरण र प्रक्रियाहरूको जानकारी र आवश्यकता रहेको छ।

सत्र ११:

रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट योजना

१. पृष्ठभूमि/परिचय

रेडप्लस कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट भन्नाले वन क्षेत्रबाट हुने कार्बन उत्सर्जन घटाउने क्रियाकलापहरूमा योगदान गरेको परिणामस्वरूप प्राप्त हुने मौद्रिक तथा गैरमौद्रिक लाभलाई ती परिणामहरू हासिल गर्न योगदान गर्ने सम्बन्धित सरोकारवालाहरू बीच वितरण गर्ने प्रक्रियालाई जनाउँछ। रेडप्लसमा लाभको बाँडफाँटलाई वन कार्बनको व्यवसायीकरणबाट प्राप्त हुने मौद्रिक लाभ वितरणको बारेमा सरोकारवालाहरू बीच भएको सम्झौताको रूपमा पनि परिभाषित गर्न सकिन्छ। लाभको न्यायोचित बाँडफाँटको लक्ष्य भनेको वन संरक्षण र वनको दिगो व्यवस्थापनमा संलग्न सबै पक्षहरू, जस्तै आदिवासी जनजाति समुदायका प्रथाजनित संस्थाहरू, स्थानीय समुदाय तथा वन उपभोक्ता समूहहरू, विभिन्न तहका सरकारी निकायहरू र वनमा आश्रित विपन्न तथा सड्कटासन्न समुदायहरूलाई पहिचान गरी लाभ वितरण गर्ने निष्पक्ष र प्रभावकारी व्यवस्था सिर्जना गर्नु हो, जसले रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा उनीहरूको सहभागिता र योगदानलाई प्रोत्साहित गर्न र रेडप्लसको लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त गर्न मद्दत गर्दछ।

लाभको बाँडफाँटको प्रक्रियामा लक्षित लाभार्थी अर्थात् लाभ पाउनेहरू को हुन् भनेर स्पष्ट रूपमा पहिचान गरिएको हुनु पर्दछ, जसमा आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, सरकारी निकायहरू र अन्य वनमा आश्रित पक्षहरू समावेश हुन सक्छन्। रेडप्लसबाट प्राप्त लाभहरू वित्तीय तथा आर्थिक स्रोत भुक्तानीहरूमा मात्र सीमित हुँदैनन्। रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गरेका कारण वनको दिगो व्यवस्थापन, वन स्रोतहरूमा पहुँच वृद्धि, जीविकोपार्जनमा सुधार, जैविक विविधताको संरक्षण, क्षमता विकास जस्ता गैर-मौद्रिक लाभहरू पनि प्राप्त हुन सक्छन्।

रेडप्लसबाट प्राप्त मौद्रिक लाभको बाँडफाँटका लागि सरकारले नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाहरू गरी स्पष्ट संस्थागत संयन्त्रहरूको स्थापना गर्नु पर्ने हुन्छ र यस्तो संयन्त्रले न्यायोचितता, प्रभावकारिता, योगदान, स्थानीय सन्दर्भ तथा परिवेश आदि कुराहरू मध्यनजर गर्दै लाभको बाँडफाँट र सरल रूपमा प्रवाह हुने संयन्त्रको स्थापना र सञ्चालन गर्नु पर्ने हुन्छ। यस्तो संयन्त्रले सरोकारवालाहरूलाई समयमा नै जानकारी प्रवाह गर्ने र पारदर्शिता कायम गर्ने कुरामा विशेष ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ।

नेपालले FCPF र LEAF Coalition बाट र भविष्यमा यस्तै किसिमका अन्य संयन्त्रबाट प्राप्त मौद्रिक लाभको बाँडफाँटका लागि सहभागितामूलक रूपमा “लाभको बाँडफाँट योजना” (Benefits Sharing Plan – BSP) तर्जुमा गरेको छ। यसको वैधताका लागि नेपालको वन ऐन २०७६ र वन नियमावली २०७९ मा विभिन्न कानूनी व्यवस्थाहरू गरिएका छन्, जस अनुसार रेडप्लस लगायतका उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट प्राप्त लाभको ८० प्रतिशत रकम कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरणमा योगदान गर्ने समुदाय र निकायहरूमा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिएको छ। उक्त व्यवस्थाको अभ्यास सुरु भएपछि लाभको बाँडफाँट संयन्त्र र प्रकृत्यामा सुधार गर्नुपर्ने विषयहरू पहिचान हुने छन्।

रेडप्लस लगायतका उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत लाभको बाँडफाँटका विषयमा नै समुदायको बढी चासो हुने भएकोले समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा रेडप्लसका सन्दर्भमा लाभको बाँडफाँटको अवधारणा, लाभका प्रकार र लाभ प्रवाह संयन्त्रका बारेमा स्पष्ट जानकारी भई क्षमता विकास गर्न आवश्यक भएकोले यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँटको अवधारणा वर्णन गर्न ।
- रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट प्राप्त हुने लाभका प्रकारहरू बताउन ।
- FCPF र LEAF Coalition अन्तर्गत सञ्चालित रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट प्राप्त हुने लाभ बाँडफाँटका लागि बनाईएको योजनामा उल्लेख भएका लाभग्राही छनौट तथा वर्गीकरणका आधार, लाभ बाँडफाँटका आधार, लाभका किसिम, लाभमा पहुँचका लागि पूर्वशर्तहरू, लाभ वितरणका निर्णय प्रकृया तथा संरचना तथा अनुगमन लगायतका मुख्य मुख्य कुराहरू वर्णन गर्न ।
- नेपालको वन ऐन २०७६ र वन नियमावली २०७९ मा लाभको बाँडफाँटका विषयमा गरिएका व्यवस्थाहरू मध्ये लाभको प्रतिशत र अन्य मुख्य कुराहरू बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- समूह कार्य
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- लाभको बाँडफाँटको अवधारणा, लाभका प्रकारहरू, FCPF र LEAF Coalition अन्तर्गतको रेडप्लस कार्यक्रमका लागि बनाईएको लाभको बाँडफाँट योजनाका मुख्य विशेषताहरू र वन ऐन २०७६ एवं वन नियमावली २०७९ मा लाभको बाँडफाँटका विषयमा गरिएका व्यवस्थाहरू सहितको प्रस्तुति सामग्री
- समूह कार्यका लागि सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट भनेको के हो ?
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट कति प्रकारका लाभहरू प्राप्त हुन सक्छन् ?
 - गैर-कार्बन तथा गैर-मौद्रिक लाभ भनेको कस्ता लाभहरू हुन् ?
 - लाभको बाँडफाँट गर्दा मुख्य लाभग्राही को हुन सक्छन् ?
 - लाभको बाँडफाँटका विषयमा वन नियमावली २०७९ मा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू के के हुन् ?
३. यी विषयहरूका बारेमा सहभागीहरूमा धेरै जानकारी नहुन सक्छ । त्यसैले सहभागीहरूबाट पर्याप्त अनुभव तथा अवधारणा नआउन पनि सक्छ । तथापि, सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले भनेका अनुभव र लाभको बाँडफाँटका विषयको अवधारणा तथा व्यवस्थाहरूका बीचमा मेल खान्छ वा खाँदैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
४. उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँटका बारेमा निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:
 - रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँटको अवधारणा
 - विश्व बैंकको FCPF अन्तर्गत TAL को Emission Reduction Program अन्तर्गत तर्जुमा गरिएको लाभको बाँडफाँट योजनाका मुख्य विशेषता वा व्यवस्थाहरू
 - लिफ साझेदारीता (Leaf Coalition) अन्तर्गतको Emission Reduction Program अन्तर्गतका लागि तर्जुमा गरिएको लाभको बाँडफाँट योजनाका मुख्य विशेषता वा व्यवस्थाहरू
 - वन ऐन २०४९ र वन नियमावली २०७९ मा गरिएको वन विकास कोष सम्बन्धी व्यवस्था
 - वन कार्बन बिक्रीबाट प्राप्त लाभको बाँडफाँट र सदुपयोगका क्षेत्रहरूका सम्बन्धमा वन नियमावली २०७९ मा गरिएको व्यवस्था
 - समुदायले प्राप्त गर्ने लाभमा वनमा आश्रित र विपन्न वर्गको पहुँचसम्बन्धी व्यवस्था (वन ऐन २०४९, वन नियमावली २०७९ र सामुदायिक वनको मार्गदर्शन २०८१ अनुसार)
 - रेडप्लसबाट प्राप्त वित्तीय लाभ प्राप्तिका लागि स्थानीय समुदायको रूपमा रहेका वन उपभोक्ता समूह, आदिवासी जनजातिका प्रथाजनित संस्था र अन्य लाभग्रीहरूले पुरा गर्नुपर्ने मापदण्ड ।
५. यी विषयहरू एक किसिमले प्रकृयागत विषयहरू भएकोले प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने ।
६. यस सत्रमा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू मध्ये लाभको बाँडफाँटको अवधारणाका विषयमा FCPF को वेबसाइटमा FCPF guidance note on benefit-sharing for ER programmes नामक दस्तावेज उपलब्ध रहेको र FCPF अन्तर्गत TAL को Emission Reduction Program का लागि तर्जुमा गरिएको लाभको बाँडफाँट योजना भविष्यमा वेबसाइटमा पनि उपलब्ध हुन सक्ने छन भनी जानकारी गराउने ।

७. रेडप्लसको लाभ बाँडफाँटका विषयमा छलफल चलाउँदा मौद्रिक र गैरमौद्रिक दुवै लाभमा ध्यान दिनु पर्ने र समुदायमा मौद्रिक लाभको आकांक्षा बढाउने सन्देश लैजान नहुने कुरातर्फ विशेष ध्यान दिनु पर्ने ।
८. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।

समूह कार्य

९. प्रस्तुति र छलफल सकिएपछि लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणलाई समेत मध्यनजर राख्दै सहभागीहरूलाई दुई समूहमा विभाजन गरी निम्न विषयमा ४५ मिनेट सम्ममा छलफल र लिखित प्रस्तुति तयारी गरी प्रस्तुति गर्न अनुरोध गर्ने ।

समूह १	समूह २
<p>जिम्मेवारी:</p> <ul style="list-style-type: none"> • लाभको बाँडफाँटका विषयमा प्रस्तोताबाट प्रस्तुत गरिएका विषयहरू मध्ये सबै भन्दा सबल पक्ष र कमजोर पक्ष पहिचान गर्ने । • लाभको बाँडफाँटमा छुट्टा नहुने लाभग्राहीको सूची तयार गर्ने । • रेडप्लसको लाभमा पहुँच प्राप्त गर्नको लागि समुदायले गर्नुपर्ने तयारीका कार्यहरूको सूची तयार गर्ने । 	<p>जिम्मेवारी:</p> <ul style="list-style-type: none"> • वन उपभोक्ता समूह र प्रथाजनित संस्थाहरूले रेडप्लसबाट प्राप्त लाभको आ-आफ्ना समुदाय भित्र न्यायोचित बाँडफाँट गरी सदुपयोग गर्नका लागि समुदायभित्र के कस्ता योजना हुनु पर्छ भनी छलफल गरी बढीमा २ पेजको नमुना योजना बनाउने ।

१०. प्रत्येक समूहलाई समूह कार्यका लागि माथि तालिकामा उल्लिखित सामग्री प्रिन्ट गरी उपलब्ध गराउने ।
११. समूह कार्य सकिएपछि प्रत्येक समूहलाई १० मिनेटको समय दिएर समूह कार्यको विश्लेषणको नतिजालाई ग्यालरी वाक विधिबाट प्रस्तुत गर्न लगाई संक्षिप्त छलफल चलाउने ।
१२. समूह प्रस्तुति र छलफल सकिए पछि यस सत्रका क्रममा नबुझिएको कुनै विषयवस्तु भएमा थप प्रष्ट पाउँदै सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी केही सहभागीको बुझाइका आधारमा सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट भनेको के रहेछ ?
 - उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट कति प्रकारका लाभहरू प्राप्त हुन सक्ने रहेछन् ?
 - गैर-कार्बन तथा गैर-मौद्रिक लाभ भनेको कस्ता लाभहरू रहेछन् ?
 - लाभको बाँडफाँट गर्दा मुख्य लाभग्राही को हुन सक्दा रहेछन् ?
 - लाभको बाँडफाँटका विषयमा वन नियमावली २०७९ मा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू के के रहेछन् ?
१३. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने ।

रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट योजना

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

१. रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुको एउटा मुख्य उद्देश्य नतिजामा आधारित भुक्तानी प्राप्त गरी त्यस भुक्तानी तथा लाभको बाँडफाँट गर्नु हो ।
२. रेडप्लस कार्यक्रममा लाभको बाँडफाँट भन्नाले वन क्षेत्रबाट हुने कार्बन उत्सर्जन घटाउने क्रियाकलापहरूमा योगदान गरेको परिणामस्वरूप प्राप्त हुने मौद्रिक तथा गैरमौद्रिक लाभलाई ती परिणामहरू हासिल गर्न योगदान गर्ने सम्बन्धित सरोकारवालाहरू बीच वितरण गर्ने प्रक्रियालाई जनाउँछ ।
३. रेडप्लसमा लाभको बाँडफाँटलाई वन कार्बनको व्यवसायीकरणबाट प्राप्त हुने मौद्रिक लाभ वितरणको बारेमा सरोकारवालाहरू बीच भएको सम्झौताको रूपमा पनि परिभाषित गर्न सकिन्छ ।
४. लाभको बाँडफाँटको लक्ष्य भनेको वन संरक्षण र वनको दिगो व्यवस्थापनमा संलग्न सबै पक्षहरू, जस्तै आदिवासी जनजाति समुदायका प्रथाजनित संस्थाहरू, स्थानीय समुदाय तथा वन उपभोक्ता समूहहरू, विभिन्न तहका सरकारी निकायहरू र वनमा आश्रित विपन्न तथा सङ्कटासन्न समुदायहरूलाई पहिचान गरी लाभ वितरण गर्ने निष्पक्ष र प्रभावकारी व्यवस्था सिर्जना गर्नु हो, जसले रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा उनीहरूको सहभागिता र योगदानलाई प्रोत्साहित गर्न र रेडप्लसको लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त गर्न मद्दत गर्दछ ।
५. लाभार्थीहरूको पहिचान: लाभको बाँडफाँटको प्रक्रियामा लक्षित लाभार्थी अर्थात् लाभ पाउनेहरू को हुन् भनेर स्पष्ट रूपमा पहिचान गरिएको हुनु पर्दछ, जसमा आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, सरकारी निकायहरू र अन्य वनमा आश्रित पक्षहरू समावेश हुन सक्छन् ।
६. लाभ बाँडफाँटका आधार: राष्ट्रिय परिवेश, वन व्यवस्थापनमा सहभागी संस्था र समुदाय र उनीहरूको वन व्यवस्थापन र संरक्षणमा ऐतिहासिक योगदान, रेडप्लस कार्यक्रम क्षेत्रमा आदिवासी जनजातिको अवस्था, आर्थिक तथा सामाजिक परिवेशलाई ध्यानमा राखी लाभ बाँडफाँटका धेरै आधारहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ । योगदानमा आधारित, आवश्यकतामा आधारित, सामाजिक न्याय र अधिकारका सिद्धान्तमा आधारित रही वा यी सबैको सम्मिश्रण गरी समावेशी र न्यायोचित आधार र शर्तहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ । लाभको न्यायोचित बाँडफाँट पूर्वशर्त भएकोले विद्यमान कानूनी प्रावधान, वन व्यवस्थापनमा परम्परागत ज्ञान र प्रथाजनित अभ्यासलाई समेत सम्बोधन हुने गरी लाभ बाँडफाँटका आधारहरू निर्धारण गर्नु पर्दछ ।
७. रेड प्लसबाट लाभ परिभाषित गर्ने: मूलतः रेडप्लसबाट कार्बन र गैर कार्बन लाभहरू प्राप्त हुन्छ । कार्बन बापत उपलब्ध हुने लाभहरू मौद्रिक तथा गैर मौद्रिक लाभको रूपमा वितरण गर्न सकिन्छ । रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गरेका कारण वनको दिगो व्यवस्थापनमा सुधार, वन स्रोतहरूमा पहुँच वृद्धि, जीविकोपार्जनमा सुधार, जैविक विविधताको संरक्षण, क्षमता अभिवृद्धि, वन क्षेत्रको सुशासन तथा संस्थागत विकास जस्ता गैर-कार्बन लाभहरू पनि प्राप्त हुन सक्छन् ।

८. संयन्त्र स्थापना: रेडप्लसबाट प्राप्त मौद्रिक लाभको बाँडफाँटका लागि सरकारले नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाहरू गरी स्पष्ट संस्थागत संयन्त्रहरूको स्थापना गर्नु पर्ने हुन्छ र यस्तो संयन्त्रले न्यायोचितता, प्रभावकारिता, योगदान, स्थानीय सन्दर्भ तथा परिवेश आदि कुराहरू मध्यनजर गर्दै लाभको बाँडफाँट र सरल रूपमा प्रवाह हुने संयन्त्रको स्थापना र सञ्चालन गर्नु पर्ने हुन्छ। यस्तो संयन्त्रले सरोकारवालाहरूलाई समयमा नै जानकारी प्रवाह गर्ने र पारदर्शिता कायम गर्ने कुरामा विशेष ध्यान दिनु पर्ने हुन्छ।
९. नेपालले FCPF र LEAF Coalition बाट र भविष्यमा यस्तै किसिमका अन्य संयन्त्रबाट प्राप्त मौद्रिक लाभको बाँडफाँटका लागि सहभागितामूलक रूपमा "लाभको बाँडफाँट योजना" (Benefits Sharing Plan – BSP) तर्जुमा गरेको छ।
१०. लाभको बाँडफाँट योजनाको वैधताका लागि नेपालको वन ऐन २०७६ र वन नियमावली २०७९ मा विभिन्न कानूनी व्यवस्थाहरू गरिएका छन्, जस अनुसार रेडप्लस लगायतका उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमबाट प्राप्त लाभको ८० प्रतिशत रकम कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरणमा योगदान गर्ने समुदाय र निकायहरूमा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिएको छ (थप जानकारीका लागि वन नियमावली २०७९ को नियम १०७, ११४ र ११५ अध्ययन गर्नु आवश्यक हुन्छ)। उक्त व्यवस्थाको अभ्यास सुरु भएपछि लाभको बाँडफाँट संयन्त्र र प्रकृत्यामा सुधार गर्नुपर्ने विषयहरू पहिचान हुने छन्।
११. रेडप्लस लगायतका उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत लाभको बाँडफाँटका विषयमा नै समुदायको बढी चासो हुने भएकोले समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा रेडप्लसका सन्दर्भमा लाभको बाँडफाँटको अवधारणा, लाभका प्रकार र लाभ प्रवाह संयन्त्रका बारेमा स्पष्ट जानकारी भई क्षमता विकास गर्नु आवश्यक हुन्छ।

मुख्य सन्देश

- लाभांश वितरण योजना सबै सरोकारवालाहरूको सहमतिमा तयार गरिने र लाभ वितरण प्रक्रिया निर्देशन गर्ने एक महत्त्वपूर्ण दस्तावेज हो।
- लाभ वितरणका सिद्धान्तहरू प्रभावकारिता (Effectiveness), कुशलता (Efficiency), र समता (Equity) मा आधारित हुनुपर्छ।
- रेडप्लसको प्रमुख उद्देश्य नतिजामा आधारित भुक्तानी प्राप्त गरी त्यसलाई न्यायोचित रूपमा बाँडफाँट गर्नु हो। यसअन्तर्गत कार्बन उत्सर्जन घटाउने गतिविधिबाट प्राप्त कार्बन र गैर-कार्बन (जस्तै वन व्यवस्थापनमा सुधार, सुशासन र जीविकोपार्जनमा सुधार, जैविक विविधता संरक्षण) दुवै प्रकारका लाभहरू समावेश छन्। कार्बन बापत उपलब्ध हुने लाभलाई मौद्रिक र गैर मौद्रिक (वस्तु र सेवा) को रूपमा वितरण गर्न सकिन्छ।
- लाभ वितरणका आधारहरू योगदान, आवश्यकता, सामाजिक न्याय, ऐतिहासिक भूमिका, र स्थानीय परिवेशलाई ध्यानमा राखी न्यायोचित बाँडफाँट गर्नुपर्छ।
- वन ऐन, २०७६ को दफा ४४ र ४५ तथा वन नियमावली, २०७९ को नियम १०७ देखि ११७ ले कार्बन लाभ बाँडफाँट र वन विकास कोषको संचालनको व्यवस्था गरेको छ। नेपालको वन ऐन र नियमावलीअनुसार प्राप्त लाभको ८०% समुदाय र योगदानकर्ता निकायहरूलाई दिने तथा यसको लागि पारदर्शी र प्रभावकारी संयन्त्र स्थापना गर्नुपर्ने छ।

- आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, सरकारी निकाय, वनमा आश्रित विपन्न समुदाय लगायत वन संरक्षणमा योगदान पुर्याउने सबै पक्षहरू लाभार्थी हुन्।
- लाभार्थी समूहहरू र LEAF ER कार्यक्रमका अन्य गतिविधिहरू बीच कोष वितरणको स्पष्ट प्रवाह प्रणाली लाभांश वितरण योजनामा प्रस्ताव गरिएको छ।
- वार्षिक योजना (DFO द्वारा) र लगानी योजना (वन व्यवस्थापन समूहद्वारा) बनाउनु लाभ प्राप्तिको पूर्वशर्त रहेको छ।
- संस्थागत व्यवस्था, कोष प्रवाह प्रणाली, र धेरै लाभार्थी समूहहरूको उपस्थितिले लाभ बाँडफाँट आफैमा चुनौतीपूर्ण छ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री

- www.forestcarbonpartnership.org/sites/default/files/documents/fcpf_guidance_note_on_benefit_sharing_for_er_programs_version_4_november_2024_english.pdf
- Draft Benefit Sharing Plan – FCPF ER Program
- Draft Benefit Sharing Plan – LEAF Coalition ER Program
- Forest Act, 2019 and Forest Regulation, 2022

तालिम पुस्तिका: रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

चौथौ दिन

- १२ रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवाल र भूमिकाहरू
- १३ रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्ड
- १४ रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति
- १५ रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरण

सत्र १२:

रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवाल र भूमिकाहरू

१. पृष्ठभूमि/परिचय

वन तथा जैविक विविधता लगायतका भूमि, क्षेत्र र प्राकृतिक स्रोतहरूमाथि आदिवासी जनजाति समुदायको अधिकार सुनिश्चितताका लागि आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (आइएलओ) को महासन्धि नं. १६९ र आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र (युएनड्रिप), २००७ निकै महत्वपूर्ण मानिन्छन्।

आइएलओ महासन्धि नं. १६९ र युएनड्रिपमा आदिवासी जनजातिको भूमिसँगको सम्बन्धलाई सम्मान गर्नु पर्ने, आदिवासी जनजातिको ऐतिहासिक भूमिको मान्यता र संरक्षण गर्नुपर्ने, ऐतिहासिक भूमिहरूको पहिचान र स्वामित्वको प्रत्याभूति गर्नुपर्ने, आदिवासी जनजातिको भूमिको अधिकारको परम्परागत हस्तान्तरण प्रक्रियाहरूलाई मान्यता दिनुपर्ने र आदिवासी जनजातिको भूमिमाथि बिना अनुमति प्रवेश, अतिक्रमण वा प्रयोगलाई रोक्न पर्याप्त कानूनी उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने, आदिवासी जनजाति बसोबास गर्ने भूमिहरूको राज्यले संरक्षण गर्नुपर्ने, प्राकृतिक स्रोतमाथिको आदिवासी जनजातिको अधिकार सुरक्षित गर्ने र प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोगमा सहभागी हुने व्यवस्थाहरू गरिएका छन्।

नेपाल सरकारले सन् २००७ मा नै आइएलओ महासन्धि नं. १६९ को अनुमोदन (Ratify) र युएनड्रिप लाई सहमति (Endorse) गरी सकेको छ। ती महासन्धि र घोषणापत्र देशको परिवेश सुहाउँदो तरिकाले राष्ट्रिय नीति तथा कानूनमा समावेश गर्दै कार्यान्वयन गर्ने भनी नेपालको सर्वोच्च अदालतको निर्देशात्मक आदेश भएकोले यी प्रावधानहरू रेडप्लस कार्यक्रममा पनि अवलम्बन गर्नु पर्ने राष्ट्रिय दायित्व हुन्छ।

जैविक विविधता महासन्धि १९९२ मा गरिएको व्यवस्था अनुसार राज्यले जैविक विविधतासँग सम्बन्धित आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको प्रथाजनित अभ्यास र परम्परागत सांस्कृतिक अभ्यासको संरक्षण गर्नुपर्ने, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको जैविक विविधतासँग सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान, सिर्जना र अभ्यास एवं जीवन पद्धतिको सम्मान र प्रवर्धन गर्नुपर्ने, र आनुवंशिक स्रोतमा पहुँच प्रदान गर्नु भन्दा पहिला सम्बन्धित आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको समेत पूर्वसूचित सहमति लिनुपर्ने व्यवस्थाहरू गरिएका छन्।

नेपालको संविधानमा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन गर्दा र सोबाट प्राप्त लाभ बाँडफाँट गर्दा स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार प्रदान गर्ने, कुनैपनि विकासका कार्यहरूमा पूर्वसूचित सहमतिको सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने, आदिवासी जनजातिको पहिचान सहित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयहरूमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने र अल्पसंख्यक समुदायलाई आफ्नो पहिचान कायम राखी सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार प्रयोगको अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको सन् २०१० मा सम्पन्न १६औँ सम्मेलनले पारित गरेको क्यानकुन सम्झौतामा समावेश गरिएको सुरक्षा मापदण्ड अनुसार रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारको सम्वर्द्धन र सम्मान गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

त्यसैगरी वनको दिगो व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायका रूपमा रहेका वन उपभोक्ता समूहका साथै आदिवासी जनजाति समुदायका प्रथाजनित संस्थाका अभ्यासहरू र परम्परागत ज्ञानको पनि उल्लेखनीय भूमिका रहेको हुन्छ। त्यसैले रेडप्लस कार्यक्रमले एकातर्फ यी अभ्यास र परम्परागत ज्ञानको सम्मान तथा प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ भने अर्कोतर्फ रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायलाई कुनै हानी पुर्याउन नहुने र कुनै हानी पुग्न गएमा सोको समाधान हुनुपर्ने मापदण्डहरू विद्यमान रहेका छन्। यी विषयहरूमा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम लागू भएको समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा पर्याप्त ज्ञान र क्षमता विकासका लागि यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- आइएलओ महासन्धि नं. १६९ र आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र (युएनड्रिप), २००७ मा प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजातिको अधिकारका विषयमा गरिएका केही मुख्य व्यवस्थाहरूको सूची भन्न।
- जैविक विविधता महासन्धि १९९२ मा जैविक विविधतामाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका विषयमा गरिएका केही मुख्य व्यवस्थाहरू बताउन।
- नेपालको संविधानमा प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका विषयमा गरिएका केही मुख्य व्यवस्थाहरू व्याख्या गर्न।
- रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवाल र भूमिकाहरू वर्णन गर्न।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरण विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- समूह कार्य
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका बारेमा आइएलओ महासन्धि नं. १६९, युएनड्रिप २००७, जैविक विविधता महासन्धि १९९२ र नेपालको संविधानमा गरिएका मुख्य व्यवस्था सहित प्रस्तुति सामग्री
- समूह कार्यका लागि सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका बारेमा आइएलओ महासन्धि नं. १६९, युएनड्रिप २००७, जैविक विविधता महासन्धि १९९२ मा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू के के हुन् ?
 - प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका बारेमा नेपालको संविधानमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू के के हुन् ?
 - रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवालहरू के हुन सक्छन् ?
३. सहभागीहरूलाई मेटा कार्ड र मार्कर पेन उपलब्ध गराई रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवालहरू मध्ये कुनै एउटा/एउटा सवाल लेख्न लगाई उक्त सवालहरू सबैले देख्ने ठाउँमा टाँस्ने र सो मध्ये केही सवालहरू मात्र पढ्न लगाउने ।
४. यी सवालहरू कसरी सम्बोधन हुन सक्छन् भन्ने बारेमा यो सत्र र यस पछिका सत्रहरूमा क्रमशः छलफल गरिनेछ भन्ने कुरा अवगत गराउने र प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका बारेमा भएका व्यवस्थाहरू मध्ये मुख्य रूपमा निम्न व्यवस्थाहरूका बारेमा विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
 - प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका विषयमा जैविक विविधता महासन्धि १९९२, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि नं. १६९ (ILO 169) र UNDRIP 2007 मा उल्लिखित मुख्य व्यवस्थाहरू
 - नेपालको संविधानमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको प्राकृतिक स्रोतमाथिको सामूहिक अधिकारका विषयमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू
 - वन तथा वातावरण कानूनहरूमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सामूहिक अधिकारका विषयमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू
५. वन तथा वातावरण कानूनहरूमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सामूहिक अधिकारका विषयमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू प्रस्तुत गर्दा तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न प्राथमिकता दिने ।
६. यस सत्रमा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू मध्ये सबै दस्तावेजका मूलप्रतिहरू वेबसाइटमा पनि उपलब्ध छन् भनी जानकारी गराउने ।
७. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।

समूह कार्य

८. प्रस्तुति र छलफल सकिएपछि लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणलाई समेत मध्यनजर राख्दै सहभागीहरूलाई दुई समूहमा विभाजन गरी निम्न विषयमा ४५ मिनेट सम्ममा छलफल र लिखित प्रस्तुति तयारी गरी प्रस्तुति गर्न अनुरोध गर्ने ।

समूह १	समूह २
जिम्मेवारी: <ul style="list-style-type: none"> रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति समुदायका प्रमुख सवाल, उक्त सवाल सम्बोधनका उपायहरू र आदिवासी जनजाति समुदायको भूमिका । 	जिम्मेवारी: <ul style="list-style-type: none"> रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा स्थानीय समुदायका प्रमुख सवाल, उक्त सवाल सम्बोधनका उपायहरू र स्थानीय समुदायको भूमिका

९. प्रत्येक समूहलाई समूह कार्यका लागि माथि तालिकामा उल्लिखित सामग्री प्रिन्ट गरी उपलब्ध गराउने ।
१०. समूह कार्य सकिएपछि प्रत्येक समूहलाई १० मिनेटको समय दिएर समूह कार्यको विश्लेषणको नतिजालाई ग्यालरी वाक विधिबाट प्रस्तुत गर्न लगाई संक्षिप्त छलफल चलाउने ।
११. समूह प्रस्तुति र छलफल सकिए पछि यस सत्रका क्रममा नबुझिएको कुनै विषयवस्तु भएमा थप प्रस्ट पाउँ सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी केही सहभागीको बुझाइका आधारमा सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
- प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका बारेमा आइएलओ महासन्धि नं.१६९, युएनट्रिप २००७, जैविक विविधता महासन्धि १९९२ मा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू के के रहेछन् ?
 - प्राकृतिक स्रोतमाथि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारका बारेमा नेपालको संविधानमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू के के रहेछन् ?
 - रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवालहरू के रहेछन् ?
 - रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवालहरू कसरी सम्बोधन गर्न सकिने रहेछ ?
१२. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने ।

रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका मुख्य सरोकारका सवाल र भूमिकाहरू

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

१. वन तथा जैविक विविधता लगायतका भूमि, क्षेत्र र प्राकृतिक स्रोतहरूमाथि आदिवासी जनजाति समुदायको अधिकार सुनिश्चितताका लागि आदिवासी जनजातिको अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (आइएलओ) को महासन्धि नं.१६९ र आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र (युएनड्रिप), २००७ निकै महत्वपूर्ण मानिन्छन्।
२. आइएलओ महासन्धि नं.१६९ र युएनड्रिपमा आदिवासी जनजातिको भूमिसँगको सम्बन्धलाई सम्मान गर्नु पर्ने, आदिवासी जनजातिको ऐतिहासिक भूमिको मान्यता र संरक्षण गर्नुपर्ने, ऐतिहासिक भूमिहरूको पहिचान र स्वामित्वको प्रत्याभूति गर्नुपर्ने, आदिवासी जनजातिको भूमिको अधिकारको परम्परागत हस्तान्तरण प्रक्रियाहरूलाई मान्यता दिनुपर्ने र आदिवासी जनजातिको भूमिमाथि बिना अनुमति प्रवेश (स्वतन्त्रपूर्वक पूर्वसुसूचित सहमती -FPIC), अतिक्रमण वा प्रयोगलाई रोक्न पर्याप्त कानूनी उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने, आदिवासी जनजाति बसोबास गर्ने भूमिहरूको राज्यले संरक्षण गर्नुपर्ने, प्राकृतिक स्रोतमाथिको आदिवासी जनजातिको अधिकार सुरक्षित गर्ने; प्राकृतिक स्रोतहरूको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोगमा सहभागी हुने व्यवस्थाहरू गरिएका छन्।
३. जैविक विविधता महासन्धि १९९२ र आनुवंशिक स्रोतमा पहुँच र यसको उपयोगबाट प्राप्त लाभको निष्पक्ष र समन्यायिक बाँडफाँट सम्बन्धी अभिसन्धि २०१० मा गरिएको व्यवस्था अनुसार राज्यले जैविक विविधतासँग सम्बन्धित आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको प्रथाजनित अभ्यास र परम्परागत सांस्कृतिक अभ्यासको संरक्षण गर्नुपर्ने, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको जैविक विविधतासँग सम्बन्धित परम्परागत ज्ञान, सिर्जना र अभ्यास एवं जीवन पद्धतिको सम्मान र प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने, र आनुवंशिक स्रोतमा पहुँच प्रदान गर्नु भन्दा पहिला सम्बन्धित आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको समेत पूर्वसूचित सहमति लिनुपर्ने व्यवस्थाहरू गरिएका छन्।
४. नेपालको संविधानमा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन गर्दा र सोबाट प्राप्त लाभ बाँडफाँट गर्दा स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्रधिकार प्रदान गर्ने, कुनैपनि विकासका कार्यहरूमा पूर्वसूचित सहमतिको सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने, आदिवासी जनजातिको पहिचान सहित सम्मानपूर्वक बाँच पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयहरूमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने र अल्पसंख्यक समुदायलाई आफ्नो पहिचान कायम राखी सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार प्रयोगको अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।
५. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको सन् २०१० मा सम्पन्न १६औँ सम्मेलनले पारित गरेको क्यानकुन सम्झौतामा समावेश गरिएको सुरक्षा मापदण्ड अनुसार रेडप्लस कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिता तथा उनीहरूको अधिकार तथा परम्परागत ज्ञान र प्रथाजनित अभ्यासको सम्बर्द्धन र सम्मान गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

६. त्यसैगरी वनको दिगो व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायका रूपमा रहेका वन उपभोक्ता समूहका साथै आदिवासी जनजाति समुदायका प्रथाजनित संस्थाका अभ्यासहरू र परम्परागत ज्ञानको पनि उल्लेखनीय भूमिका रहेको हुँदा नेपाल सरकारको वन नियमावली २०२२ को अनुसूची २४ अनुसार सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको वन व्यवस्थापन कार्ययोजनामा सम्बन्धित क्षेत्रमा रहेका प्रथाजनित संस्थाका अभ्यासहरू र परम्परागत ज्ञानलाई सुचीकृत गरी वन व्यवस्थापनमा अवलम्बन गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ ।

मुख्य सन्देश

- आइएलओ सन्धि १६९ र युएनड्रिप जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरूले आदिवासी जनजातिको भूमि, क्षेत्र र प्राकृतिक स्रोतमाथिको परम्परागत अधिकारलाई मान्यता र संरक्षण गर्नु पर्छ ।
- नेपालका ५९ आदिवासी जनजातिहरूले परम्परागत ज्ञान, सांस्कृतिक प्रथाहरू, र अनौपचारिक संस्थाहरू मार्फत वन व्यवस्थापनमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् र जैविक विविधता संरक्षणमा सहयोग गरेका छन् ।
- आदिवासी जनजातिको भूमि र स्रोतमाथि कुनै पनि विकास कार्य, गर्नु अघि उनीहरूको स्वतन्त्र, पूर्वसूचित र सहमति (FPIC) लिनु अनिवार्य छ ।
- जैविक विविधता सम्बन्धी आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, अभ्यास र जीवनपद्धतिको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु पर्छ ।
- रेडप्लस कार्यक्रमको योजना बनाउने र कार्यान्वयन गर्ने क्रममा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अर्थपूर्ण र सक्रिय सहभागिता हुनु पर्छ ।
- कार्यक्रमले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायलाई कुनै किसिमको हानी नपुर्याउने ग्यारेन्टी हुनुपर्छ र यदि हानी भएमा त्यसको उचित समाधानको व्यवस्था रहनु पर्छ ।

त्यसैले रेडप्लस कार्यक्रमले एकातर्फ यी अभ्यास र परम्परागत ज्ञानको सम्मान तथा प्रवर्द्धन गर्नुपर्ने हुन्छ भने अर्कोतर्फ रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायलाई कुनै हानी पुर्याउन नहुने र कुनै हानी पुग्न गएमा सोको समाधान हुनुपर्ने मापदण्डहरू विद्यमान रहेका छन् । यी विषयहरूमा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम लागूभएको समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा पर्याप्त ज्ञान र क्षमता विकास भएको हुनु पर्दछ ।

सत्र १३:

रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्ड

१. पृष्ठभूमि/परिचय

वन लगायतका प्राकृतिक स्रोतमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय एवं यी समुदायमा रहेका वनमा आश्रित विपन्न वर्ग तथा सङ्कटासन्न समुदाय जीविकोपार्जनका लागि वनमा निर्भर रहँदै आएका छन्। नेपालको सन्दर्भमा दलित समुदाय र सामाजिक रूपमा पिछडिएको एवं सिमान्तकृत समुदाय पनि जीविकाको लागि वनमा निर्भर रहेका छन्। त्यसैगरी वनको ठूलो हिस्साको दिगो व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायको रूपमा वन उपभोक्ता समूह र आदिवासी जनजाति समुदायका प्रथाजनित संस्थाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका र योगदान रहँदै आएको छ। त्यसैगरी वनको दिगो व्यवस्थापनमा महिला समूहहरूको पनि उत्तिकै उल्लेखनीय योगदान रहँदै आएको छ।

यसरी आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले एकातर्फ वनको दिगो व्यवस्थापनमा योगदान गर्दै आएको र अर्कोतर्फ वनमा जीवन निर्भर रहेकोले रेडप्लस लगायतका वनमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा यी समुदायको वन तथा प्राकृतिक स्रोतमाथिको अधिकार सुनिश्चित हुनुका साथै यी समुदायको वन माथिका कानूनी तथा प्रथाजनित अधिकारमा कुनै असर गर्नु हुँदैन भनी अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रियस्तरमा विभिन्न कानूनी व्यवस्था तथा मापदण्डहरूको व्यवस्था गरिएको छ।

यसै क्रममा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको सन् २०१० मा सम्पन्न १६औं सम्मेलनले पारित गरेको क्यानकुन सम्झौतामा रेडप्लस कार्यक्रममा पालना गर्नुपर्ने ७ वटा सुरक्षा मापदण्डहरूको व्यवस्था गरिएको छ। उक्त मापदण्डहरूले खासगरी रेडप्लस कार्यक्रम राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनसँग तालमेल खाने खालको हुनुपर्ने, रेडप्लस कार्यक्रममा सुशासन प्रवर्द्धन गरिएको हुनुपर्ने, प्रचलित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारको प्रवर्द्धन र सम्मान गरिएको हुनु पर्ने, रेडप्लसको समग्र परियोजना चक्रमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गर्नु पर्ने, रेडप्लस कार्यक्रममा वातावरणीय र सामाजिक फाइदाहरूलाई प्रवर्द्धन गरिएको हुनुपर्ने र कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरणका कार्यहरू गर्दा वातावरणीय इमान्दारिताको निष्ठापूर्वक पालना गरिएको हुनुपर्ने कुरालाई महत्व दिएको छ।

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि (UNFCCC) र पेरिस सम्झौता अनुसार रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गरी हरित जलवायु कोष (GCF) बाट नतिजामा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment -RBP) दाबी गर्नका लागि क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डको सम्बोधन र सम्मान (Address and Respect) गरिएको व्यहोरा जानकारी दिने किसिमको “Summary of Information” – SOI तयार गरी UNFCCC समक्ष पेश गर्नु पर्दछ। नेपालले पहिलो पटक सन् २०२५ मा UNFCCC समक्ष यस्तो SOI पेश गरेको छ। अन्य मापदण्ड पुरा गरेको खण्डमा नेपाल हरित जलवायु कोष (GCF) बाट नतिजामा आधारित भुक्तानी दाबी गर्न सक्षम मानिन्छ।

LEAF Coalition अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि ART ले विकास गरेको TREES मा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा रेडप्लसका क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डको पालना हुनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त ART-TREES मा क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डलाई आधार मानी विभिन्न आधार र सूचकहरू (Criteria and

indicator) तय गरेको छ, जसका आधारमा क्यानकून सुरक्षा मापदण्डहरूको पालना भए नभएको अनुगमन गरी उक्त सुरक्षा मापदण्डको सम्बोधन र सम्मान (Address and respect) भएको अवस्थामा मात्र कार्बनको रकम भुक्तानी हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

विश्व बैंकको FCPF Carbon Fund ले उत्सर्जन न्यूनीकरण परियोजना बनाउँदा पालना गर्नुपर्ने भनी बनाएको Methodological Framework मा रेडप्लसका सन्दर्भमा विश्व बैंकको वातावरणीय सामाजिक सुरक्षा मापदण्डको पालनाका साथै UNFCCC को क्यानकून सुरक्षा मापदण्डलाई प्रवर्द्धन र सहयोग (Support and promote) गरेको हुनुपर्ने आधार र सूचक (Criteria and indicator) तय गरेको छ । त्यसैगरी विश्व बैंक र नेपाल सरकारको सहकार्यमा, FCPF मार्फत तराइ भूपरिधी क्षेत्रका १३ जिल्लामा कार्यान्वयन भइ रहेको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि वातावरणीय र सामाजिक रणनीतिक मूल्यांकन (Strategic Environmental & Social Assessment - SESA) का माध्यमबाट उत्सर्जन न्यूनीकरण परियोजनाका प्रतिकूल प्रभावहरू पहिचान गरी वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन योजना (Environmental & Social Management Framework -ESMF) लागू गरी उक्त प्रभावहरू सम्बोधन हुनु पर्ने मापदण्ड तय गरेको छ । ति मापदण्ड र शर्त अनुसार उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम कार्यान्वयन भएको छ की छैन भनी नेपाल सरकारले उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम क्षेत्रमा वातावरणीय तथा सामाजिक सुरक्षाको अडिट गरेको छ ।

यसरी रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा क्यानकून सुरक्षा मापदण्डको पूर्ण परिपालना भएको कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि सबै देशहरूले सुरक्षा सूचना प्रणाली (Safeguards Information System – SIS) को स्थापना गरी सोही प्रणालीका माध्यमबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा क्यानकून सुरक्षा मापदण्डको सम्बोधन र सम्मान (Address and Respect) गरिएको व्यहोरा जानकारी दिने किसिमको “Summary of Information” – SOI तयार गरी UNFCCC समक्ष पेश गर्नु पर्दछ । नेपालले SIS पनि स्थापना गरेको छ भने पहिलो पटक सन् २०२५ मा UNFCCC समक्ष यस्तो SOI पेश गरेको छ ।

क्यानकून सुरक्षा मापदण्डको सम्बोधन र सम्मान गर्नु सरकारको दायित्व हुन आउँछ । यी सुरक्षा मापदण्डको पालना नभएको र सोको कारणबाट वनमा जीवन निर्भर रहेका वा वन व्यवस्थापन गर्दै आएका प्रभावित आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले सरकारी निकाय समक्ष वा रेडप्लसको परिणाममा आधारित भुक्तानी उपलब्ध गराउने बहुपक्षीय संयन्त्र (जस्तै: UNFCCC, GCF, FCPF, LEAF Coalition आदि) समक्ष गुनासो दर्ता गर्नने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी दर्ता भएका गुनासो सम्बोधन गर्नुपर्ने कार्य पनि सुरक्षा मापदण्डको अभिन्न अङ्ग हो । रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन भएका क्षेत्रहरूमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूले रेडप्लसका सन्दर्भमा लागू हुने सुरक्षा मापदण्डका विषयमा सचेत र सक्षम भई यी सुरक्षा मापदण्डका विषयमा समुदायमा सचेतना अभिवृद्धिका कार्यहरू गर्ने सक्ने बनाउनका लागि यो सत्र राखिएको हो ।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- सुरक्षा मापदण्डको अवधारणा व्याख्या गर्न ।
- क्यानकून सुरक्षा मापदण्डका ७ वटा सिध्दान्त मध्ये कुनै ३ वटा मापदण्डहरू बताउन ।
- सुरक्षा मापदण्ड सूचना प्रणाली (SIS) को महत्व वर्णन गर्न ।
- सुरक्षा मापदण्डका सन्दर्भमा सम्बोधन र सम्मान (Address and Respect) का बीचको भिन्नता बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरण विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

२ घण्टा

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- सुरक्षा मापदण्डको अवधारणा, रेडप्लसका क्यानकुन सुरक्षा मापदण्ड, GCF, FCPF, LEAF Coalition ले लागू गर्ने सुरक्षा मापदण्ड, सुरक्षा सूचना प्रणाली र सूचनाहरूको संक्षिप्त जानकारी प्रतिवेदन आदि विषयमा तयार गरिएको प्रस्तुति
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - अधिकार सुरक्षा मापदण्ड भनेको के हो ?
 - रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरणका सन्दर्भमा कुन सुरक्षा मापदण्डहरू लागू हुन्छन् ?
 - क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डको बारेमा केही सुन्नु भएको छ की ?
 - GCF, FCPF, LEAF Coalition आदिले कुन सुरक्षा मापदण्ड प्रयोग गर्छन् ?
 - सुरक्षा सूचना प्रणाली (SIS) भनेको के हो ?
३. रेडप्लसका सुरक्षा मापदण्डका बारेमा सहभागीहरूमा धेरै जानकारी नहुन सक्छ। त्यसैले सहभागीहरूबाट पर्याप्त अनुभव तथा अवधारणा नआउन पनि सक्छ। तथापि, सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले भनेका अनुभव र रेडप्लसका सुरक्षा मापदण्ड सम्बन्धी विषयको अवधारणा तथा व्यवस्थाहरूका बिचमा मेल खान्छ वा खाँदैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने।
४. रेडप्लस कार्यक्रममा लागूहुने सुरक्षा मापदण्डका बारेमा निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:

- सुरक्षा मापदण्डको अवधारणा
 - UNFCCC को COP ले निर्णय गरेका Cancun Safeguards Principles सहित समग्र अधिकार सुरक्षा मापदण्ड प्रणाली
 - UNFCCC को COP ले निर्णय गरेका आधारमा Safeguards Information System (SIS) का मुख्य स्तम्भहरू
 - UNFCCC को Warsaw COP ले गरेको निर्णयका आधारमा Summary of Information (SOI) का मुख्य विषयहरू
 - लिफ साझेदारिता (Leaf Coalition) अन्तर्गत अधिकार सुरक्षा मापदण्डका विषयमा ART-TREES (v 2.0) मा उल्लेख गरिएको Safeguards section को मुख्य व्यवस्थाहरू
 - विश्व बैंकको FCPF अन्तर्गतको सुरक्षा मापदण्ड सम्बन्धी व्यवस्था
 - नेपालमा सुरक्षा मापदण्ड सम्बन्धी सूचना प्रणाली (Safeguards Information System – SIS)
 - नेपालले UNFCCC समक्ष सुरक्षा मापदण्ड पालना गरेको भनी पेश गरेको Summary of Information” – SOI को मुख्य सारांश।
 - गुनासो सुनुवाई संयन्त्र
५. यी विषयहरू एक किसिमले कानूनी व्यवस्था र प्रकृत्यागत विषयहरू भएकोले प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म तालिका वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने।
६. यस सत्रमा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू वेबसाइटमा उपलब्ध रहेका छन भनी जानकारी गराउने।
७. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने।
८. समूह प्रस्तुति र छलफल सकिए पछि यस सत्रका क्रममा नबुझिएको कुनै विषयवस्तु भएमा थप प्रष्ट पादै सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी केही सहभागीको बुझाइका आधारमा सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:
- अधिकार सुरक्षा मापदण्ड भनेको के रहेछ ?
 - रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरणका सन्दर्भमा कुन सुरक्षा मापदण्डहरू लागू हुँदा रहेछन् ?
 - क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डमा कति वटा सिद्धान्तहरू समावेश रहेछन ?
 - GCF, FCPF, LEAF Coalition आदिले कुन सुरक्षा मापदण्ड प्रयोग गर्दा रहेछन् ?
 - सुरक्षा सूचना प्रणाली (SIS) भनेको के रहेछ ?
९. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने।

रेडप्लसमा सुरक्षा मापदण्ड

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

१. नेपाल लगायत विश्वभरी नै वन लगायतका प्राकृतिक स्रोतमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय एवं यी समुदायमा रहेका वनमा आश्रित विपन्न वर्ग तथा सङ्कटासन्न समुदाय जीविकोपार्जनका लागि वनमा निर्भर रहँदै आएका छन् । नेपालको सन्दर्भमा दलित समुदाय र सामाजिक रूपमा पिछडिएको एवं सिमान्तकृत समुदाय पनि जीविकाको लागि वनमा निर्भर रहेका छन् ।
२. वनको ठूलो हिस्साको दिगो व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायको रूपमा वन उपभोक्ता समूह र आदिवासी जनजाति समुदायका प्रथाजनित संस्थाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका र योगदान रहँदै आएको छ । त्यसैगरी वनको दिगो व्यवस्थापनमा महिला समूहहरूको पनि उत्तिकै उल्लेखनीय योगदान रहँदै आएको छ ।
३. यसरी आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले एकातर्फ वनको दिगो व्यवस्थापनमा योगदान गर्दै आएको र अर्कोतर्फ वनमा जीवन निर्भर रहेकोले रेडप्लस लगायतका वनमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा यी समुदायको वन तथा प्राकृतिक स्रोतमाथिको अधिकार सुनिश्चित हुनुका साथै यी समुदायको वनमाथिका कानूनी तथा प्रथाजनित अधिकारमा कुनै असर गर्नु हुँदैन भनी अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रियस्तरमा विभिन्न कानूनी व्यवस्था तथा मापदण्डहरूको व्यवस्था गरिएको छ ।
४. यसै क्रममा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धिको सन् २०१० मा सम्पन्न १६औं सम्मेलनले पारित गरेको क्यानकून सम्झौतामा रेडप्लस कार्यक्रममा पालना गर्नुपर्ने ७ वटा सुरक्षा मापदण्डहरूको व्यवस्था गरिएको छ ।
५. उक्त मापदण्डहरूले खासगरी रेडप्लस कार्यक्रम राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनसँग तालमेल खाने खालको हुनुपर्ने, रेडप्लस कार्यक्रममा सुशासन प्रवर्द्धन गरिएको हुनुपर्ने, प्रचलित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको अधिकारको प्रवर्द्धन र सम्मान गरिएको हुनु पर्ने, रेडप्लसको समग्र परियोजना चक्रमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको पूर्ण र प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गर्नु पर्ने, रेडप्लस कार्यक्रममा वातावरणीय र सामाजिक फाइदाहरूलाई प्रवर्द्धन गरिएको हुनुपर्ने र कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरणका कार्यहरू गर्दा वातावरणीय इमान्दारिताको निष्ठापूर्वक पालना गरिएको हुनुपर्ने कुरालाई महत्व दिएको छ ।
६. जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि (UNFCCC) र पेरिस सम्झौता अनुसार रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गरी हरित जलवायु कोष (GCF) बाट नतिजामा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment -RBP) दाबी गर्नका लागि क्यानकून सुरक्षा मापदण्डको सम्बोधन र सम्मान (Address and respect) गरिएको व्यहोरा जानकारी दिने किसिमको “Summary of Information” – SOI तयार गरी UNFCCC समक्ष पेश गर्नु पर्दछ । नेपालले पहिलो पटक सन् २०२५ मा UNFCCC को सचिवालयमा यस्तो SOI पेश गरेको छ । अन्य मापदण्ड पुरा गरेको खण्डमा नेपाल हरित जलवायु कोष (GCF) बाट नतिजामा आधारित भुक्तानी (Result-based Payment -RBP) दाबी गर्न सक्षम मानिन्छ ।

७. LEAF Coalition अन्तर्गत उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको दस्तावेज बनाउनका लागि Architecture for REDD+ Transactions (ART) ले विकास गरेको The REDD+ Environmental Excellence Standard (TREES) मा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्दा रेडप्लसका क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डको पालना हुनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त ART-TREES मा क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डलाई आधार मानी विभिन्न आधार र सूचकहरू (Criteria and indicator) तय गरेको छ, जसका आधारमा क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डहरूको पालना भए नभएको अनुगमन गरी उक्त सुरक्षा मापदण्डको सम्बोधन र सम्मान (Address and respect) भएको अवस्थामा मात्र कार्बनको रकम भुक्तानी हुने व्यवस्था गरिएको छ।
८. विश्व बैंकको FCPF Carbon Fund ले उत्सर्जन न्यूनीकरण परियोजना बनाउँदा पालना गर्नुपर्ने भनी बनाएको Methodological Framework मा रेडप्लसका सन्दर्भमा विश्व बैंकको वातावरणीय सामाजिक सुरक्षा मापदण्डको पालनाका साथै UNFCCC को क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डलाई प्रवर्द्धन र सहयोग (Support and promote) गरेको हुनुपर्ने आधार र सूचक (Criteria and indicator) तय गरेको छ। त्यसैगरी वातावरणीय र सामाजिक रणनीतिक मूल्यांकन (Strategic Environmental & Social Assessment - SESA) का माध्यमबाट उत्सर्जन न्यूनीकरण परियोजनाका प्रतिकूल प्रभावहरू पहिचान गरी वातावरणीय र सामाजिक व्यवस्थापन योजना (Environmental & Social Management Framework -ESMF) लागूगरी उक्त प्रभावहरू सम्बोधन हुनु पर्ने मापदण्ड तय गरेको छ।
९. यसरी रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डको पूर्णपरिपालना भएको कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि सबै देशहरूले सुरक्षा सूचना प्रणाली (Safeguards Information System – SIS) को स्थापना गरी सोही प्रणालीका माध्यमबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डको सम्बोधन र सम्मान (Address and respect) गरिएको व्यहोरा जानकारी दिने किसिमको “Summary of Information” – SOI तयार गरी UNFCCC समक्ष पेश गर्नु पर्दछ। नेपालले SIS पनि स्थापना गरेको छ भने पहिलो पटक सन् २०२५ मा UNFCCC समक्ष यस्तो SOI पेश गरेको छ।
१०. क्यानकुन सुरक्षा मापदण्डको सम्बोधन र सम्मान गर्नु सरकारको दायित्व हुन आउँछ। यी सुरक्षा मापदण्डको पालना नभएको र सोको कारणबाट वनमा जीवन निर्भर रहेका वा वन व्यवस्थापन गर्दै आएका प्रभावित आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायले सरकारी निकाय समक्ष वा रेडप्लसको परिणाममा आधारित भुक्तानी उपलब्ध गराउने बहुपक्षीय संयन्त्र (जस्तै: UNFCCC, GCF, FCPF, LEAF Coalition आदि) समक्ष गुनासो दर्ता गक्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसरी दर्ता भएका गुनासो सम्बोधन गर्नुपर्ने कार्य पनि सुरक्षा मापदण्डको अभिन्न अङ्ग हो।
११. रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम सञ्चालन भएका क्षेत्रहरूमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूले रेडप्लसका सन्दर्भमा लागूहुने सुरक्षा मापदण्डका विषयमा सचेत र सक्षम भई यी सुरक्षा मापदण्डका विषयमा समुदायमा सचेतना अभिवृद्धिका कार्यहरू गर्नु आवश्यक छ।

मुख्य सन्देश

- रेडप्लस कार्यक्रमले आदिवासी, स्थानीय तथा वनमा आश्रित विपन्न समुदायको वन तथा प्राकृतिक स्रोतमाथिको कानूनी र परम्परागत अधिकारलाई पूर्ण रूपमा सम्मान गर्नुपर्छ ।
- रेडप्लस कार्यक्रमले UNFCCC को क्यानकुन सम्झौताअन्तर्गतको ७ वटा सुरक्षा मापदण्ड (राष्ट्रिय कानूनसँग तालमेल, सुशासन, समुदायको अधिकार, पूर्ण सहभागिता, वातावरणीय फाइदा, इमान्दारिता) को पालना गर्नु अनिवार्य छ ।
- नतिजामा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरू (रेडप्लस) का लागि “क्यानकुन सुरक्षाको मापदण्ड” नै आधारभुत र मार्गदर्शक (Guiding) मापदण्ड हो ।
- यदपी रेडप्लस कार्यक्रमहरू सहयोग र कार्यान्वयन गर्ने संस्थाहरूले “क्यानकुन सुरक्षा” को मापदण्डहरूलाई सहयोग हुने गरी थप मापदण्डहरूको विकास गरेका छन् ।
- रेडप्लस सम्बन्धि सुरक्षाका मापदण्डहरूले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायहरूको सहभागीता, प्रथाजनित अभ्यास र परम्परागत ज्ञान सीपको प्रवर्द्धनलाई केन्द्रमा राखेको छ ।
- सुरक्षाका मापदण्डहरू कार्यान्वयनको प्रमुख लक्ष्य रेडप्लस कार्यक्रमबाट समग्र सामाजिक तथा वातावरणीय पक्षहरू सम्बन्धि सवाहहरूलाई सम्बोधन गर्दै गुणस्तरिय र निष्ठापूर्ण कार्बन क्रेडिट उत्पादन (Generate) गर्नु हो र पेरिस सम्झौताले निर्धारण गरेको जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका विश्वप्यापी लक्ष्य हासिल गर्न योगदान गर्नु हो ।
- सुरक्षाका मापदण्डहरू कार्यान्वयन गर्न रेडप्लस कार्यक्रम क्षेत्रको सरकारी तथा गैह्र सरकारी निकाय, नीजि क्षेत्र, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय (वन उपभोक्ता समुह, महिला, दलित) हरूको प्रमुख भूमिका हुन्छ ।
- नतिजामा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरूका लागि “गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको विकास” ले सुरक्षाका मापदण्डहरूको पूर्ण कार्यान्वयन गर्न सहयोग गरी रेड प्लसको प्रभावकारी तथा समावेशी कार्यान्वयन र लाभको न्यायोचित वितरण गर्न सहयोग गर्दछ ।

सत्र १४:

रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति

१. पृष्ठभूमि/परिचय

स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति (Free Prior Informed Consent – FPIC) “सिद्धान्त” वा “शर्त” “कानूनी मूल्यमान्यता” वा “अधिकार” मध्ये के हो ? भन्ने बारेमा विभिन्न पक्षका आ-आपनै अभिमतहरू रहेका छन् । राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा तर्जुमा भई स्थानीय क्षेत्रमा लागूहुने प्राकृतिक स्रोतमा आधारित परियोजना वा कार्यक्रमहरूले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा प्रभाव पर्ने गर्दछ । यस्ता प्रभावित पक्षको अग्रिम सहमति लिएर मात्र परियोजना वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने आवाज/अभियान उठ्दै आएको छ । FPIC को अवधारणा परियोजना वा कार्यक्रमहरूमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको आधारभूत अधिकारको संरक्षणका लागि सहयोग गर्नेगरी स्थापित एउटा मान्यताको रूपमा रहेको छ । त्यसैले FPIC का माध्यमबाट परियोजना वा कार्यक्रमका लागि स्थानीय सहमति, प्रभावित समुदायलाई आवश्यक क्षतिपूर्ति र परियोजना वा कार्यक्रमबाट प्राप्त उपलब्धि एवं लाभबाट प्रभावित आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको उन्नति हुनुपर्ने मान्यता रहेको छ ।

आइएलओ महासन्धि नं. १६९, आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र २००७, जैविक विविधता महासन्धि १९९२, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ र रेडप्लससम्बन्धी क्यानकून सम्झौता (२०१०) ले प्रत्यक्ष रूपमा FPIC को अवधारणा र प्रकृत्यालाई मान्यता प्रदान गरेको छ । यद्यपि विभिन्न प्रयोजनका लागि FPIC लिने प्रकृया भने फरक रहेको छ । नेपालको संविधान, वातावरण संरक्षण नियमावली २०७७, वन नियमावली २०७९, वन नीति २०७५ राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति, रेडप्लसको सुरक्षा सूचना प्रणाली र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नेपालको राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान (एनडीसी) मा पनि वन व्यवस्थापन तथा रेडप्लसका सन्दर्भमा FPIC को अवधारणा र प्रकृत्यालाई मान्यता प्रदान गरेको छ ।

रेडप्लस लगायतका जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण सम्बन्धी कार्यहरू गर्दा मानव अधिकारका साथै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय एवं सरोकारवालाहरूको सहभागिता र अधिकारको सम्मान गर्नुपर्ने भनी पेरिस सम्झौताको प्रस्तावना र रेडप्लस सम्बन्धी क्यानकून सम्झौतामा उल्लेखित अवधारणालाई ध्यानमा राख्दै धेरै देशहरूले आफ्नो राष्ट्रिय परिवेश अनुसार FPIC को लागि मार्गदर्शनहरू तर्जुमा गरी व्यवहारमा अभ्यास गर्दै आएका छन् । यसै क्रममा नेपालले पनि रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सरकारी निकाय, विभिन्न संघ संस्था र निजी क्षेत्रले वन क्षेत्रको कार्बन बिक्री गर्नु अघि प्रभावित समुदायलाई जानकारी गराई उनीहरूको स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति लिइनेछ भनी वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७ को नियम २८ र वन नियमावली, २०७९ को नियम १०७ मा गरिएको व्यवस्थालाई मध्यनजर गर्दै उक्त स्वतन्त्र, पूर्वसूचित सहमतिसम्बन्धी चरण र प्रकृया तय गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रालयले FPIC मार्गदर्शनको तर्जुमा गरेको छ ।

उक्त मार्गदर्शनमा FPIC का लागि तयारी चरण, परामर्श चरण र परामर्श पछिको चरण (सहमति कायम र अनुगमन) गरी तीन चरणमा FPIC का निर्धारित प्रकृया सम्पन्न गर्ने कार्यहरू समावेश गरिएको छ । यस मार्गदर्शन अनुसार FPIC को तयारी चरणमा FPIC का लागि आवश्यक पर्ने तथ्य तथ्याङ्क, अधिकारवालाहरू र सहयोगी पक्षको पहिचान सहित योजना तर्जुमा गर्ने कार्यहरू

गरिन्छ। परामर्श चरणमा स्वतन्त्र, पूर्वसूचित सहमतिमा पुग्नका लागि आवश्यक पर्ने छलफल तथा सहमतिका विकल्पहरू तय गर्ने प्रकृयाहरू उल्लिखित छन्। त्यसैगरी परामर्श पछिको चरणमा सहमतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कार्यहरू उल्लेख गरिएको छ।

स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिको उद्देश्य आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका रैथाने बासिन्दाहरूको वन तथा भूमि लगायतका प्राकृतिक स्रोतमा आधारित आयोजना वा कार्यक्रम सुरु गर्नु अघि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सामुदायिक तहबाट नै परामर्श र सहभागिता स्थापित गर्नु हो। FPIC लिने दिने क्रममा यसको आधारभूत अवधारणा एउटै भएपनि आइएलओ महासन्धि नं. १६९, जैविक विविधता महासन्धि १९९२ र रेडप्लस कार्यक्रमको सन्दर्भ वा विशेषता वा कार्यक्षेत्रको दायरा फरक फरक हुने भएकोले FPIC लिने दिने प्रकृयाहरूमा केही भिन्नता हुन सक्छ। खासगरी रेडप्लस कार्यक्रमले ठूलो भूभाग वा भूपरिधि ओगट्ने भएकोले यस्तो ठूलो क्षेत्रमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका प्रत्येक घर तथा परिवार वा समूहका सबै प्रतिनिधिहरूबाट FPIC लिन दिन कम सम्भावना रहेकोले रेडप्लसमा प्रतिनिधिमूलक रूपमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका कुनै निश्चित तहका प्रतिनिधिमूलक संस्थाका प्रतिनिधिहरूले पनि FPIC दिन सक्ने विकल्पहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ। FPIC रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको एक अभिन्न पक्ष भएको हुँदा रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको विषयमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा FPIC को अवधारणा र प्रकृयाका बारेमा स्पष्ट ज्ञान, सीप र क्षमता हुनु पर्ने भएकोले यस विषयमा सहजकर्ताहरूको क्षमता विकासका लागि यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुनेछन्:

- स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिको अवधारणा व्याख्या गर्न।
- स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिको नीतिगत तथा कानूनी आधार बताउन।
- स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिको महत्व वर्णन गर्न।
- स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमतिका चरण र आधारभूत प्रकृयाहरू व्याख्या गर्न।

३. सत्र समय, सत्रसत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- समूह कार्य
- छलफल

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- FPIC को अवधारणा, महत्व, नीतिगत तथा कानूनी आधार, चरण र आधारभूत प्रकृयाहरू सहितको प्रस्तुति सामग्री
- समूह कार्यका लागि सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - FPIC भनेको के हो ?
 - FPIC को अवधारणा के मा आधारित छ ?
 - FPIC का बारेमा कुन कुन अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा उल्लेख गरिएको छ ?
 - FPIC का लागि कतिवटा चरण र कस्ता आधारभूत प्रकृयाहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ ?
३. सहभागीहरूले भनेका कुराहरूलाई सेतो पाटीमा टिपोट गरी तपाईंहरूले भनेका अनुभव र FPIC को अवधारणा तथा व्यवस्थाहरूका बीचमा मेल खान्छ वा खादैन, छलफल गरौं भनी विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने।
४. रेडप्लस कार्यक्रममा अवलम्बन गर्नु पर्ने FPIC का बारेमा निम्न विषयहरू समेटिएको प्रस्तुतिको सामग्री प्रस्तुत गरी विषयवस्तुका बारेमा प्रष्ट्याउँदै जाने:
 - स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति (FPIC) को आधारभूत अवधारणा
 - स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति (FPIC) को अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता
 - (ILO 169, Art 16; UNDRIP, art 10 and 28; CBD, art 8(j))
 - रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति (FPIC) को आवश्यकताको नीतिगत तथा कानूनी आधार
 - रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति (FPIC) सम्बन्धी नेपालको मार्गदर्शनमा भएका मुख्य व्यवस्थाहरू (चरण र प्रकृया)
 - स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति (FPIC) का प्राप्त सिकाईहरू
५. यी विषयहरू एक किसिमले कानूनी व्यवस्था र प्रकृयागत विषयमा आधारित भएकोले प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म तालिका वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने।
६. FPIC का विषयमा प्रसस्त सामग्रीहरू वेबसाइटमा उपलब्ध रहेका छन् भनी जानकारी गराउने।
७. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने।

समूह कार्य

८. प्रस्तुति र छलफल सकिएपछि लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणलाई समेत मध्यनजर राख्दै सहभागीहरूलाई दुई समूहमा विभाजन गरी निम्न विषयमा ४५ मिनेटसम्ममा छलफल र लिखित प्रस्तुति तयारी गरी प्रस्तुति गर्न अनुरोध गर्ने ।

समूह १	समूह २
<p>जिम्मेवारी:</p> <ul style="list-style-type: none"> FPIC मार्गदर्शनमा FPIC को तयारी चरणका लागि उल्लिखित क्रियाकलापहरूको सबल पक्ष र सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरू पहिचान गरी लिखित प्रस्तुति तयार गरी प्रस्तुत गर्ने । 	<p>जिम्मेवारी:</p> <ul style="list-style-type: none"> FPIC मार्गदर्शनमा FPIC को परामर्श चरणका लागि उल्लिखित क्रियाकलापहरूको सबल पक्ष र सुधार गर्नु पर्ने पक्षहरू पहिचान गरी लिखित प्रस्तुति तयार गरी प्रस्तुत गर्ने ।

९. प्रत्येक समूहलाई समूह कार्यका लागि माथि तालिकामा उल्लिखित सामग्री प्रिन्ट गरी उपलब्ध गराउने ।

१०. समूह कार्य सकिएपछि प्रत्येक समूहलाई १० मिनेटको समय दिएर समूह कार्यको विश्लेषणको नतिजालाई ग्यालरी वाक विधिबाट प्रस्तुत गर्न लगाई संक्षिप्त छलफल चलाउने ।

११. समूह प्रस्तुति र छलफल सकिए पछि यस सत्रका क्रममा नबुझिएको कुनै विषयवस्तु भएमा थप प्रष्ट पादै सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी केही सहभागीको बुझाइका आधारमा सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:

- FPIC भनेको के रहेछ ?
- FPIC को अवधारणा के मा आधारित रहेछ ?
- FPIC का बारेमा कुन कुन अन्तर्राष्ट्रिय कानूनमा उल्लेख गरिएको रहेछ ?
- FPIC का लागि कतिवटा चरण र कस्ता आधारभूत प्रकृयाहरू अवलम्बन गर्न सकिने रहेछ ?

१२. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने ।

रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लागि स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति (सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

- स्वतन्त्र अग्रिम सूचित सहमति (Free, Prior and Informed Consent - FPIC) “सिद्धान्त” वा “शर्त” “कानूनी मूल्यमान्यता” वा “अधिकार” मध्ये के हो ? भन्ने बारेमा विभिन्न पक्षका आ-आफ्नै अभिमतहरू रहेका छन् ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा तर्जुमा भई स्थानीय क्षेत्रमा लागू हुने प्राकृतिक स्रोतमा आधारित परियोजना वा कार्यक्रमहरूले आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायमा प्रभाव पर्ने गर्दछ । यस्ता प्रभावित पक्षको अग्रिम सहमति लिएर मात्र परियोजना वा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने आवाज/अभियान उठ्दै आएको छ ।
- FPIC को अवधारणा परियोजना वा कार्यक्रमहरूमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको आधारभूत अधिकारको संरक्षणका लागि सहयोग गर्नेगरी स्थापित एउटा मान्यताको रूपमा रहेको छ । त्यसैले FPIC का माध्यमबाट परियोजना वा कार्यक्रमका लागि स्थानीय सहमति, प्रभावित समुदायलाई आवश्यक क्षतिपूर्ति र परियोजना वा कार्यक्रमबाट प्राप्त उपलब्धि एवं लाभबाट प्रभावित आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको उन्नति हुनुपर्ने मान्यता रहेको छ ।
- आइएलओ महासन्धि नं. १६९, आदिवासी जनजातिको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र २००७, जैविक विविधता महासन्धि १९९२, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय प्रारूप महासन्धि १९९२ र रेडप्लससम्बन्धी क्यानकून सम्झौता (२०१०) ले प्रत्यक्ष रूपमा FPIC को अवधारणा र प्रकृत्यालाई मान्यता प्रदान गरेको छ । यद्यपि विभिन्न प्रयोजनका लागि FPIC लिने प्रकृया भने फरक रहेको छ ।
- नेपालको संविधान, वातावरण संरक्षण नियमावली २०७७, वन नियमावली २०७९, वन नीति २०७५ राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति, रेडप्लसको सुरक्षा सूचना प्रणाली र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नेपालको राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान (एनडीसी) मा पनि वन व्यवस्थापन तथा रेडप्लसका सन्दर्भमा FPIC को अवधारणा र प्रकृत्यालाई मान्यता प्रदान गरेको छ ।
- रेडप्लस लगायतका जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्यहरू गर्दा मानव अधिकारका साथै आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदाय एवं सरोकारवालाहरूको सहभागिता र अधिकारको सम्मान गर्नुपर्ने भनी पेरिस सम्झौताको प्रस्तावना र रेडप्लससम्बन्धी क्यानकून सम्झौतामा उल्लेखित अवधारणालाई ध्यानमा राख्दै धेरै देशहरूले आफ्नो राष्ट्रिय परिवेश अनुसार FPIC को लागि मार्गदर्शनहरू तर्जुमा गरी व्यवहारमा अभ्यास गर्दै आएका छन् ।
- यसै क्रममा नेपालले पनि रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने सरकारी निकाय, विभिन्न संघ संस्था र निजी क्षेत्रले वन क्षेत्रको कार्बन बिक्री गर्नु अघि प्रभावित समुदायलाई जानकारी गराई उनीहरूको स्वतन्त्र पूर्वसूचित सहमति लिइनेछ भनी वातावरण संरक्षण नियमावली २०७७ को नियम २८ र वन नियमावली २०७९ को नियम १०७ मा गरिएको व्यवस्थालाई मध्यनजर गर्दै उक्त स्वतन्त्र, पूर्वसूचित सहमतिसम्बन्धी प्ररण र प्रकृया तय गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रालयले FPIC मार्गदर्शनको तर्जुमा गरेकोछ ।
- उक्त मार्गदर्शनमा FPIC का लागि तयारी चरण, परामर्श चरण र परामर्श पछिको चरण (सहमति कायम र अनुगमन) गरी तीन चरणमा FPIC का निर्धारित प्रकृया सम्पन्न गर्ने कार्यहरू समावेश गरिएको छ । यस मार्गदर्शन अनुसार FPIC को तयारी चरणमा FPIC का लागि आवश्यक पर्ने तथ्य तथ्याङ्क, अधिकारवालाहरू र सहयोगी पक्षको पहिचान सहित योजना तर्जुमा गर्ने कार्यहरू गरिन्छ । परामर्श चरणमा स्वतन्त्र, पूर्वसूचित सहमतिमा पुग्नका लागि आवश्यक पर्ने छलफल तथा सहमतिको विकल्पहरू तय गर्ने प्रकृयाहरू उल्लेखित छन् । त्यसैगरी परामर्श पछिको चरणमा सहमतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कार्यहरू उल्लेख गरिएको छ ।

९. FPIC को उद्देश्य आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका रैथाने बासिन्दाहरूको वन तथा भूमि लगायतका प्राकृतिक स्रोतमा आधारित आयोजना वा कार्यक्रम सुरु गर्नु अघि आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सामुदायिक तहबाट नै परामर्श र सहभागिता स्थापित गर्नु हो ।
१०. FPIC लिने दिने क्रममा यसको आधारभूत अवधारणा एउटै भएपनि आइएलओ महासन्धि नं. १६९, जैविक विविधता महासन्धि १९९२ र रेडप्लस कार्यक्रमको सन्दर्भ वा विशेषता वा कार्यक्षेत्रको दायरा फरक फरक हुने भएकोले FPIC लिने दिने प्रकृयाहरूमा केही भिन्नता हुन सक्छ ।
११. खासगरी रेडप्लस कार्यक्रमले ठूलो भूभाग वा भूपरिधि ओगट्ने भएकोले यस्तो ठूलो क्षेत्रमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका प्रत्येक घर तथा परिवार वा समूहका सबै प्रतिनिधिहरूबाट FPIC लिन दिन कम सम्भावना रहेकोले रेडप्लसमा प्रतिनिधिमूलक रूपमा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायका कुनै निश्चित तहका प्रतिनिधिमूलक संस्थाका प्रतिनिधिहरूले पनि FPIC दिन सक्ने विकल्पहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ ।
१२. FPIC रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको एक अभिन्न पक्ष भएको हुँदा रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको विषयमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा FPIC को अवधारणा र प्रकृयाका बारेमा स्पष्ट ज्ञान, सीप र क्षमता हुनु आवश्यक छ ।

मुख्य सन्देश

- नेपालको वन ऐन २०७६ को दफा ४४, वातावरण संरक्षण ऐन दफा २५, वन नियमावली २०७९ को नियम १०७ (६), वातावरण संरक्षण नियमावली २०७७ को नियम २८ (४) ले वन क्षेत्रमा कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम गर्नुपूर्व FPIC गर्नुपर्ने प्रवाधान गरेको छ ।
- नेपाल सरकारले वन क्षेत्रको लागि FPIC गर्नको लागि छुट्टै मार्गदर्शन तयार गरेकाले सोही अनुसार गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- वन क्षेत्रमा कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको FPIC गर्ने कुरा अन्य जलविद्युत, सडक, ठुला पूर्वाधार आयोजनाको जस्तो प्रत्येक घरधुरीमा गर्ने जस्तो होइन ।
- LEAF ER कार्यक्रम, नतिजामा आधारित भुक्तानी प्रणाली भएकोले सबै समुदायहरू उक्त कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न उत्तिकै जिम्मेवार हुनुपर्ने हुन्छ ।

अध्ययनका लागि सन्दर्भ सामग्री

- https://redd.unfccc.int/uploads/2_74_redd_20130710_recoftc_free_2C_prior_2C_and_informed_consent_in_reddplus.pdf
- REDD IC/MOFE 2024- FPIC Guidelines

सत्र १५:

रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरण

१. पृष्ठभूमि/परिचय

प्रणालीगत असमानता र असमानतामा आधारित सामाजिक संरचना जस्ता बहुआयामिक असमानता जस्ता कारणहरूले गर्दा जलवायु परिवर्तनले महिलाहरूलाई असमान रूपमा असर गर्छ भन्ने कुरालाई IPCC को छैटौं मूल्याङ्कन प्रतिवेदनले स्पष्ट गरेको छ। स्रोतसाधनमा असमान पहुँच, निर्णय लिने शक्तिमा विभेद र घरायसी र हेरचाहजन्य कार्यमा महिलाहरूको परम्परागत भूमिका सहितको विद्यमान असमानतामा आधारित सामाजिक संरचनाका कारण जलवायु परिवर्तनले महिलाहरूलाई असमान रूपमा असर गर्छ। यसैगरी सिमान्तकृत समुदायमा पनि जलवायु परिवर्तनका कारण असमान प्रभाव परेको हुन्छ। त्यसैले जलवायु परिवर्तनको प्रभावबाट अन्य वर्ग समुदायको तुलनामा खासगरी ग्रामीण महिला र सीमान्तकृत समुदायका मानिसहरू बढी प्रभावित हुँदै आएका छन् भन्ने कुरा पुष्टि भएको छ। यो अवस्थालाई ध्यानमा राख्दै रेडप्लस लगायतका जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरूमा महिला र सिमान्तकृत समुदायलाई एकाकार गरिनु पर्ने हुन्छ।

रेडप्लस कार्यक्रममा महिला र सीमान्तकृत समुदायको लागि समान सहभागिता र लाभको बाँडफाँडमा पहुँच सुनिश्चितता साथै वन व्यवस्थापन तथा रेडप्लस कार्यक्रममा महिला र सिमान्तकृत समुदायले गर्दै आएको योगदानको सम्मानका लागि लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई एकाकार गरिनु पर्ने कुरालाई स्वीकार गरिएको छ। महिला समूह तथा सिमान्तकृत समूहले वनमा आधारित जीवन निर्वाह पद्धति अवलम्बन गर्दै आएकोले वनका दिगो व्यवस्थापनको सवाल महिला र सिमान्तकृत समुदायका लागि अहम हुने भएकोले यस समुदायले वनको दिगो व्यवस्थापनका लागि योगदान गर्दै आएको हुन्छ। त्यसैले रेडप्लस कार्यक्रममा महिला र सिमान्तकृत समुदायलाई एकाकार गर्दा वन विनास र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू सम्बोधन हुने, वन व्यवस्थापनमा सुधार हुने र जलवायु परिवर्तनको लागि दिगो समाधानका अवसरहरू सिर्जना हुन्छन्।

लैङ्गिक उत्तरदायी मापदण्डहरूको अवलम्बन, लैङ्गिक तथा सामाजिक मूलधारीकरणका विधिहरूको अभ्यास, क्षमता विकास र वन व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका कार्यहरूसँग सम्बन्धित निर्णय प्रक्रियाहरूमा महिला र सिमान्तकृत समुदायको नेतृत्व र निर्णायक भूमिका सुनिश्चित गर्ने प्रयासहरू अवलम्बन गरी रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको एकाकार गर्न सकिन्छ। रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका विषयमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई कसरी एकाकार गर्न सकिन्छ भन्ने बारेमा स्पष्ट बुझाइ र क्षमताको विकास हुनु आवश्यक रहेको छ। यस विषयमा क्षमता विकासका लागि यो सत्र राखिएको हो।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुनेछन् :

- लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणको एकाकारसम्बन्धी अवधारणाका उदाहरणहरू बताउन ।
- रेडप्लस कार्यक्रममा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको आवश्यकता वर्णन गर्न ।
- रेडप्लसमा लैङ्गिक मूल प्रवाहीकरण वा एकाकार तथा सामाजिक समावेशीकरणका बाधा तथा अड्चनहरू व्यक्त गर्न ।
- राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीतिमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका लागि गरिएका व्यवस्था मध्ये कुनै एक व्यवस्था बताउन ।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- समूह कार्य
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणको अवधारण, जलवायु परिवर्तन तथा रेडप्लस सम्बन्धी दस्तावेजहरूमा लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणका लागि गरिएका मुख्य व्यवस्था सहित प्रस्तुति सामग्री
- समूह कार्यका लागि सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषयवस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - लैङ्गिक समानताको एकाकार (Gender Integration) भनेको के ?
 - सामाजिक समावेशीकरण (Social Inclusion) भनेको के हो ?
 - समुदायमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका मुख्य अवरोध हुन् ?

- लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशकरका विषयमा नेपालको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीतिगत दस्तावेजहरूमा के कस्ता व्यवस्थाहरू गरिएको छ ?
३. सहभागीहरूलाई मेटा कार्ड र मार्कर पेन उपलब्ध गराई लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरका मुख्य अवरोध मध्ये कुनै एउटा/एउटा अवरोध लेख्न लगाई उक्त अवरोधहरू सबैले देख्ने ठाउँमा टास्ने र सो मध्ये केही अवरोधहरू मात्र पढ्न लगाउने ।
 ४. यी अवरोधहरू कसरी सम्बोधन हुन सक्छन भन्ने बारेमा यो सत्रमा समूह छलफल गरिनेछ भन्ने कुरा अवगत गराउने र लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणको सुनिश्चतता विषयमा यसको अवधारणा सहित विद्यमान नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्थाहरू मध्ये मुख्य रूपमा निम्न व्यवस्थाहरूका बारेमा विषयवस्तुको प्रस्तुति सुरुआत गर्ने ।
 - लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको अवधारण ।
 - रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा किन लैङ्गिक समानता (Gender mainstreaming and integration) र सामाजिक समावेशीकरण (Social inclusion) आवश्यक छ ।
 - निम्न दस्तावेजहरूमा लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणका विषयमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू ।
 - नेपालको संविधानमा महिलाको समान हकका लागि व्यवस्था गरिएका मौलिक हकहरू
 - नेपालको संविधानमा सामाजिक न्याय र समानताका लागि व्यवस्था गरिएका मौलिक हकहरू
 - जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका सन्दर्भमा राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान (NDC) मा लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणका लागि गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू
 - राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति (२०२५-२०३५) मा लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणका लागि गरिएका मुख्य रणनीतिहरू
 - लाभको बाँडफाँटमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण
 - रेडप्लससम्बन्धी संस्थागत संरचनाहरूमा महिला र सिमान्तकृत समुदायको प्रतिनिधित्व सम्बन्धी व्यवस्थाहरू र यसमा रहेका कमीजोरी तथा सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू
 - प्रशिक्षकले आवश्यक महसुस गरेका अन्य सान्दर्भिक विषयहरू
 ५. नीतिगत तथा कानूनी दस्तावेजहरूमा लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणका लागि गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरूका विषयमा प्रस्तुति गर्दा तालिका बनाई प्रस्तुत गर्न प्राथमिकता दिने ।
 ६. यस सत्रमा प्रस्तुत गरिएका सामग्रीहरू मध्ये सबै दस्तावेजका मूलप्रतिहरू वेबसाईटमा पनि उपलब्ध छन भनी जानकारी गराउने ।
 ७. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।

समूह कार्य- १

८. प्रस्तुति र छलफल सकिएपछि लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणलाई समेत मध्यनजर राख्दै सहभागीहरूलाई दुई समूहमा विभाजन गरी निम्न विषयमा ४५ मिनेटसम्ममा छलफल र लिखित प्रस्तुति तयारी गरी प्रस्तुति गर्न अनुरोध गर्ने ।

समूह १	समूह २
<p>जिम्मेवारी:</p> <ul style="list-style-type: none"> रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणका बाधा अड्चनहरू (Barriers in Gender Mainstreaming/Integration in REDD+) बाधा अड्चन समाधानका उपायहरू 	<p>जिम्मेवारी:</p> <ul style="list-style-type: none"> रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा सामाजिक समावेशीकरणका बाधा अड्चनहरू (Barriers social inclusion in REDD+) बाधा अड्चन समाधानका उपायहरू

९. प्रत्येक समूहलाई समूह कार्यका लागि माथि तालिकामा उल्लिखित सामग्री प्रिन्ट गरी उपलब्ध गराउने ।

१०. समूह कार्य सकिएपछि प्रत्येक समूहलाई १० मिनेटको समय दिएर समूह कार्यको विश्लेषणको नतिजालाई ग्यालरी वाक विधि वा अन्य कुनै सहभागितामूलक विधिबाट प्रस्तुत गर्न लगाई संक्षिप्त छलफल चलाउने ।

समूह कार्य - २

समय उपलब्ध भएको अवस्थामा वा माथिको समूह कार्यको सट्टामा निम्न अनुसारको समूह अभ्यास गराउनु होस् ।

प्रिविलेज वाक (Privilege walk)

उद्देश्य:

- प्रिविलेज वाक एक अन्तरक्रियात्मक अभ्यास हो, जसले सामाजिक पहिचानका कारकहरू जस्तै लिङ्ग, जात, वर्ग, र क्षमता र असक्षमता आदिले मानिसको स्रोत, अवसर र निर्णय क्षमतामा कसरी असर पार्छ भन्ने देखाउँछ । यसले सहभागीहरूलाई सामाजिक असमानता बुझ्न र समानता तथा समावेशीकरणका बारेमा सोच्न उत्प्रेरित गर्छ ।

आवश्यक सामग्री

- सहभागीहरूले स्वतन्त्र रूपमा हिँड्न सक्ने खुला स्थान ।
- सहभागीको पहिचान र भूमिका कार्ड ।

विधि

सहभागीहरूलाई विविध सामाजिक पहिचानहरू प्रतिनिधित्व गर्न निम्न भूमिका प्रस्तुत गर्न लगाउने:

- शिक्षित, विवाहित ब्राह्मण पुरुष, शहरमा बसोबास गर्ने, व्यापारी, राजनीतिक नेतृत्वमा पहुँच भएको ।
- शिक्षित, विवाहित ब्राह्मण महिला, शहरमा घरधनी, राजनीतिक पहुँच भएको ।
- अशिक्षित दलित महिला, गरीब, घरजग्गा नभएको, मुसहर बस्तीमा बस्ने ।
- अशिक्षित आदिवासी जनजाति महिला, विभिन्न सहकारी र सामाजिक संस्थासँग आबद्ध, घरजग्गा नभएको, तराईमा बस्ने ।
- अपाङ्ग दलित एकल महिला, द्विलचेयर प्रयोग गर्ने, सहकारी र सामाजिक संस्थासँग आबद्ध, तराईमा बस्ने ।
- पुरुष, शहरमा ज्याला मजदुरी गरेर जीवन यापन गर्ने, अन्य सीप नभएको ।

अवस्था

- घर धितो राखेर ऋण लिन सक्ने क्षमता ।
- गाउँमा वन उद्यम सञ्चालनका लागि अनुदानको जानकारी ।

३. जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक प्रभाव र तिनीहरूबाट बच्ने उपायमा सहभागिता ।
४. घरायसी जिम्मेवारीको चिन्ता बिना पाँच दिने आवासीय तालिममा सहज सहभागी हुने अवसर ।
५. कार्बन व्यापार लागू भएपछि सामुदायिक वन योजनामा पहुँच ।
६. बाढी पछिका राहतमा पहुँच ।
७. गम्भीर स्वास्थ्य समस्या हुँदा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच ।
८. आकस्मिक बाढीमा सुरक्षित स्थानमा जान सक्ने क्षमता ।
९. छिमेकीको विवाह भोजमा सहज सहभागीता ।

निर्देशनहरू

- सहभागीहरूलाई सुरुवातको रेखामा साइड-बाइ-साइड उभ्याउनुहोस् ।
- प्रत्येक शर्त र स्थिति एक-एक गरेर पढ्नुहोस् ।
- भूमिका अनुसार स्थिति लागू भएमा सहभागीले एउटा कदम अगाडि बढाउने र लागू नभएमा एक कदम पछाडि वा स्थिर रहने ।
- सबै स्थितिहरू पढिसकेपछि सहभागीहरूले आफ्नो भूमिका समूहसँग सार्वजनिक गर्ने ।

छलफलका प्रतिफलहरू

- अन्तिम स्थिति अवलोकन गर्नुहोस् र को अगाडि छ र को पछाडि छ छलफल गर्नुहोस् ।
- किन केही समूहहरू फाइदा उठाउन सक्षम छन् भने केही पछाडि छन् भन्ने छलफल गर्नुहोस् ।
- सहभागीहरूलाई सामाजिक असमानता बुझ्न र समावेशी कार्यक्रमको योजना बनाउन उत्प्रेरित गर्नुहोस् ।

मुख्य सिकाइहरू

- यस अभ्यासमा ब्राह्मण पुरुष सबैभन्दा अगाडि उभिए, जसले उच्च पहुँच र अवसर देखाउँछ । अपाङ्ग दलित एकल महिला सबैभन्दा पछाडि रहिन्, जसले प्रणालीगत असमानतालाई देखाउँछ । लिङ्ग, जात, वर्ग, र क्षमता र असक्षमताले अवसर र पहुँचमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पार्छ ।
- सामाजिक फाइदा प्राप्त गर्नेहरूलाई प्रायः आफ्नो सुविधाको अनुमान हुँदैन ।
- असमानता बुझ्ने नीति र कार्यक्रमहरूलाई समान र समावेशी बनाइनु आवश्यक हुन्छ ।

११. समूह प्रस्तुति र छलफल सकिए पछि यस सत्रका क्रममा नबुझिएको कुनै विषयवस्तु भएमा थप प्रष्ट पाउँ सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी केही सहभागीको बुझाइका आधारमा सत्रको मूल्याङ्कन गर्ने:

- लैङ्गिक समानताको एकाकार (Gender Integration) भनेको के रहेछ ?
- सामाजिक समावेशीकरण (Social Inclusion) भनेको के रहेछ ?
- समुदायमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका मुख्य अवरोध तथा बाधा अड्चन के के रहेछन् ?
- त्यस्ता बाधा अड्चनहरू कसरी समाधान गर्न सकिने रहेछ ?
- लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरणका विषयमा नेपालको जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी नीतिगत दस्तावेजहरूमा गरिएका मुख्य व्यवस्थाहरू के के रहेछन् ?

१२. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै धन्यवाद सहित सत्र समापन गर्ने

रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रममा लैङ्गिक समानताको एकाकार र सामाजिक समावेशीकरण

(सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

१. स्रोतसाधन र निर्णायक शक्तिमा पहुँचको कमी भई असमानता व्यहोरीरहेका महिला र सिमान्तकृत समुदायलाई जलवायु परिवर्तनले यी विद्यमान असमानताहरूलाई अझ तीव्र बनाउँछ भन्ने चिन्ता र चाँसो रहेको छ र यसबाट भविष्यमा खासगरी महिलाहरूलाई झनै असमान रूपमा असर पार्नेछ ।
२. प्रणालीगत असमानता र असमानतमा आधारित सामाजिक संरचना जस्ता बहुआयामिक असमानता जस्ता कारणहरूले गर्दा जलवायु परिवर्तनले महिलाहरूलाई असमान रूपमा असर गर्छ भन्ने कुरालाई IPCC को छैटौँ मूल्याङ्कन प्रतिवेदनले स्पष्ट गरेको छ ।
३. वन क्षेत्रमा लैङ्गिक मूलप्रवाहिकरण र सामाजिक समावेशीताका विषयहरू धेरै महत्त्वपूर्ण छन् । विभिन्न समूह, महिला-पुरुष र वर्गबीच असमानता भएकै कारण, पहुँच, प्रयोग र लाभ बाँडफाँडमा भिन्नता देखिन्छ ।
४. ग्रामीण क्षेत्रमा करिब ८० प्रतिशत घरधुरीको जीविकोपार्जनको ठूलो अंश वनसँगै जोडिएको छ । केही परिवार त पूरै वन उत्पादनमै भर पर्छन् भने अरूका लागि वनले घरायसी सामान, कृषि कामका लागि आवश्यक सामग्री, आम्दानीका स्रोत र वातावरणीय सेवा प्रदान गर्छ ।
५. लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति (२००९) ले मुख्यतया चार क्षेत्रमा जोड दिएको छ:
क) लैङ्गिक र सामाजिक समावेशी दृष्टिकोणअनुसार नीति र नियम,
ख) सुशासन र संस्थागत विकास,
ग) बजेट, कार्यक्रम र अनुगमनमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशी दृष्टिकोण, र
घ) स्रोत, निर्णय र लाभमा समान पहुँच ।
६. वन क्षेत्रमा लैङ्गिक भूमिकाको औपचारिक मान्यता दिनका लागि लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति (२०६६) जस्ता नीतिगत पहलहरू कार्यान्वयनमा ल्याइएका छन् । यस्ता पहलहरूले नीतिहरू, कार्यक्रमहरू र संस्थाहरूलाई अझ बढी लैङ्गिक समावेशी तथा संवेदनशील बनाउन आवश्यक सुधारका क्षेत्रहरूमा ध्यान केन्द्रित गरेका छन् । यसका परिणामस्वरूप, केही सामुदायिक वन व्यवस्थापन (CBFM) संस्थाहरू जस्तै सामुदायिक वनमा कार्यसमिति तथा प्रमुख पदहरूमा महिलाको प्रतिनिधित्व ५० प्रतिशतसम्म पुगेको छ ।
७. त्यस्तैगरी, सामुदायिक वन मार्गदर्शनले सामाजिक समावेशीताका प्रावधानहरू राखेको छ र बहिष्करण समस्यालाई सम्बोधन गर्न विशेष संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरेको छ । तर, यी नीतिहरू र नियमहरू हुँदाहुँदै पनि वन क्षेत्रमा अझै पनि धेरै किसिमका बहिष्करण देखिन्छन् । आर्थिक कारण बाहेक सामाजिक कारणहरू—जस्तै लैङ्गिकता (पुरुष-महिला), जात, जातीयता, र भौगोलिक स्थान कसले वनमा पहुँच पाउँछ, को निर्णय प्रक्रियामा सामेल हुन्छ र कसले लाभ लिन्छ भन्ने कुरामा ठूलो प्रभाव पार्छ ।
८. वन तथा वातावरण मन्त्रालयले र जलवायु परिवर्तन क्षेत्रमा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना, २०७८ निर्माण गरेको छ । रेड कार्यान्वयन केन्द्र (REDD IC) ले सन् २०१७ मा 'नेपालमा वन कार्बन साझेदारी सहूलियत (FCPF) को रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको परियोजना दस्तावेज (ERPD) मा उल्लेखित क्रियालापहरूसँग मिलान गरी लैङ्गिक एकीकरण' सम्बन्धी दस्तावेज लैङ्गिक कार्य योजना (Gender Action Plan) तयार गरेको छ ।

९. सरकारी कार्यालयहरूमा, जसमा वन कार्यालय र संरक्षित क्षेत्र कार्यालयहरू समेत पर्छन्, लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति (gender focal person) तोक्ने व्यवस्था गरिएको छ। वन ऐन, २०७६ तथा सोको नियमावली, २०७९ अनुसार सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह (CFUG) कार्यसमितिमा कम्तीमा ५० प्रतिशत महिला प्रतिनिधित्व अनिवार्य गरिएको छ।
१०. २४ सदस्यीय राष्ट्रिय रेडप्लस निर्देशक समिति तथा २२ सदस्यीय राष्ट्रिय रेडप्लस समन्वय समितिमा महिला, आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, दलित र मधेसी समुदायको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गरिएको छ।
११. नियामक निकायहरू र सेवा प्रदायक एजेन्सीहरूको लैङ्गिक विषयसम्बन्धी बुझाइ, आन्तरिकरण क्षमता र कार्यान्वयन क्षमतामा कमी रहँदा महिलाहरूले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्न तथा वन क्षेत्रको शासन प्रक्रियामा प्रभावकारी ढङ्गले संलग्न हुन गाह्रो भइरहेको छ।
१२. वन संस्थागत संरचना, वन व्यवस्थापन, स्रोत उपयोग तथा लाभ बाँडफाँडमा महिलाको सशक्त भूमिका सुनिश्चित गर्न सूक्ष्म नीतिगत ढाँचा र लक्षित लगानी आवश्यक देखिन्छ।
१३. वन क्षेत्र विशेषतः रेडप्लस गतिविधिमा महिला, आदिवासी जनजाति, र सिमान्तकृत समुदायको प्रभावकारी भूमिका सुनिश्चित गर्न सार्थक सहभागिता, आयआर्जनमुखी कार्यक्रम र क्षमता विकासजस्ता लक्षित कार्यक्रमहरू आवश्यक रहेको छ।
१४. स्रोतसाधनमा असमान पहुँच, निर्णय लिने शक्तिमा विभेद र घरायसी र हेरचाहजन्य कार्यमा महिलाहरूको परम्परागत भूमिका सहितको विद्यमान असमानतामा आधारित सामाजिक संरचनाका कारण जलवायु परिवर्तनले महिलाहरूलाई असमान रूपमा असर गर्छ।
१५. यसैगरी सिमान्तकृत समुदायमा पनि जलवायु परिवर्तनका कारण असमान प्रभाव परेको हुन्छ। त्यसैले जलवायु परिवर्तनको प्रभावबाट अन्य वर्ग समुदायको तुलनामा खासगरी ग्रामीण महिला र सीमान्तकृत समुदायका मानिसहरू बढी प्रभावित हुँदै आएका छन् भन्ने कुरा पुष्टि भएको छ। यो अवस्थालाई ध्यानमा राख्दै रेडप्लस लगायतका जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरूमा महिला र सिमान्तकृत समुदायलाई एकाकार गरिनु पर्ने हुन्छ।
१६. रेडप्लस कार्यक्रममा महिला र सीमान्तकृत समुदायको लागि समान सहभागिता र लाभको बाँडफाँडमा पहुँच सुनिश्चितका साथै वन व्यवस्थापन तथा रेडप्लस कार्यक्रममा महिला र सिमान्तकृत समुदायले गर्दै आएको योगदानको सम्मानका लागि लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई एकाकार गरिनु पर्ने कुरालाई स्वीकार गरिएको छ।
१७. महिला समूह तथा सिमान्तकृत समूहले वनमा आधारित जीवन निर्वाह पद्धति अवलम्बन गर्दै आएकोले वनका दिगो व्यवस्थापनको सवाल महिला र सिमान्तकृत समुदायका लागि अहम हुने भएकोले यस समुदायले वनको दिगो व्यवस्थापनका लागि योगदान गर्दै आएको हुन्छ। त्यसैले रेडप्लस कार्यक्रममा महिला र सिमान्तकृत समुदायलाई एकाकार गर्दा वन विनास र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरू सम्बोधन हुने, वन व्यवस्थापनमा सुधार हुने र जलवायु परिवर्तनको लागि दिगो समाधानका अवसरहरू सिर्जना हुन्छन्।
१८. रेडप्लसमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको एकाकारका लागि यी समुदायले वन विनास र वन क्षयीकरण न्यूनीकरणमा गर्दै आएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्ने, लाभको बाँडफाँटमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र विद्यमान बाधा अड्कनका कारणहरूको सम्बोधन गर्नु पर्ने हुन्छ।
१९. यसका लागि नीति तथा कानून र योजना तर्जुमा, क्षमता विकासका कार्यहरू, सहभागिता तथा प्रतिनिधित्व र नेतृत्वमा सुनिश्चितता र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सहभागिताको सुनिश्चितता हुनु आवश्यक हुन्छ।

२०. लैङ्गिक-उत्तरदायी मापदण्डहरूको अवलम्बन, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण विधिहरूको अभ्यास, क्षमता विकास र वन व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका कार्यहरूसँग सम्बन्धित निर्णय प्रक्रियाहरूमा महिला र सिमान्तकृत समुदायको नेतृत्व र निर्णायक भूमिका सुनिश्चित गर्ने प्रयासहरू अवलम्बन गरी रेडप्लस/उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणको एकाकार गर्न सकिन्छ ।
२१. रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका विषयमा समुदायमा सहजीकरण गर्ने सहजकर्ताहरूमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई कसरी एकाकार गर्न सकिन्छ भन्ने बारेमा स्पष्ट बुझाइ र क्षमताको विकास हुनु आवश्यक रहेको छ ।

मुख्य सन्देश

- जलवायु परिवर्तनले विद्यमान लैङ्गिक तथा सामाजिक असमानताहरूलाई अझ बढाउँछ, जसले गर्दा महिला, आदिवासी जनजाति र सिमान्तकृत समुदाय असमान रूपमा प्रभावित हुन्छन् ।
- वन तथा वन उत्पादनमा नेपाली घरधुरीको जीविकोपार्जन ठूलो मात्रामा निर्भर छ, तर पहुँच, निर्णय प्रक्रिया र लाभबाट महिला र सिमान्तकृत समुदाय बहिष्कृत छन् ।
- वन क्षेत्रमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशिता प्रवर्द्धन गर्ने नीतिगत ढाँचा (जस्तै लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति, वन ऐन) राष्ट्रिय तथा स्थानीय स्तरमा विद्यमान छन्, र यिनले सकारात्मक परिणाम (जस्तै सामुदायिक वनमा ५०% महिला प्रतिनिधित्व) देखाएका छन् । तथापि, नीति र व्यवहारबीच ठूलो खाडल रहेको छ । वन शासनका सबै तहहरूमा गम्भीर समस्याहरू, जस्तै निर्णयकर्ता पदमा महिलाको न्यून उपस्थिति विद्यमान छ ।
- रेडप्लस जस्ता जलवायु कार्यक्रमहरूमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण (GESI) लाई एकाकार गर्नु अपरिहार्य छ किनभने यस्ता समुदायले नै वनको दिगो व्यवस्थापनमा ठूलो योगदान पुर्याउँदै आएका छन् र उनीहरूलाई समावेश गर्दा मात्र वन विनास र क्षयीकरणलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्न सकिन्छ ।
- GESI एकाकार गर्नका लागि मुख्य रणनीतिहरूमा लाभबाट समान पहुँच, सार्थक सहभागिता, नेतृत्व विकास, आयमुखी कार्यक्रम, क्षमता विकास, र लैङ्गिक-उत्तरदायी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समावेश छन् ।
- लैङ्गिक-उत्तरदायी नीतिहरू, क्षमता विकास र निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता बढाउनु आवश्यक छ ।

तालिम पुस्तिका: रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

पाँचौ दिन

- १६ वयस्क सिकाईको अवधारणा र सामुदायिक सहजीकरण सीप तथा विधिहरू
- १७ रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम बारे सहजीकरण योजना

सत्र १६:

वयस्क सिकाईको अवधारणा र सामुदायिक सहजीकरण सीप तथा विधिहरू

१. पृष्ठभूमि/परिचय

कुनै पनि तालिम गोष्ठी कार्यक्रम संचालन गर्दा तालिमको प्रभावकारिता सहजकर्ताको सहजीकरणमा निर्भर पर्दछ। सहभागीहरूको उमेर-समूह अनुसारको सहजीकरण प्रक्रियाबारे सहजकर्तालाई थाहा हुनुपर्दछ। यस सत्रमा वयस्क सिकाईको अवधारणा, सामुदायिक सहजकर्तामा हुनु पर्ने सीप तथा विशेषताहरू, सामुदायिक सहजीकरणका विधिहरू र त्यससँग सम्बन्धित बिषयमा छलफल गर्दछौं।

२. सत्रको उद्देश्य

यस सत्रको अन्त्यमा सहभागीहरू निम्न कुरामा सक्षम हुने छन्:

- वयस्क सिकाईको अवधारणाबारे व्याख्या गर्न सक्ने छन्।
- सामुदायिक सहजकर्तामा हुनुपर्ने सीप तथा विशेषताहरूबारे जानकारी हुनेछन्।
- सहजीकरणका विधिहरूबारे छलफल चलाउन सक्नेछन्।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

१ घण्टा ३० मिनेट

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- समूह कार्य
- छलफल

तालिम सामग्री

- एलसीडी
- मेटाकार्ड
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- वयस्क सिकाईको अवधारणा
- सामुदायिक सहजकर्तामा हुनु पर्ने सीप तथा विशेषताहरू
- सामुदायिक सहजीकरण विधिहरू सहितको प्रस्तुति सामग्री
- समूह कार्यका लागि सामग्री
- सत्रबाट सहभागीले जान्ने पर्ने विषयको संक्षिप्त अध्ययन सामग्री

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. सहभागीहरूलाई स्वागत गरी सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य समय प्रयोगमा आउने विधिहरू बारे स्पष्ट पार्ने ।
२. विषय वस्तु प्रस्तुत गर्नु भन्दा पहिला सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - वयस्क सिकाई भनेको के हो ?
 - यसका विशेषता के के होलान् ?
 - सहभागीहरूलाई विषय वस्तुमा कौतुहलता जगाए पछि सहभागीहरू लाई समुहमा विभाजन गर्ने ।
३. समुहमा विभाजन गरे पछि सहभागीहरूमा वयस्क सिकाई भनेको के हो, यसका विशेषता के के होलान् भनी १५ मिनेट छलफल गराई ब्राउन पेपरमा लेख्न लगाउने ।
४. प्रत्येक समुहबाट १/१ जनालाई समुहमा छलफल भै ब्राउन पेपरमा टिपोट गरेको बुँदाहरूलाई प्रस्तुत गराइ छलफल गराउने ।
५. सबै समुहबाट प्रस्तुत भै सकेपछि तयार परेको सामग्रीसंग प्रसङ्ग जोड्दै छलफल गर्ने र निष्कर्ष प्रस्तुत गर्ने ।
६. सहभागीहरूमा सहजीकरण भनेको के हो र यसका विधिहरू के के होलान् भनि प्लेनरीमा छलफल गराई मेटाकार्डमा लेख्न लगाउने ।
७. सहभागीहरूबाट मेटाकार्डमा टिपोट गरेको बुँदा हरूलाई भन्न लगाई ब्राउन पेपरमा टिपोट गर्ने र छलफल गर्ने ।
८. आफुले तयार परेको सामग्रीलाई सहभागीहरूले प्रस्तुत गरेको प्रसङ्ग जोड्दै छलफल गर्ने ।
९. सहजकर्तामा हुनुपर्ने शिप तथा विशेषताहरूका बारेमा कम्तिमा ३ वटा समुह बनाई छलफल गर्न लगाउने र यसको लागी कम्तिमा २० मिनेट समय छुट्ट्याउने ।
१०. समुहले ब्राउन पेपरमा तयार पारेको टिपोटलाई पालैपालो प्रस्तुत गर्न लगाउने ।
११. सबै समुहबाट प्रस्तुत भै सकेपछि तयार परेको सामग्रीसंग प्रसङ्ग जोड्दै छलफल गर्ने र निष्कर्ष निकाल्ने ।
१२. प्रस्तुति सामग्री बनाउँदा वा प्रस्तुत गर्दा सम्भव भएसम्म तस्बीर, चित्र रेखा, तालिका, चार्ट, वा अन्य सजिलो गरी बुझ्न सकिने सामग्री वा सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रयोग गर्ने ।
१३. प्रस्तुतिको समयमा वा प्रस्तुतिको अन्त्यमा सहभागीहरूबाट आएका प्रश्नहरू टिपोट गरी क्रमशः स्पष्ट गर्दै जाने ।

५. सत्र समीक्षा र निष्कर्ष

१. सहभागीलाई प्रस्ट हुन प्रश्न गर्ने मौका दिइ छलफल गर्दै निम्न प्रश्न सोध्दै सत्रको समीक्षा गर्नुहोस्
 - वयस्क सिकाई के रहेछ ?
 - सामुदायिक सहजकर्तामा हुनुपर्ने सीपहरू के के रहेछन ?
 - सहजकर्तामा हुनु पर्ने विशेषताहरू के रहेछन ?
 - सहजकर्ताले भन्न हुने र नहुने कुरा हरू के के रहेछन ?
 - सहजीकरण विधिहरू के के रहेछन ?
२. सत्र मूल्याङ्कन पश्चात् यो सत्रका मुख्य विषयहरूको सारांश बताउँदै सत्र समापन गर्ने ।

वयस्क सिकाईको अवधारणा र सामुदायिक सहजीकरण सीप तथा विधिहरू (सहजकर्ताका लागि संक्षिप्त अध्ययन सामग्री)

१. वयस्कहरू अनुभवी हुन्छन र आफ्नो अनुभवसँग तुलना गरेर उचित लागेका कुराहरू सिक्छन् ।
२. वयस्कहरूमा आत्मसम्मानको अगुभुती हुने भएकोले तालिम संचालन गर्दा निजहरूप्रति आदरभाव झल्कने शब्दको प्रयोग र सम्मानजनक ब्यवहार गर्नु पर्दछ ।
३. वयस्कहरूमा तर्क गर्ने क्षमता बढी हुन्छ । तसर्थ उनीहरूलाई आफ्नो तर्क प्रस्तुत गर्ने अवसर दिनु पर्दछ ।
४. वयस्कमा प्रशिक्षकको भन्दा बढी अनुभव हुने भएकोले उनिहरूको अनुभव सुन्ने र सुनाउने वातावरण सुनिश्चितता दिनु पर्दछ ।

वयस्क सिकाई भनेको के हो ?

१. यो प्रत्यक्ष अनुभवबाट सिक्ने एउटा प्रक्रिया हो ।
२. यो एउटा आपसी अन्तरसम्बन्ध तथा अन्तरक्रियाबाट सिक्ने प्रक्रिया हो ।
३. यो एउटा स्व-निर्देशित सिक्ने प्रक्रिया हो जसमा व्यक्तिले आफ्नो सिकेको कुरा निरन्तर रूपमा पुनरमूल्यांकन गरी समय सापेक्ष बनाउदै लैजान्छ ।

सि.न.	बिशेषता	सिकाई प्रक्रियामा बिचार गर्नुपर्ने कुराहरू
१	वयस्कहरू अनुभवी हुन्छन्।	<ul style="list-style-type: none"> सिकाई प्रक्रियामा सहभागीहरूलाई सक्रिय सहभागी हुन प्रोत्साहित गर्ने अनुभवको आदान प्रदान गर्ने अवसर अनुभवसँग तुलना गरेर निष्कर्षमा लैजान मद्दत गर्ने डर, त्रास र करको वातावरण शृजना नगराउने
२	आत्मा सम्मान चाहन्छन्।	<ul style="list-style-type: none"> आदर सूचक शब्द र मिठो बोलीचाली गर्ने मूल्य मान्यतामा आघात पुर्याउने शब्द प्रयोग नगर्ने समूहमा छलफल गर्दा खुला पारिवारिक वातावरण शृजना गर्ने अभ्यास र पुनरावलोकनमा जोड दिने
३	स्मरण शक्ति कम भए पनि तार्किक हुन्छन्।	<ul style="list-style-type: none"> एउटै बिषयवस्तु पनि धेरै पटक दोहोराएको हुने अभ्यास गरेर सिकने अवसर दिने छलफलपछि निचोड निकालेर निष्कर्षमा पुर्याउन मद्दत गर्ने वबचारको संकलन र मुल्यांकनपछि निचोडमा पुग्ने सिकाई सजिलोवाट अपठ्यारो तिर लैजाने
४	सहयोगीको ठाडो आदेश बन्द गरी आफ्ना साथीहरूको अनुभवबाट बढी सिक्छन्।	<ul style="list-style-type: none"> सामुहिक छलफल र सामुहिक कार्य बढी गर्ने सहभागी-सहभागी बीच मैत्री सम्बन्ध विकास गराई एक अर्काका लागि सहयोगी भावना बढाउने कार्यस्तर निर्धारण एबम मुल्यांकन प्रक्रियामा सहभागीहरूलाई नै संलग्न गराउने
५	घर परिवार र समाजका एक जिम्मेवार ब्यक्ति हुन।	<ul style="list-style-type: none"> आवश्यकता के छ ? के को कमि खड्केको छ? भन्ने निक्योत सहभागीहरूबाट छलफल गरी बिषयवस्तु रोज्ने आवश्यकता बोध गराउन सशक्तीकरण प्रक्रिया अपनाउने
६	आफै संचालित हुन्छन र आफ्नो रुचि अनुसार सिक्छन्।	<ul style="list-style-type: none"> चाख के मा छ ? रुची के हो ? पहिचान गरी विषयवस्तुमा लैजान सत्य घटना कथा, अनुभव आदान प्रदान, स्थलगत अद्यायन शब्द चित्र प्रयोग आदिको उपयोग गर्ने। विषयवस्तुको महत्व तथा उपयोगिता सहभागीहरूबाट पहिल्याउने। यो नै हो भनेर किटानी गर्नु भन्दा सकेसम्म फाइदा वेफाइदा देखी निचोडमा पुर्याउन सहजीकरण गर्ने।

सामुदायिक सहजकर्तामा हुनुपर्ने सीप तथा विशेषताहरू

सहजीकरण के हो ?

सहभागितामूलक प्रक्रियालाई अघि बढाउन सहभागीहरूलाई विषयवस्तुको बारेमा आपसमै सिक्ने, सिकाउने र बुझाउने वातावरणलाई सजिलो बनाउने कार्य नै सहजीकरण हो। कुनै विषयवस्तुहरू वा कुनै नौलो ज्ञान, सीप, र धारणामा समूहको प्रवृत्ति, मूल्य र मान्यतामा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका लागि कुनै कुरालाई सरल, सहज, सुगम बनाउनु वा जेलिएका कुराहरूलाई फुकाउनु नै सहजीकरण हो।

सहजीकरण किन ?

- निर्णय लिन सहयोग गर्न
- मार्गदर्शन दिन
- हरेक कार्यमा पृष्ठपोषण दिन
- समूह निर्देशित वा केन्द्रित बनाउन
- सीप विकासमा प्रोत्साहन गर्न
- सहभागीमा अन्तरनिहित श्रीजनाशिलाता, क्षमता र यौग्यतालाई प्रस्फुटन गर्न
- हरेक छलफलमा अधिकतम सहभागिता बढाउन
- अधिकतम प्रतिफल र सामुहिक हितमा काम गर्न

सहजीकरण एउटा प्रक्रिया हो, जसबाट सहभागीहरू एक अर्कासँग अन्तरक्रिया गर्दछन्, नयाँ सूचनाहरू प्राप्त गर्दछन् र अनुभवहरू प्राप्त गर्दछन्। सहजकर्ताले नयाँ सूचनाहरू प्रस्तुत गर्न सक्दछन् तर उसको मुख्य भूमिका समूहलाई अनुभव गर्ने र संगै सिक्ने कुरामा सघाउनु हो। प्रभावकारी तथा सन्तुलित सहजीकरण मुख्य रूपमा सहजकर्तामा निर्भर रहन्छ। सहजकर्ताका निम्न बमोजिम गुणहरूले सहजीकरण प्रभावकारी र सन्तुलित बनाउन मद्दत गर्दछ।

तटस्थ	सकारात्मक
धैर्यवान	स्पष्ट
सहभागीहरूको लागि प्रेरक	सहभागीका विचार र अनुभवलाई जीवित राखी व्याख्या गर्न सक्ने क्षमतावान
विभिन्न विधिहरूको समयानुकुल प्रयोगमा निपूण	मूल्यांकन गर्न सक्षम
सहकार्यमा जोड दिने	ध्यानाकर्षण गर्न गराउन सक्षम
व्यक्तिगत टिका टिप्पणी नगर्ने	विषयान्तर गर्न सक्षम
नचाहिदो नबोल्ने	झुटा आश्वासन नदिने

सहजकर्ताले गर्न नहुने

- होच्याउने र भेदभाव हुने कार्य नगर्ने
- समूहको Dynamic Ignore नगर्ने
- सहभागीहरूको योगदान लाई विषय बाहिरको भए पनि डिसमिस नगर्ने
- धेरै विषय वस्तुहरू नदिने
- एउटा मात्र विधिमा भर नपर्ने
- समय खेरा नफाल्ने
- प्रतिवाद नगर्ने
- जटिल र नबुझिने स्लाइड नराख्ने
- झुटा आश्वासन नदिने

सहजीकरणका विधिहरू

मस्तिष्क मन्थन

समूह छलफल

कविता

डायमण्ड

स्नो बलिंग

ग्यालरी वक

फिसबाउल

प्रस्तुतिकरण

प्रवचन

प्रश्नोत्तर

मस्तिष्क मन्थन

मस्तिष्क मन्थनको उद्देश्य कुनै निश्चित समयमा सफलताका साथ कुनै विशेष प्रश्न, समस्या, विषयको बारेमा सहभागीहरूबाट विचारहरूको संकलन गर्नु र तिनीहरूलाई कुनै मामिला वा समस्याको समाधानको लागि प्रयोग गर्नु रहेको हुन्छ। यसको लागि:

सहभागीलाई प्रश्न सोध्ने	सहभागीले भनेको कुरा टिप्पै जाने	सहभागीले भनेको कुरा टिपी सकेपछि छलफल गर्ने
प्रश्नसँग मिल्ने बुंदालाई मिलाएर राख्ने	आफुले तयार गरेर ल्याएको विषयवस्तु प्रस्तुत गरी छलफल गर्नुहोस्।	

समूह छलफल

समूह छलफल विधि खास गरी छोटो प्रस्तुतिका केहि पक्षहरू तय गर्नका लागि प्रयोग गरिन्छ। आफुले प्रस्तुत गर्ने केही भागहरूमा छिटो छलफल गराउनको लागि यो विधि प्रयोग गरिन्छ। यो विधिबाट कुनै सानो समस्यालाई समाधान गर्न वा अहिलेसम्मको सत्रलाई पुनरावलोकन गर्ने कार्य गरिन्छ।

यस विधिको उद्देश्य:

- निरन्तरको प्रस्तुतिले एकोहोरो भएका सहभागीहरूको ध्यान मोडन
- सहभागीहरूको बीचमा रुचि पैदा गर्न

यसका लागि

- सहभागीहरूलाई सानो समुहमा विभाजन गर्ने
- समुहलाई छलफलको लागि कुनै बिषय दिने
- समूहको छलफलपछि प्रस्तुति गर्न लगाउने
- आफुले तयार गरेर ल्याएको बिषयवस्तु प्रस्तुत गरी छलफल गर्ने

डायमण्ड र्यकिंग

- सहभागीलाई प्रश्न दिनुहोस
- मेटाकार्डमा प्रश्नको उत्तर लेख्न लगाउनुहोस्
- मेटाकार्डमा लेखिसकेपछि छलफल गर्दै मेटाकार्डलाई सश्लेसन गर्नुहोस्
- आएको नतिजाको आधारमा निष्कर्ष निकाल्नुहोस

स्नो बलिंग

- सहभागीलाई प्रश्न सोध्ने
- व्यक्तिगत रूपमा प्रश्नको उत्तर टिप्न लगाउने
- नजिकको २ वा ३ जनाले साझा सूची तयार गर्न लगाउने
- नजिकको ४ वा ६ जनाले साझा सूची तयार गर्न भन्ने
- साझा सूचीलाई मेटाकार्डमा लेख्न लगाउने
- मेटाकार्ड देखाउन वा समुहमा मिलाएर टाँस्न भन्ने
- निष्कर्ष दिने

फिसबाउल विधि

- सहभागीलाई २ समूहमा बाँड्ने
- एक समूहलाई गोलाकारमा बसेर कुनै काम सम्पन्न गर्न दिने
- अर्को बाहिरी घेरामा बसेकालाई शुक्ष्म रूपमा अवलोकन गर्न भन्ने
- कार्य सम्पन्न भएपछि अवलोकनकर्ताहरूलाई सवाल पक्ष भन्न लगाउने
- सुधारात्मक पक्षहरूमा छलफल गर्ने र निष्कर्ष दिने

सन्दर्भ सामग्री : विभिन्न वेब साइटमा प्राप्त जानकारी

मुख्य सन्देश

- वयस्कहरूले आ-आफ्नो जीवन अनुभवबाट सिक्छन्, तर्क गर्छन् र आत्मसम्मान राख्छन्। तसर्थ, उनीहरूलाई सिकाउँदा यी कुरालाई सम्मान गर्नुपर्छ।
- वयस्क सिकाई एउटा स्व-निर्देशित, अन्तरक्रियात्मक र अनुभवमा आधारित निरन्तर प्रक्रिया हो यसले वयस्कहरूले आफैँले सिक्ने, अरूसँग आदान-प्रदान गरेर सिक्ने र समयानुसार आफ्नो ज्ञानलाई अद्यावधिक गर्ने प्रकृतिलाई जनाउँछ।
- सामुदायिक सहजीकरण भनेको सहभागीहरूबीच सिकाइ र बुझाइको वातावरणलाई सजिलो बनाउने कला हो यसको उद्देश्य समूहलाई आफैँले सिक्न, निर्णय लिन र सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सहयोग गर्नु हो, न कि मात्रै जानकारी दिनु।
- प्रभावकारी सहजकर्तामा तटस्थता, धैर्य, स्पष्टता, प्रेरणा र विभिन्न सहजीकरण विधिहरू प्रयोग गर्ने क्षमता जस्ता गुणहरू हुनुपर्छ। सहजकर्ताले समूहलाई नियन्त्रण गर्नुको सट्टा उनीहरूको अन्तरक्रिया र सिकाइलाई सहज बनाउने भूमिका निर्वाह गर्छ।
- मस्तिष्क मन्थन, समूह छलफल, डायमण्ड र्याङ्किङ, स्नोबलिङ जस्ता विभिन्न विधिहरू प्रयोग गरेर सहभागीहरूको सक्रिय सहभागिता लिइन्छ यी विधिहरूले वयस्क सिकाईका सिद्धान्तहरूलाई कार्यान्वयनमा परिणत गर्न मद्दत गर्छन्।

सत्र १७:

रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम बारे सहजीकरण योजना

१. पृष्ठभूमि/परिचय

रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिमको प्रमुख उद्देश्य कार्यक्रम सञ्चालन हुने क्षेत्रमा आदिवासी जनजाति, स्थानीय समुदाय, सरोकारवाला नागरीक समाज र स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरूको रेडप्लस सम्बन्धी सचेतना र क्षमता अभिवृद्धिका लागि सहजीकरण गर्न सक्ने सहजकर्ताहरू तयार गर्नु रहेको छ। प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम पश्चात् रेडप्लस कार्यक्रम सञ्चालन भएको क्षेत्र तथा सहजीकरण गर्न जाने सहजकर्ताहरूलाई सहजीकरण योजना बनाई पालिका स्तरमा रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका बारेमा जानकारी प्रवाह गर्दा बढी प्रभावकारी हुन्छ। तालिमको अन्त्यमा सहभागीहरूलाई पालिका स्तरमा छलफल गरिने बिषय वस्तुहरूको प्राथमिकता पहिचान गरी सो को सहजीकरण योजना बनाइ लघु सत्रको अभ्यास गर्दा सहभागीहरूमा आत्मवलमा बृद्धि भै प्रभावकारी तरिकाले रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका बारेमा जानकारी प्रवाह गर्न सहज हुन्छ। त्यसैले यस सत्रमा पालिकास्तरमा संचालन गरिने रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका बारेमा प्रवाह गर्ने विषयवस्तुको खाका तयारी र सो सम्बन्धी प्रस्तुति गरिने छ।

२. सत्रको उद्देश्य

- सहजकर्ताहरूलाई पालिकास्तरमा तालिम सञ्चालनका लागि सत्रको विषयवस्तुको खाका तयार गर्ने
- पालिकास्तरमा तालिम सञ्चालनका क्रममा स्पष्ट हुने पर्ने प्रमुख विषयवस्तुहरूको निक्क्योल गर्ने
- सहजकर्ताहरूलाई पालिकास्तरमा सञ्चालनका संचालन गरिने खाकाको बारेमा अभ्यास गराउने
- प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिमको अवधीमा छलफल गरिएका बिषय वस्तुहरूको सक्षेपीकरण गर्ने
- तालिमको मुल्यांकन गरी तालिम समापन गर्ने।

३. सत्र समय, सत्र विधि, सहजीकरणका बिषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री र तालिम सामग्रीहरू

समय

४ घण्टा

तालिम सामग्री

- सहभागीलाई कपी र पेन
- टेप, ब्राउन पेपर, मार्कर, थमपिन आदि

सत्र विधि

- मस्तिष्क मन्थन
- प्रस्तुति
- प्रश्नोत्तर
- समूह कार्य र छलफल
- नमुना अभ्यास

सहजीकरणका विषयवस्तुहरू तथा प्रस्तुति सामग्री

- लिफमा रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमका बारेमा जानकारी प्रवाह गर्ने विषयवस्तुको खाका तयारी
- सामुदायिक सहजीकरण योजना (समूह कार्यबाट मसौदा तयार गरी सहभागीहरूबाट Micro session प्रस्तुत गरी अन्तिम रूप दिने)
- समापन

४. सहजीकरण मार्गदर्शन र क्रियाकलापहरू

१. शुरुमा सहभागीहरूलाई सत्रमा स्वागत गरी यस सत्रको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, छलफलका लागि अवलम्बन गरिने विधि र समयबारे स्पष्ट पार्ने ।
२. प्रारम्भमा सहभागीहरूलाई निम्न प्रश्नहरू गरी छोटो समय मस्तिष्क मन्थन गर्न लगाउने:
 - पालिका स्तरमा रेडप्लससम्बन्धी १ दिने सचेतना र क्षमता अभिवृद्धिका लागि के के विषय वस्तुहरू समावेश गर्नुपर्छ ।
 - पालिका स्तरमा रेडप्लससम्बन्धी सचेतना र क्षमता अभिवृद्धिका योजना बनाउदा छुटाउन नहुने विषयवस्तुहरू के के होलान् ?
३. सहभागीहरूले भनेका विषयवस्तुहरू मेटा कार्डमा टिपोट गरी एक एक भन्दै सेतो पाटीमा टाँस्ने ।
४. मेटाकार्डमा टिपोट गरेका विषयवस्तुहरू छलफल गर्दै शिलशिलेवार तरिकाबाट क्रमश मिलाउने ।
५. छुटाउन नहुने विषयवस्तुहरू सहभागीले टिपोट गर्न छुटाएमा छलफल गरी समावेश गर्ने ।
६. सहभागीहरूलाई ४ वटा समूहमा विभाजन गरी पालिका स्तरको एक दिने बिस्तृत सत्र योजना तयार गर्न लगाउने र सत्र योजनाको प्रस्तुति गर्न लगाउने ।
७. सत्र योजनाको नमुना प्रस्तुतिको लागि २ जना (एक महिला र एक पुरुष) सहभागीलाई छनौट गरी पालैपालो प्रस्तुति गर्न लगाउने र बाँकि सहभागीलाई पालिकास्तरको सहभागीको रूपमा अभिनय गर्न अनुरोध गर्ने ।
८. प्रस्तुति गरीसकेपछि नमूना प्रस्तुतिको बारेमा छलफल गरी निष्कर्ष निकाल्ने र सबै सहभागीहरूलाई पुनः धन्यवाद दिने ।
९. नमुना प्रस्तुति पछि सहभागीहरू लाई पुन २ समूहमा विभाजन गरी पालिका स्तरमा सचेतना र क्षमता अभिवृद्धिका लागि कार्ययोजना तयारी गर्न लाउने ।
१०. पालिका स्तरमा कार्यक्रम संचालन जानु पूर्व सहजकर्ताले गर्नुपर्ने तयारीबारे छलफल गर्ने ।

प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम समापन

समय १० मिनेट

यस सत्रमा प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिममा छलफल भएका बिषयवस्तुहरूको संक्षेपीकरण गरी तालिमको मूल्यांकन गरी तालिमको समापन गरिन्छ।

१. प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिमको संक्षेपीकरण

- सहभागीहरूलाई ४ वटा समूहहरूमा विभाजन गरी प्रत्येक समूहलाई प्रत्येक दिन के के मुख्य तथा सहायक बिषयमा छलफल गरीयो के के क्रियाकालापहरू गरीए ब्राउन पेपरमा लेखनका लागि अनुरोध गर्ने।
- सबै समूहले लेखिसके पछि सेतो पाटीमा टाँस्न लगाई सबै सहभागी हरूलाई सरसर्ती हेर्न लगाउने।
- सबै सहभागीहरूले हेरी सके पछि महत्वपूर्ण कुरा छुटेको रहेछ भने उल्लेख गर्न भन्ने र सहभागी हरूलाई धन्यवाद दिने।

२. प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम पछिको परीक्षण

समय: १० मिनेट

तालिम पूर्व परीक्षणमा दिइएकै फारम तालिम पश्चात् परीक्षणको रूपमा सहभागीहरूलाई दिने र तालिम पूर्व परीक्षणमा प्राप्त गरेको अंक सँग यस नतिजाको तुलना गर्ने।

३. प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिमको अन्तिम मूल्यांकन

प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिमको अन्तिम मूल्यांकनको लागि तयार भएको मूल्यांकन फारम सहभागीहरूलाई बितरण गर्ने। यसको लागि ५ मिनेट समय तोक्ने प्राप्त सुझावहरू संकलन गरी केहि कुराहरू भन्नु पर्ने भएमा समापनमा सम्बोधन गर्ने

४. तालिम प्रमाण पत्र बितरण र समापन

- समापन कार्यक्रमको सभापति गर्ने वा प्रमुख अतिथिको रूपमा बोलिएको व्यक्तित्वबाट प्रमाण पत्र वितरण गर्नका लागि अनुरोध गर्ने।
- सहभागीहरू मध्ये एक जना महिला र एक जना पुरुषलाई समापन कार्यक्रममा आफ्नो मन्तव्य राख्न अनुरोध गर्ने।
- तालिम सहजकर्ता मध्यबाट एक जनालाई तालिमको अवधीमा सहभागी र अन्य व्यक्तित्वहरूबाट प्राप्त सहयोज र तालिमको अवधीमा प्राप्त समग्र अनुभव र सिकाई बारे आफ्नो मन्तव्य राख्न अनुरोध गर्ने।
- आयोजक वा संचालकको तर्फबाट सहभागी, कार्यक्रमका अन्य आमन्त्रित वक्ताहरूको भनाई निष्कर्षमा धन्यवाद दिंदै तालिम संचालनमा सहयोग पुर्याउने सबै व्यक्ति तथा निकायहरूलाई धन्यवाद दिने र तालिम समापन भएको जानकारी अनुरोध गर्ने।

तालिम पुस्तिका: रेडप्लस प्रशिक्षक प्रशिक्षण

अनुसूची

- १ तालिमका सहभागीहरूको तालिम पूर्व र तालिम पश्चातको मूल्याङ्कन प्रश्नावली
- २ रेडप्लस तथा उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम बारे सहजीकरण योजना

अनुसूची १

तालिमका सहभागीहरूको तालिम पूर्व र तालिम पश्चात् को मूल्याङ्कन प्रश्नावली

कृपया सही उत्तरमा चिन्ह लगाउनु होस्।

१. जलवायु परिवर्तन भन्नाले के लाई जनाउँछ ?

- (क) प्रचण्ड गर्मी
- (ख) मौसम परिवर्तन
- (ग) लामो समय (करिव ३० वर्ष) को अन्तरालमा मौसमको औषत अवस्थामा आएको परिवर्तन तथा फेरबदल

२. क्योटो अभिसन्धिका अनुसार जलवायु परिवर्तन गर्न कतिवटा हरितगृह ग्याँस जिम्मेवार छन्?

- (क) ५
- (ख) ७
- (ग) ९

३. रेडप्लस अन्तर्गत कति वटा क्रियाकलापहरू पर्दछन् ?

- (क) ४ वटा
- (ख) ५ वटा
- (ग) ६ वटा

४. जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा रेडप्लस फ्रेमवर्क कुन क्षेत्रसँग सम्बन्धित छ ?

- (क) ऊर्जा क्षेत्र
- (ख) कृषि क्षेत्र
- (ग) वन क्षेत्र

५. कार्बन व्यापार भनेको के हो ?

- (क) वन क्षेत्रको खरिद बिक्री गर्नु
- (ख) कार्बन क्रेडिटहरूको खरिद बिक्री गर्नु
- (ग) नवीकरणीय ऊर्जा खरिद बिक्री गर्नु

६. तलका मध्ये कुन कुरा वन विनाशको प्रत्यक्ष कारण हो ?

- (क) इन्जिनियरिङ्ग डिजाईन नगरी सडक खन्नु
- (ख) बाढी पहिरो जानु
- (ग) जलवायु परिवर्तन हुनु

७. परिणाम (नतिजा) मा आधारित रेडप्लसमा सहभागी हुनका लागि चाहिने दस्तावेजहरू के के हुन् ?

- (1) राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति
- (2) राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली
- (3) वनको आधार तथ्यांक
- (4) रेडप्लस सुरक्षाका मापदण्ड
- (5) माथिक सबै

८. नेपालमा हालसम्म राष्ट्रिय रेडप्लस रणनीति कति पटक तर्जुमा गरीयो ?

- (क) ४ पटक
- (ख) ३ पटक
- (ग) २ पटक

९. राष्ट्रिय वन अनुगमन प्रणाली भनेको के हो ?

- (क) वनका रुख गणना गर्नु
- (ख) वन तथा वन स्रोतको तथ्य तथ्याङ्कलाई व्यवस्थित गर्नु
- (ग) वन व्यवस्थापन कार्ययोजना बनाउनु

१०. लिफ साझेदारितामा कार्यान्वयन भएको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम तलका मध्ये कुन स्तरको रेडप्लस कार्यक्रम हो ?

- (क) परियोजना स्तरको
- (ख) जुरिडिक्सनल (प्रशासनिक क्षेत्राधिकार क्षेत्र) स्तरको
- (ग) प्रादेशिक स्तरको
- (घ) राष्ट्रिय स्तरको

११. लिफ साझेदारिता अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम कुन कुन प्रदेशमा लागू भएको छ ?

- (क) बागमती, लुम्बिनी र गण्डकी
- (ख) कोशी, मधेश र बागमती
- (ग) कर्णाली, लुम्बिनी र सुदूरपश्चिम

१२. लिफ साझेदारिता उत्सर्जन न्यूनीकरणका अलावा नेपालमा कार्यान्वयन भइ रहेको अर्को परिणाम (नतिजा) मा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम कुन हो?

- (क) विश्व बैंक, वन कार्बन साझेदारिता सहूलियत (Forest Carbon Partnership Facility) अन्तर्गतको उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम
- (ख) हरित जलवायु कोष (Green Climate Fund) अन्तर्गतका उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम
- (ग) विश्व वातावरण सहूलियत (Global Environmental Facility) उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम

१३. रेडप्लसबाट प्राप्त लाभ मध्ये कति प्रतिशत रकम रेडप्लसका लागि योगदान गर्ने समुदाय र निकायका लागि छुट्याइने व्यवस्था गरिएको छ ?

- (क) ८०
- (ख) ६०
- (ग) ७०

१४. रेडप्लसको “क्यानकुन सुरक्षा मापदण्ड” अन्तर्गत कति वटा सिद्धान्तहरू समावेश छन्?

- (क) ६
- (ख) ७
- (ग) ८

१५. वर्तमान अवस्थामा रेडप्लस सम्बन्धी समन्वय र सहजीकरण वन तथा वातावरण मन्त्रालयका तलका मध्ये कुन निकायले गर्दछ ?

- (क) रेड कार्यान्वयन केन्द्र
- (ख) वन तथा भूसंरक्षण विभाग
- (ग) राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभाग

नेपाल सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

रेड कार्यान्वयन केन्द्र

बबरमहल, काठमाडौं

फोन: ०१-५३३९१२६

info@redd.gov.np

www.redd.gov.np

RECOFTC एक अन्तर्राष्ट्रिय गैर-नाफामुलक संस्था हो। RECOFTC ले यस्तो विश्वको परिकल्पना गरेको छ, जहाँ उत्थानशील समुदायहरू सम्मानित अधिकारका साथ आफूले दिगो र न्यायोचित रूपमा व्यवस्थापन गरेको वन भू-परिधिहरूमा समृद्ध भएका हुनेछन्। स्थानीय समुदायहरूको प्राकृतिक स्रोतमाथिको अधिकार सुरक्षित गर्न, वन विनाश रोक्न, जीविकोपार्जनको वैकल्पिक उपायहरू खोज्न र लैङ्गिक समानता प्रवर्द्धन गर्न हामीले दीर्घकालीन, समावेशी र भू-परिधिमा आधारित दृष्टिकोण अवलम्बन गरेका छौं। करिब ४० वर्षको अनुभवसँगै हामीले समुदाय, सरकार, निजी क्षेत्र, शैक्षिक संस्था र नागरिक समाजसँग समधुर सम्बन्ध स्थापित गरेका छौं। हाम्रा नवीन कार्य, ज्ञान र पहलहरूले राष्ट्रहरूलाई सुशासनयुक्त वन व्यवस्थापन प्रवर्द्धन गर्न, जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनमा योगदान पुऱ्याउन, र संयुक्त राष्ट्रसंघका विश्वव्यापी लक्ष्यहरू हासिल गर्न सघाएका छन्। हामी एसिया-प्रशान्त क्षेत्रका कम्बोडिया, इन्डोनेसिया, लाओस, म्यानमार, नेपाल, थाइल्यान्ड र भियतनाममा राष्ट्रिय कार्यालयहरू स्थापना गरी कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आइरहेका छौं।

रिकफ्ट नेपाल

थसिखेल-०५,

ललितपुर, नेपाल

मो. +९७७-९८५१३५९००२

nepal@recofc.org

www.recofc.org/nepal

 @RECOFTCNepal

recofc.org

